

ISSN 2522-9303 (Print)
ISSN 2522-9478 (Online)

ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ

ECONOMY
OF UKRAINE

2023⁹
(742)

Головний редактор:

В.М. ГЕЄЦЬ (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України)

Заступник головного редактора:

І.В. КОРНІЄНКО

Редакційна колегія:

О.І. Амоша (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *О.Г. Білорус* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *І.К. Бистряков* (д-р екон. наук, проф.), *І.М. Бобух* (д-р екон. наук), *О.О. Борзенко* (д-р екон. наук, проф.), *О.М. Бородіна* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.П. Вишневський* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *Б.М. Данилишин* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *Т.І. Єфименко* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *М.І. Зверяков* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.В. Зимовець* (д-р екон. наук), *Т.А. Заяць* (д-р екон. наук, проф.), *А.І. Ігнатюк* (д-р екон. наук, проф.), *Ю.В. Кіндзерський* (д-р екон. наук), *Г.В. Колодко* (проф., Польща), *С.О. Кораблін* (д-р екон. наук, чл.-кор. НАН України), *В.С. Кравців* (д-р екон. наук, проф.), *В.П. Кудряшов* (д-р екон. наук, проф.), *Ю.О. Лупенко* (д-р екон. наук, проф., акад. НААН України), *А.А. Мазаракі* (д-р екон. наук, проф., акад. НАПН України), *І.Г. Маницуров* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *Г. Мінасян* (д-р екон. наук, проф., Болгарія), *Л.В. Молдаван* (д-р екон. наук, проф.), *О.І. Никифоруку* (д-р екон. наук), *Є.Г. Панченко* (д-р екон. наук, проф.), *В. Папава* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН Грузії), *В.Р. Сіденко* (д-р екон. наук, чл.-кор. НАН України), *М.І. Скрипниченко* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.М. Тарасевич* (д-р екон. наук, проф.), *В.А. Устименко* (д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАН України, чл.-кор. НАПрН України), *М.А. Хвесик* (д-р екон. наук, проф., акад. НААН України), *Хаунг Сяоюн* (проф., Китай), *С.С. Шумська* (д-р екон. наук)

Реєстраційне свідоцтво: Серія KB № 23636-13476 ПП від 20 грудня 2018 р.

Editor-in-Chief:

Valeriy HEYETS (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief:

Iryna KORNIENKO

Editorial Board:

O. Amosha (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *O. Bilorus* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *I. Bystriakov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *I. Bobukh* (Dr. Sci. (Econ.)), *O. Borzenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *O. Borodina* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Vyshnevskiy* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *B. Danylyshyn* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *T. Iefymenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *M. Zveryakov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Zymovets* (Dr. Sci. (Econ.)), *T. Zaiats* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *A. Ignatyuk* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *Yu. Kindzerskyi* (Dr. Sci. (Econ.)), *G. Kolodko* (Prof., Poland), *S. Korablin* (Dr. Sci. (Econ.), Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Kravtsiv* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Kudryashov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *Yu. Lupenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAAS of Ukraine), *A. Mazaraki* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine), *I. Mantsurov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *G. Minassian* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Bulgaria), *L. Moldavan* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *O. Nykyforuk* (Dr. Sci. (Econ.)), *Ye. Panchenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Papava* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Georgia), *V. Sidenko* (Dr. Sci. (Econ.), Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *M. Skrypnychenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Tarasevych* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Ustymenko* (Doctor of Jurid. Sci., Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine, Corresp. Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine), *M. Khvesyk* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAAS of Ukraine), *Huang Xiaoyong* (Prof., Beijing), *S. Shumska* (Dr. Sci. (Econ.))

Registration certificate: Seria KB № 23636-13476 ПП of December 20, 2018

Журнал входить до Переліку наукових фахових видань України з економічних наук (Наказ МОН України від 02.07.2020 р. № 886, спеціальності: 051, 071, 072, 073, 281, 292)

ЗМІСТ

ГЕЄЦЬ В.М. Формування профілю стратегічно важливих видів промислової діяльності в Україні (погляд на перспективу) 3

ПРОМИСЛОВА ПОЛІТИКА ТА ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК

ОЛЕКСЮК Г.В., ПОПАДИНЕЦЬ Н.М. Від реструктуризації вугільної галузі до справедливої трансформації вугільних регіонів: досвід і перспективи 30

ФІНАНСИ. ПОДАТКИ. КРЕДИТ

КЕРІМОВ П.О. Спотворені моделі фінансування як пристосування до викривленого інституційного середовища 55

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

ВОЛКОВСЬКА Ю.І., ДУБОВІЧ І.А. Особливості економіко-правового регулювання сталого ведення лісового господарства України в умовах зміни клімату 70

СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ В ПРАКТИЦІ УПРАВЛІННЯ

ПЕРЕГУДОВА Т.В. Інститут обумовлених соціальних трансфертів: у пошуках підвищення ефективності соціального захисту в Україні 84

Редакційна політика та етика 101

CONTENTS

HEYETS Valeriy. Formation of the profile of strategically important industrial activity types in Ukraine (an outlook) 3

INDUSTRIAL POLICY AND INNOVATIVE DEVELOPMENT

OLEKSYUK Hanna, POPADYNETS Nazariy. From the restructuring of coal industry to the just transformation of coal regions: experience and prospects 30

FINANCE. TAXES. CREDIT

KERIMOV Pavlo. Warped financing models as adjustments to the distorted institutional environment 55

ECONOMIC PROBLEMS OF NATURAL RESOURCE MANAGEMENT

VOLKOVSKA Yuliia, DUBOVICH Ion. Features of economic and legal regulation of sustainable forest management in Ukraine in a changing climate 70

SOCIAL PROBLEMS IN MANAGEMENT PRACTICE

PEREHUDOVA Tetiana. Institution of conditional social transfers: in pursuit of increasing the efficiency of social protection in Ukraine 84

Editorial policy and ethics 101

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.09.003>

УДК 338.2:338.45(477)

JEL: L50, L60

В.М. ГЕЄЦЬ, д-р екон. наук, проф., академік НАН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
головний редактор журналу «Економіка України»,
директор ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна
e-mail: gvm@ief.org.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2895-6114>

ФОРМУВАННЯ ПРОФІЛЮ СТРАТЕГІЧНО ВАЖЛИВИХ ВИДІВ ПРОМИСЛОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ (ПОГЛЯД НА ПЕРСПЕКТИВУ) *

Розкрито зміст економічної політики України в частині розвитку стратегічно важливих видів промислової діяльності в повоєнний період з урахуванням так званих «домашніх завдань», поставлених перед нами міжнародними зобов'язаннями. Обґрунтовано на цій основі й з огляду на існуючий науково-технічний, виробничий і ресурсний потенціали зміст політики розвитку профілю окремих стратегічно важливих видів промислової діяльності, які мають високий ступінь наукового супроводу, зокрема в Національній академії наук України, й можуть розвиватися на новітній технологічній базі, забезпечувати тим самим їх конкурентоспроможність і вмонтування в глобальні ланцюги формування доданої вартості в контексті перспективи трансформації майбутнього глобалізованого простору.

* Статтю підготовлено в рамках виконання дослідження наукового проєкту НАН України «Інноваційна модернізація перспективних галузей промисловості України у повоєнний період на основі існуючого науково-технічного, виробничого та ресурсного потенціалу» Етап I «Розвиток стратегічно важливих видів промислової діяльності України на новітній технологічній основі (2023 р.)».

Ц и т у в а н н я: Геєць В.М. Формування профілю стратегічно важливих видів промислової діяльності в Україні (погляд на перспективу). *Економіка України*. 2023. № 9. С. 03—29. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.09.003>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Ключові слова: повоєнне відновлення; Європейський економічний простір; науковий супровід; подолання периферійності; новітні технології; високотехнологічна діяльність; ядерні технології; малі модульні реактори; металевий титан; алюміній; важке енергомашинобудування.

Повоєнне відновлення економіки України має відбуватися з огляду на можливості, перспективи й наслідки її входження до Європейського економічного простору, з урахуванням надзвичайно високого ступеня відкритості української економіки — у зовнішньоторговельному обороті перебувало і перебуває понад (або близько) 90 % ВВП. Умови, що склалися, загрожують закріпити за Україною існуючий стан периферійності або напівпериферійності за окремими видами економічної діяльності, особливо, якщо і в повоєнний час зберігатиметься надзвичайна залежність від факторів екзогенного характеру, які найвиразніше проявилися під час війни у 2022—2023 рр.

Україна, яка поки що не входить до складу ЄС, разом з тим зберігає і розвиває такі високотехнологічні види діяльності, як, наприклад, ядерна енергетика, і має ресурсні, технологічні й наукові школи, здатні, за міжнародно визнаними підходами, наблизитися до максимально можливого ступеня локалізації виробництва електроенергії завдяки використанню ядерних технологій, у тому числі й пов'язаних з малими модульними реакторами (ММР). Останні є одним з важливих видів промислової діяльності майбутнього, які можуть підтримувати розвиток, у тому числі й важкого енергомашинобудування, надбанням у сфері розробок (зокрема, Національної академії наук України) і використання технологій у ряді інших видів промисловості. Йдеться про ті, що спрямовані на глибоку переробку і налагодження виробництва високотехнологічної продукції шляхом задіяння особливо цінних природних ресурсів, характерних для розвитку, наприклад, кольорової металургії, хімії і машинобудування. Саме тому таким шляхом пропонується розв'язувати завдання подолання периферійності й напівпериферійності економіки України, які мають бути реалізовані в процесі її повоєнного відновлення і реконструкції на засадах політики, орієнтованої на розвиток промислового виробництва. Питання розвитку оборонно-промислових видів діяльності в даній статті не розглядаються, а заслуговують на окреме дослідження.

Отже, **мета статті** — обґрунтувати на перспективу умови і фактори розвитку високотехнологічних видів промислової діяльності в Україні.

«ДОМАШНІ ЗАВДАННЯ» УКРАЇНИ В ЕКОНОМІЧНІЙ ПОЛІТИЦІ МАЙБУТНЬОГО

У меморандумі з МВФ існують так звані «домашні завдання» для України, де, згідно з матеріалами статті С. Кучеренка¹, виокремлено такі цілі:

- забезпечити поточну і середньострокову фінансову стабільність;
- підготувати фундамент для післявоєнного відновлення економіки, орієнтуючись у першу чергу на використання внутрішніх ресурсів;
- розширити можливості для інвестицій;
- зміцнити експортний сектор;
- знизити залежність від зовнішнього фінансування;
- наблизити податкове законодавство до норм ЄС;
- повсюдно боротися з корупцією.

Не коментуючи в цілому висновки, які зроблені на час підписання меморандуму МВФ і України, звернімо увагу на деталі, які відіграють першочергову роль у контексті мети даної статті.

По-перше, це зниження зовнішньої залежності у фінансах і зупинення зростання боргового навантаження. Така умова є необхідною, але недостатньою, оскільки вона не розв'язує проблему існуючої технологічної і енергетичної залежності. Питання ж подолання залежності в оборонній сфері перебуває поза межами даного дослідження, але є одним з першочергових.

Подолання залежності у сфері фінансів має двоїстий характер. З одного боку, це обов'язково раціональне використання внутрішніх фінансових ресурсів, пов'язаних з реструктуризацією витрат бюджету, а з іншого — забезпечення збільшення надходжень бюджету. Зауважимо, що беззаперечно має відбутися і після припинення бойових дій. Отже, слід очікувати загострення відносин у сфері розподілу й перерозподілу ресурсів як для підтримки всього населення в його «боротьбі» за виживання після війни, так і для забезпечення працездатного населення, і особливо тих, хто повертається з фронту, робочими місцями.

Якщо станом на грудень 2022 р., в умовах першого року війни, населення різко знизило по медіані свої вимоги до фінансових ресурсів з 385 дол. до 240 дол., тобто майже на 38 %, які в розрахунку на одну особу на місяць потрібні, щоб жити (за його уявленням) нормально, то вже через рік ці вимоги почали зростати. Про це свідчать обстеження, проведені в червні 2023 р., тобто через шість місяців, які показали збільшення даного показника до 345 дол. на місяць, тобто в 1,4 разу². Можна

¹ Кучеренко С. «План Маршалла» скасовується: яким бачить МВФ повоєнне відновлення України. І чому майже немає надії на вибухове зростання іноземних інвестицій. *mind.ua*. 2023. 06 квіт. URL: <https://mind.ua/publications/20255748-plan-marshalla-skasovuetsya-yakim-bachit-mvf-povoenne-vidnovlennya-ukrayini> (дата звернення: 20.04.2023).

² Соціологічний моніторинг «Українське суспільство». Громадська думка в Україні після 10 місяців війни. *Презентація*. Київ, Інститут соціології НАН України.

однозначно передбачати, що ця тенденція триватиме і надалі. Причин для таких змін у даний час, як і після війни, досить багато, отже, можна достатньо обґрунтовано очікувати зростання фінансових вимог населення до життєзабезпечення. Після війни не тільки посилюватимуть ці вимоги, а й буде необхідно надавати грошову допомогу тим, хто повернеться з фронту, що підвищуватиме видатки бюджету на соціальні цілі. Паралельно зростатимуть витрати на виконання Україною взятих під час війни зобов'язань на фоні обмеженого надходження зовнішньої допомоги при посиленні вимог до її отримання і використання. До того ж матиме місце необхідність у одночасному збільшенні витрат держави на розвиток виробництв, особливо в перші роки. За таких умов уряд разом з Національним банком України може вдаватися до політики підвищення грошової пропозиції з огляду на вимушене пожорсткішання так званого режиму фіскального домінування для розв'язання окреслених завдань. Оскільки для реалізації такого режиму потрібно більше грошей, то, як наслідок, можна очікувати зростання інфляції, а отже, протистояння між тими, хто «за» підвищену інфляцію і пропонує збільшити витрати держави для нарощування виробництва і соціальної підтримки населення, і тими, хто вважає, що інфляція — це основне зло, з яким необхідно боротись, у тому числі й шляхом обмеження різноманітних виплат, доплат, допомоги і зобов'язань. Означені суперечності поглиблюватимуться на фоні надзвичайної залежності перспектив розвитку української економіки від демографічних обмежень. Останні є наслідком, як стверджує академік НАН України Е.М. Лібанова, неминучої депопуляції і, відповідно, браку робочої сили через втрати значної частини існуючого людського капіталу, оскільки «втікачами від війни» є переважно молоді, активні, освічені жінки й діти. До того ж, у випадку масового возз'єднання родин після Перемоги за межами України можливі втрати ще й їхніх чоловіків, які повернуться з фронту, і тих, які не воювали, але не могли виїхати з України під час бойових дій³.

За цих умов неминучим буде зростання навантаження, перш за все економічного, на працююче населення і зниження через це потенціалу розвитку, який гальмуватиметься збереженням серед населення патерналістських схильностей. У повоєнний період Україна повинна знайти шлях розв'язання суперечностей між процесами відновлення руйнувань, фі-

ни, 2023. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20230115_g/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B3%D1%83%2C%202022%20%E2%80%94%D1%84%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BB.pdf

³ Лібанова Е. Демографія майбутнього України в державних стратегічних документах. Інститут демографії НАН України. Доповідь на засідання УСПП 28.07.2023 р. URL: <https://uspp.ua/news/ostanni-novyny/2019/depopuliatsiia-nemynucha-eksperty-obhovoryly-potrebu-zberezhenia-liudskoho-kapitalu-zadlia-vidnovlennia-ukrainy-pislia-peremohy>

нансування яких посилюватиме інфляцію, породжену, крім того, необхідністю виконання зобов'язань, у тому числі перед населенням, і завданнями щодо підтримки в новій реальності процесів відновлення й розвитку пріоритетних виробництв і створення нових високотехнологічних робочих місць. У пріоритетних сферах розвитку необхідно буде забезпечувати порівняно високооплачувані робочі місця. У разі нерозв'язання цих взаємозворотних проблем, за умов відкритості країни існуватиме можливість для продовження міграції, а не її згортання і повернення мігрантів до України. Можливим стане посилення «демографічних обмежень», які можуть бути подолані шляхом залучення іноземної робочої сили, як правило, менш кваліфікованої, що є реальним фактором формування порівняно низьких темпів зростання економіки.

Ключовим у розв'язанні такої суперечності й мінімізації загроз для майбутнього має стати, з одного боку, боротьба з інфляцією, яка не виключається в повоєнний період, а з іншого — використання на цілі розвитку в першу чергу національних ресурсів (як фінансових, так і природних) із залученням інноваційних надбань для їх глибокої переробки й випуску кінцевої продукції і вихід з нею на зовнішні ринки. У результаті слід очікувати стабілізацію торговельного балансу. Для України це має означати досягнення економічної самодостатності й стратегічної значущості для глобальної безпеки, у першу чергу на європейському континенті.

Поряд з тим, для зменшення фіскального домінування і зниження інфляції насамперед необхідно буде використати наявні потенційні резерви в частині як стягнення вже визначених законодавством податків, так і формування податкової бази, розширення якої сприятиме підвищенню бюджетних доходів держави і тим самим зниженню рівня фіскального домінування при формуванні фінансових ресурсів з використанням доступних інструментів НБУ. За оцінками Інституту економіки та прогнозування НАН України, в умовах неповного використання ухилень від сплати ПДВ, ПДФО і військового збору у 2022 р. загальні доходи Зведеного бюджету України можна було підвищити на 8—16 %.

Ще одне першочергове завдання політики використання національних фінансових ресурсів для цілей розвитку — забезпечити узгодженість цілей монетарної і фіскальної політики. Для нинішнього оцінювання їх змісту і характеру Інститутом економіки та прогнозування НАН України запропоновано методологію проведення відповідних обчислень, яка надає можливості прораховувати необхідні сценарії, до яких мають попередньо закладатися можливе зниження фіскального домінування і недопущення надмірного зростання інфляції, з одного боку, і підтримка економічного зростання — з іншого.

По-друге, це формування фундаменту післявоєнної економіки у сфері фінансів, яке не має орієнтувати виключно на зовнішні ресурси, зокрема, ті, що вже визначені на даний час. Ідеться про створюваний Український фонд (Ukrainian Facility) з обсягом до 50 млрд євро. Є й ряд ін-

ших, зокрема, за програмою співпраці з МВФ (обсягом 18 млрд дол.), а також тих, що вже формуються і далі формуватимуться країнами-донорами, плюс заощадження населення. Залучення останніх має бути як складовою Плану відновлення, реконструкції та модернізації країни, обов'язкового згідно з передбаченими в рішеннях ЄС умовами. Цей План має стати одночасно і фундаментом відновлення, і, на нашу думку, планом мобілізації внутрішніх ресурсів — як матеріальних і виробничих, так і фінансових, зокрема заощаджень населення, які можуть бути направлені на кредитування інвестиційних проєктів пріоритетного характеру, що є ще одним напрямом у переліку «домашніх завдань».

План відновлення в першу чергу повинен орієнтуватися на використання наявних природних ресурсів, а потім на розробку і впровадження власних передових технологій, спрямованих на глибоку переробку такого характеру ресурсів, які забезпечать стабільне місце у світовому поділі праці. Насамперед це виробництва, які вже є в наявності в Україні і можуть бути використані продуктивно, наприклад, у повоєнному будівництві, масштаби якого, цілком очевидно, будуть величезними, оскільки відродження і реконструкція трьох найважливіших секторів економіки України — промисловості, де найбільш постраждала металургія (станом на початок 2023 р. це понад 70 %), аграрного сектору (відповідно, 40 %) та інфраструктури, у тому числі житлової (відповідно, 37,3 %⁴), — вимагатимуть у першу чергу надзвичайно великої кількості будівельних робіт. За розрахунками В. Власюка⁵, станом на 1 листопада 2022 р. загальна потреба в будівельних матеріалах для відновлення становила 62,8 млрд дол. з потребою в близько 250 найменувань будівельних матеріалів. Автор виокремив 31 позицію із 150 найменувань, на які припадає 80 % витрат, і довів, що виробництво наведеного обсягу будівельних матеріалів усередині України, тобто за умов реалізації політики їх локалізації, матиме велике значення для підтримки виснаженої війною економіки, оскільки виробництво будматеріалів і обладнання на загальну суму 62,8 млрд дол. на засадах «локалізації» забезпечить формування доданої вартості, податкові надходження, відрахування в Пенсійний фонд і збереже до 100 тис. робочих місць. За умов повоєнного відновлення це буде одним з ключових завдань, розв'язання якого сприятиме поверненню до країни вимушених переселенців. Розрахунки В. Власюка показали, що вітчизняні підприємства можуть виробляти близько 90 % необхідних для відновлення будівельних матеріалів.

⁴ Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення. Березень 2023. 50 с. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf

⁵ Власюк В. Розвиток внутрішнього виробництва, як основи післявоєнного відновлення. Верховна Рада України. Слухання в Комітеті з питань економічного розвитку. 24.03.2023 р. URL: https://komprompol.rada.gov.ua/documents/evenkom9skl/sluhan_kom_9skl/74405.html

Питання з будівництвом, будівельною промисловістю та її значенням для відновлення життєдіяльності населення і економіки на засадах політики локалізації є достатньо зрозумілим. Його реалізація вимагає ефективних і прозорих дій, перш за все з боку уряду, в частині формування і використання фінансових ресурсів, у тому числі й за рахунок їх внутрішньої генерації шляхом формування доданої вартості в промисловості будівельних матеріалів та її використання для зростання доходів як найманих працівників, так і бюджету й Пенсійного фонду. Прибутки, що формуватимуться при здійсненні відповідних регуляторних заходів, доцільно направляти на фінансування розвитку в першу чергу пріоритетних видів діяльності й відповідного фонду нагромадження, обсяг якого має сягати 28—32 % ВВП. За такої норми нагромаджень успішне повоєнне відновлення буде можливим. Розвиток промислових видів діяльності в Україні вимагатиме реалізації національної промислової політики шляхом здійснення регуляторних рішень з орієнтацією на локалізацію і, відповідно, захист внутрішнього ринку.

По-третє, це реконструкція економіки на засадах інноваційного оновлення з використанням національних наявних ресурсів та інноваційних надбань, здатних підвищити конкурентоспроможність, а також налагодження партнерських відносин щодо вмонтування промислових видів діяльності відповідного характеру в глобальні ланцюги створення доданої вартості. В умовах сучасної депресії останні переформатовуються завдяки новітнім технологічним змінам, а також змінам у відповідних торговельних зв'язках на глобальному рівні. У сукупності це є більш складним і відповідальним, оскільки на даному шляху необхідно буде одночасно і забезпечувати низьковуглецевий розвиток, щоб долати ознаки напівпериферійності в цій сфері, і не допустити остаточної периферізації у складі країн ЄС, як це відбулося з його окремими новими членами. Останнє є набагато складнішим, ніж орієнтуватися на використання винятково багатих природних джерел. Зокрема, Україна володіє значним мінерально-сировинним потенціалом: за обсягом загальних запасів марганцевих руд посідає друге місце у світі після ПАР, а за підтвердженими запасами — перше [1, с. 44—45]. Загальні балансові запаси залізних руд становлять 18 065,0 млн т, попередньо оцінені запаси (C_2) — 7204,0 млн т; позабалансові — 5193,5 млн т [1, с. 38]; Україна володіє значними запасами уранових руд, виявлених на 46 родовищах, розташованих у межах Українського щита. Державним балансом запасів корисних копалин України враховано 22 родовища з промислово оціненими запасами, з яких розробляються чотири. За оцінками Геологічної служби США, Україна має в надрах 5—10 % усіх розвіданих запасів літію. Їх може бути 2,5—5 млн т. Усього ж у світі розвіданих і перспективних запасів літію 53 млн т⁶. За оцінками світо-

⁶ Громов О. Запаси розвідано. А як їх узяти? *Урядовий кур'єр*. 2021. 25 вер. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/zapasi-rozvidano-yak-yih-uzyati/> (дата звернення: 07.08.2023).

вих експертів, українські поклади ільменіту за розміром посідають десяте місце у світі (понад 1 % від світових запасів), а рутилу — п'яте (6 % від світових запасів). У цілому запаси руд титану (ільменіт, рутил) України станом на початок 2022 р. дорівнювали 8400 тис. т, з них ільменіту — 5900 тис. т, рутилу — 2500 тис. т⁷.

По-четверте, це розроблення і реалізація моделі мобілізації внутрішніх ресурсів відродження економіки, які хоча і не визначені серед «домашніх завдань» у меморандумі з МВФ, але є важливими і мають бути розв'язані в Україні для повоєнного відновлення й розвитку, отже, повинні сконцентруватися на пріоритетних напрямках і перебувати під безпосереднім і жорстким контролем як держави, так і громадськості. При цьому засобам масової інформації і громадським організаціям має бути забезпечена участь у обговоренні питань, пов'язаних з обґрунтуванням напрямів використання коштів і контролем за їх використанням. Прикладом може стати досвід відновлення й розвитку економіки Японії, завдяки якому було реалізовано ряд проектів як індустріального характеру, так і передових технологій, наприклад у електроніці [2].

По-п'яте, це подолання відставання і ліквідація загрози переходу від країни з напівпериферійним станом економіки в периферійний, що є одним з основних завдань. Його слід вирішувати шляхом першочергового використання вже наявних потужностей національної економіки, що завантажить їх і сформує частину необхідних внутрішніх фінансових ресурсів і для подальшого інвестування, і для наповнення бюджету країни. Цей процес має супроводжуватися послідовною відмовою від експортно-імпоротної моделі, яка існувала до війни за схемою «природні ресурси і напівфабрикати в обмін на техніку і технології». В основу такої моделі слід покласти використання особливо цінних природних ресурсів для виробництва продукції з високим ступенем доданої вартості на основі національних надбань фундаментальної науки. До таких ресурсів відносяться: уран, цезій, титан, літій, алюміній, графен і ряд інших. Використання таких матеріалів для виробництва продукції з високою питомою вагою доданої вартості дозволить забезпечити розвиток секторів економіки з міжнародними конкурентними перевагами на додачу до вже існуючих аграрного сектору і харчової промисловості, цифрового сектору, ядерної енергетики, зокрема, і в частині енергомашинобудування.

По-шосте, це зміцнення енергетичного сектору в умовах наявних загроз сталості енергозабезпечення національної економіки, що мало і має місце в умовах війни 2022—2023 рр. і може відбуватися під впливом загроз, які здатні виникнути в майбутньому. Серед них:

- руйнування і загрози подальшого пошкодження теплових електростанцій у результаті бомбардувань території України;

⁷ Портал даних видобувної галузі України. URL: <https://eiti.gov.ua/resursi-rozvidkata-vidobuvannya/rudi-titanu/#::~:~:text>

- обмеженість і вичерпність ресурсів викопних видів палива;
- збереження і / або посилення критично високого рівня імпортозалежності за окремими видами палива;
- високий рівень втрат у процесі транспортування й постачання енергоресурсів;
- швидке постаріння енергетичної інфраструктури;
- ризики надійності постачання енергетичних ресурсів через брак енергогенеруючих потужностей, у тому числі маневрених і резервних;
- низький рівень екологічності енергогенерації і пов'язане з ним погіршення стану навколишнього середовища;
- висока енерго- і вуглецеємність економіки, посилена структурним фактором — значною до війни часткою важкої промисловості у ВВП;
- подальше зниження відносної конкурентоспроможності національних виробників через високу частку енергетичних ресурсів у собівартості виробництва і зростання вартості традиційних енергоресурсів.

Зміцнення енергетичного сектору в умовах означених загроз має багатоплановий характер, тому в сьогоdnішніх умовах цей процес повинен спиратися на енергетичну стратегію розвитку України. З урахуванням сучасних вимог до надійності, безпечності й технічної спроможності (маневреності), ядерна енергетика може і має розглядатись як один з найперспективніших напрямів розвитку енергетики, особливо в контексті того, що Україна володіє потужним освітнім, науковим, проектно-конструкторським і виробничим потенціалами. Це дозволяє забезпечувати безпечну експлуатацію існуючих атомних електростанцій, а в перспективі — розвивати ядерну енергетику на новітніх технологічних надбаннях. Напрями розвитку ядерної енергетики в Україні залежатимуть від таких ключових факторів:

- її цінової конкурентоспроможності;
- трансформації моделі ринку електроенергії та відповідної зміни ринкових стратегій учасників;
- загального попиту на електроенергію і тепло, у тому числі очікуваного зростання попиту на зелену електроенергію і зелений водень;
- фактичного (залишкового) потенціалу виробничих потужностей і організаційного ресурсу для вдосконалення і локалізації виробництва нового обладнання реакторної установки, турбінного і електрогенераторного обладнання АЕС, а також можливого використання малих модульних реакторів уже на рівні 2030-х років. У виробництві ММР Україна здатна брати участь у кооперації з іноземними виробниками.

За оптимістичних умов відновлення, тобто швидкого і сталого економічного зростання, декарбонізації усіх галузей економіки, розширення експорту електроенергії тощо потреба у виробництві електроенергії може зрости втричі порівняно з довоєнними роками. Тоді заявлені плани «Енергоатому» щодо збільшення потужностей атомної генерації майже вдвічі, у тому числі за рахунок ММР, виглядають обґрунтованими.

На шляху до зміцнення енергетики, поряд з реалізацією планів із закупівлі ядерних реакторів у Westinghouse Electric, для виробництва основного енергетичного обладнання другого контуру (а саме турбін і електрогенераторів) в Україні існує достатній вітчизняний науковий, інженерний і виробничий потенціал. Зокрема, АТ «Українські енергетичні машини» («Турбоатом») є виробником продукції для атомних, теплових і гідравлічних електростанцій, тому в процесі посилення енергетичного сектору важливо орієнтуватися на національний промисловий потенціал у енергомашинобудуванні. Останній на сьогодні є конкурентоспроможним, і його використання створюватиме основу для мультиплікативного ефекту в суміжних секторах економіки. Відповідні оцінки наслідків такого сценарію розвитку вже ведуться в Інституті економіки та прогнозування НАН України.

По-сьоме, це обмеження вивезення капіталу і мобілізація внутрішніх фінансових ресурсів. Ідеться про торговельні кредити, надані вітчизняним бізнесом. Згідно з наявними даними, лише за першу половину 2022 р. обсяг виданих українськими банками за кордон торговельних кредитів перевищив 5,2 млрд дол. [3, с. 44]. До кінця року їх обсяг сягнув 12,8 млрд дол.⁸ (у 2021 р. — 0,98 млрд дол., а в попередні роки, навіть в умовах економічного зростання, — не більш як 1,1 млрд дол.). Очевидно, що в умовах повномасштабної війни, яка призвела до скорочення платоспроможного попиту і виробництва, об'єктивних економічних передумов для суттєвого збільшення таких торговельних кредитів в Україні немає. Масштабне зростання обсягу торговельних кредитів саме під час повномасштабної війни може означати виведення українським бізнесом капіталу за кордон, що реалізовується в тому числі у вигляді фіктивних експортно-імпортних контрактів і пов'язаних з ними кредитних угод. У сукупності вони є однією з типових схем виведення капіталу. Це приклад наявності суттєвого фінансового ресурсу внутрішнього характеру, який після відповідного аналізу доцільно мобілізувати з метою інвестування в повоєнне відновлення і реконструкцію економіки.

Ще одним внутрішнім ресурсом, на нашу думку, є нераціональне витрачання бюджетних коштів на проекти не першочергового значення. Засоби масової інформації наводять досить багато прикладів таких проектів, порівняльна ефективність і доцільність яких після аналізу може виявитися сумнівною. Ще одним додатковим фінансовим ресурсом також може виступати податок на доходи високооплачуваної частини зайнятого населення, що отримує наддоходи, рівень яких можна визначати на основі даних податкових органів України. Крім того, важливо буде використати й потенційні резерви збільшення податкових надходжень шляхом скорочення, як зазначалося, невикористаних можливостей

⁸ Статистика зовнішнього сектору. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external>

стягнення вже визначених законодавством податків з ПДВ, ПДФО, військових надходжень.

По-восьме, це боротьба з корупцією шляхом наближення до формування в повоєнний час системи управління, спроможної дотримуватися відповідних принципів державного управління, адаптації і впровадження нормативної бази ЄС. Метою дотримання принципів є практичне втілення ідеї «європейського адміністративного простору»^{9, 10}, що була запропонована ще в 1999 р. Програмою підтримки вдосконалення урядування і менеджменту (СИГМА)¹¹. Розуміння такого простору включало: надійність, передбачуваність, підзвітність і прозорість, а також технічну й управлінську компетентність, організаційну спроможність, фінансову стабільність і участь громадськості. Про роль і завдання останньої вже говорилося. Мінімальним критерієм належного державного управління також є забезпечення дотримання принципів, що базуються на міжнародних стандартах і передових практиках країн — членів ЄС і країн ОЕСР. Як відомо, останні передбачають:

- 1) залученість (участь) і врахування інтересів (усі громадяни мають право голосу та їхню позицію буде враховано);
- 2) орієнтацію на консенсус (у процесі ухвалення рішень дотримується баланс інтересів);
- 3) підзвітність (діють збалансовані механізми захисту прав людини на належну адміністрацію й громадських інтересів у цілому);
- 4) відповідальність (органи державної влади беруть на себе відповідальність і гарантують виправлення ситуації та відшкодування збитків у випадках правопорушень);
- 5) прозорість (рішення ухвалюються згідно із законодавством, а інформація про діяльність публічної адміністрації є повною і доступною громадянам);
- 6) належне реагування (державні інститути і процедури максимального задовольняють інтереси громадян за розумний проміжок часу);
- 7) ефективність і результативність (ресурси для задоволення потреб суспільства використовуються доцільно й ефективно);
- 8) відповідність принципу верховенства права (правова система має бути справедливою і діяти однаково для всіх).

На період післявоєнної відбудови економіки державне управління повинно орієнтуватися на адаптацію до критичних стартових умов відбудо-

⁹ Европейские принципы государственного управления. Публикация СИГМА. № 27. 1999. 28 с. URL: https://www.sigmaweb.org/publications/Sergei_Rus_SP27_99Rev1.pdf

¹⁰ Подготовка государственных администраций к Европейскому административному пространству. СИГМА. ОЭСР, Париж. № 23. 1998.

¹¹ СИГМА (SIGMA — Support for Improvement in Governance and Management) — спільна ініціатива, заснована ЄС і Організацією економічного співробітництва та розвитку задля оцінки якості держслужби, сервісів й управління в країнах світу, від якої суттєво залежать фінансова допомога та інвестиції ЄС.

ви і вирішення тих завдань, що постануть перед суспільством. Це вимагатиме доповнення окреслених загальноєвропейських принципів державного управління в мирний час принципами щодо продуктивності, адаптивності, стабільності, субсидіарності, здатності й оперативності координування функцій і практичності дій з субнаціональними організаціями (урядовими і неурядовими), проектності в плануванні, інклюзивності результатів, дотримуваності публічного інтересу і залученості інститутів громадянського суспільства. У даному напрямі в Інституті економіки та прогнозування НАН України розгорнуто дослідження, результатом яких стануть пропозиції до оновленої доповіді Інституту, присвяченої відношенню відновленої і реконструйованої економіки України в умовах війни і в повоєнний час як пропозиції до національного Плану відновлення та реконструкції, який Україна має розробити згідно з умовами нового чотирирічного проекту допомоги. У даній доповіді будуть також запропоновані рекомендації стосовно використання особливо цінних мінерально-сировинних ресурсів для виробництва високотехнологічних товарів виробничо-технічного призначення з високою питомою вагою доданої вартості для задоволення потреб у тому числі й глобального характеру.

РОЗВИТОК ОКРЕМИХ ВИДІВ ПРОМИСЛОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ, ЩО МАЮТЬ ВИСОКИЙ СТУПІНЬ НАУКОВОГО СУПРОВОДУ, МОЖУТЬ РОЗВИВАТИСЯ НА НОВІТНІЙ ТЕХНОЛОГІЧНІЙ ОСНОВІ І СПРИЯТИ ЇХ ВМОНТУВАННЮ В ГЛОБАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЧНІ ЛАНЦЮГИ

Розвиток у повоєнній Україні окремих видів промислової діяльності, що мають високий ступінь наукового супроводу новітніх технологій¹², згідно з позицією НАН України, включає:

- атомну енергетику, в тому числі в напрямі створення окремих елементів ядерного паливного циклу з використанням покладів урану і цирконію;
- титаново-літєву і алюмінієву галузі промисловості;
- важке енергомашинобудування;
- чорну металургію на базі нових технологій;
- нові високоврожайні, стійкі до засухи і шкідників сорти сільськогосподарських рослин та їх вирощування для забезпечення продовольчої безпеки України і світу, їх поглиблена переробка і використання в подальшому для виробництва продуктів харчування;
- новітні нафтохімічні технології виготовлення органічних продуктів для різних галузей економіки;
- синтетичне рідке паливо (бензин, дизельне паливо тощо).

¹² Визначені в травні 2022 р. види діяльності запропоновано НАН України як пріоритетні з наданням економічних оцінок щодо їх використання.

Розвиток атомної енергетики, у тому числі створення елементів ядерного паливного циклу з використанням покладів урану і цирконію. Україна, володіючи значними розвіданими запасами урану світового значення, може знизити ступінь залежності від імпортування ядерного палива. Своїх запасів більше ніж достатньо, аби в період повоєнної реконструкції забезпечити потреби національного виробника електроенергії в сировині для ядерного палива на період понад 50 років шляхом розширення елементів ядерного циклу. Україна також володіє надійним джерелом цирконієвої сировини, яка, за даними фахівців, має низький вміст гафнію — до 0,002—0,005 мас. %, тобто у 10 разів менший, ніж у інших видах цирконію¹³, що уможливорює економію палива на АЕС. Це допоможе розширити зазначений вид промислової діяльності й забезпечити інноваційний характер розвитку промисловості.

Відновлення в Україні цирконієвого виробництва, зокрема, на базі ДНВП «Цирконій», дасть можливість отримувати цирконій ядерної чистоти і сплави на його основі, виготовляти труби — оболонки ТВЕЛ та інший прокат для виробництва палива для ядерних реакторів не тільки в Україні. Перспективним напрямом реалізації проекту розвитку більш високої замкнутості ядерного циклу в атомній енергетиці України є реалізація проєктів «Енергоатому» (спільно з Westinghouse Electric Corporation (США)) за можливої участі представництва відповідних компаній Франції та інших країн, з урахуванням можливостей розвитку також ядерної енергетики на так званих ядерних реакторах мобільного характеру — малих модульних реакторах. За оцінками академіка НАН України О. Бакая, Україна має достатній науково-технологічний, промисловий і сировинний потенціал для будівництва ММР як для внутрішнього використання, так і для поставок на експорт. За даними академіка НАН України А. Носовського, ще у 2019 р. було укладено Угоду між «Енергоатомом» і міжнародною компанією Holtec International стосовно створення міжнародного консорціуму з упровадженням в Україні технологій ММР типу SMR-160. До того ж у світі (США, Аргентині, Китаї, РФ) уже є приклади будівництва ММР. Україна також може налагодити випуск відповідного палива шляхом зведення профільного заводу¹⁴, що сформує мультиплікативний ефект розвитку в багатьох взаємопов'язаних сферах високотехнологічної промислової діяльності в Україні. На середину 2030-х років будівництво і експлуатація ММР матимуть характер макроекономічної технології, оскільки, за прогнозом Національної ядерної лабораторії Великої Британії, виробництво ММР реально може досягти

¹³ Цирконій характеризується надзвичайно низьким (майже в тисячу разів нижчим за гафній) рівнем поглинання нейтронів, тому при використанні для потреб ядерної енергетики він повинен мати частку гафнію, меншу за 0,01 %.

¹⁴ На це звертає увагу директор НТК «Ядерний паливний цикл» ННЦ ХФТІ В.С. Красноручський у доповідній записці для розгляду питання з атомної енергетики на засіданні Президії НАН України.

500 млрд дол. на рік, тобто перевищить рівень масштабності інших глобальних технологій макроекономічного характеру.

В ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» під керівництвом канд. екон. наук Р.З. Подольця тривають дослідження перспектив розвитку атомної енергетики, які передбачають реалізацію модельних розрахунків за різними сценаріями (припущеннями) щодо як варіантів державної політики, так і різних техніко-економічних параметрів технологій атомної генерації, у тому числі ММР. Попередні результати моделювання свідчать про потенційну конкурентоспроможність технологій ММР в умовах Об'єднаної енергетичної системи (ОЕС) України. Проте жоден з можливих сценаріїв **за базовими макроекономічними припущеннями** (помірне зростання економіки) не продемонстрував вибухового проникнення технології ММР, а їх максимальна встановлена потужність наприкінці горизонту моделювання в момент досягнення вуглецевої нейтральності становила не більше 3 ГВт. Лише за умови оптимістичного повоєнного зростання і «оптимістичної» ціни ММР будуть можливими стрімке поширення цієї технології та її висока конкурентоспроможність порівняно з вітровими і сонячними електростанціями. Також можна констатувати, що нові атомні енергоблоки не є ключовими для досягнення вуглецевої нейтральності *за умов активного розвитку біоенергетичних технологій і технологій вловлювання вуглецю*.

Подальші дослідження ринкового потенціалу ММР передбачають аналіз чутливості до вартості окремо малих і великих блоків АЕС, капітальних інвестицій у технології енергогенерації з відновлюваної енергетики і вловлювання вуглецю, альтернативних макроекономічних і демографічних припущень, обсягів гарантованого експорту зеленого водню та ін. ММР як технології макроекономічного характеру є важливими і для виконання умов низьковуглецевого розвитку. В Україні сьогодні в наявності відповідні мінерально-ресурсні, наукові, інтегральні, кадрові можливості, але немає достатнього фінансового ресурсу. Для його отримання від інвесторів, у тому числі приватних, необхідно, з одного боку, допустити приватний бізнес у ядерну енергетику, а з іншого — вже на даному етапі підготувати обґрунтування щодо інноваційної привабливості випуску в Україні ММР, з урахуванням того, що Україна сьогодні випереджає конкурентів з східноєвропейських країн, таких як Польща, Болгарія та ін., що бажають розвивати в себе енергетику на базі ММР.

Сьогодні ядерна енергетика в цілому і розвиток такої її складової, як ММР, зокрема є і, в разі послідовної розбудови економіки України, можуть бути технологією, що дозволить долати обмеженість у частині існуючої напівпериферійності. Для такого сценарію розвитку необхідно вже нині на найвищому державному рівні прийняти рішення щодо започаткування в співпраці з іноземними компаніями розробки і реалізації у найближчі роки двох-трьох проєктів енергоблоків із залученням

вітчизняного потенціалу. При цьому доцільно в рамках такого проєкту доручити у відповідних рішеннях державного характеру НАН України його науковий, науково-технічний і економічний супровід, а також обґрунтувати перспективи розвитку ядерної енергетики і взаємопов'язаних видів діяльності, сконцентрувавши увагу на фінансовому забезпеченні необхідного спектра досліджень, розробці й створенні привабливих умов співпраці з іноземними інвесторами.

Розвиток титанової, літєвої і алюмінієвої галузей промисловості.

Розглядаючи перспективні напрями повоєнного розвитку промисловості України, необхідно звернути увагу на титанову галузь, розвиток якої має високотехнологічну основу, її продукція може використовуватись у високотехнологічних виробництвах (машинобудуванні, на підприємствах воєнно-промислового комплексу тощо), а попит на неї зростатиме і в Україні, і у світі. Україна вже має титанове виробництво, і хоча воно функціонує в умовах стагнації, але і його можна розвивати аж до виготовлення деталей для високотехнологічних виробництв продукції кінцевого призначення, спираючись у тому числі на наукові розробки НАН України, що необхідно врахувати в проєкті Концепції Державної цільової економічної програми розвитку титанової галузі України на період до 2027 року. Важливою складовою підготовки такого проєкту буде врахування результатів досліджень Інституту економіки та прогнозування НАН України щодо техніко-економічного обґрунтування умов реалізації програми з оцінкою конкурентоспроможності й маркетингових перспектив успішної діяльності на ринках титанової продукції. Україна має запаси титанових руд, які дозволяють повністю забезпечити виробництво вітчизняною сировиною.

Звіт МВФ за 2022 р. засвідчив, що в перспективі в глобальному вимірі є можливими дроблення світової економіки і формування геополітичних блоків¹⁵. На нашу думку, результатом цього може бути поширення загроз, аж до військового протистояння, що зумовить збільшення в окремих країнах, що входять до таких блоків, витрат на оборону. Крім того, російсько-українська війна вже призвела до значного скорочення запасів озброєння через його поставки в Україну. Як наслідок, формується необхідність у поновленні запасів озброєння, випуску нових його типів, для чого потрібен титан і вироби з нього. Вимушена гонка озброєнь підтримуватиме (отже, не тільки збереже, а й, імовірно, суттєво підвищить) попит на титан і вироби з нього для військових цілей. Це, відповідно, може спровокувати ціновий сплеск на всю групу товарів з титану і титанову сировину, незважаючи на те, що зростання світового виробництва на 2023—2028 рр., згідно з прогнозом, не передбачає високих темпів зростання світової економіки. Разом з тим за цих умов, з огляду на те, що

¹⁵ Crisis upon Crisis. IMF Annual Report 2022. 80 p., P. 9. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/2022/downloads/imf-annual-report-2022-english.pdf>

ціни на титанову сировину 30 років безперервно зростали, можна очікувати, що вони зростатимуть і надалі, оскільки на ринку сировинних ресурсів для виробництва титану пропозиція не задовольняє попит. Таким чином, подальший розвиток українського титанового виробництва, у тому числі з перспективою налагодження випуску з використанням технології повного циклу, а також з урахуванням уже існуючого споживання напівфабрикатів з титанових сплавів українськими підприємствами військово-промислового комплексу, є необхідним і, як показують наші розрахунки, економічно виправданим та інноваційно привабливим, адже ринок титану щороку розширюється на 6—8 %.

За результатами наших досліджень щодо розвитку титанової галузі в Україні ми виходимо з доцільності реалізації інноваційного проекту шляхом створення нової вертикально інтегрованої компанії для забезпечення високотехнологічного виробництва повного циклу (від видобування до глибокої переробки титану) і відповідного забезпечення виходу вітчизняних виробників на світові ринки, серед яких і ринок авіаційного титану. Для цього необхідно буде здійснювати запозичення (отримувати позику) під державні гарантії. Підтримка проекту може сягати 2,4 млрд грн, а бюджетна привабливість (співвідношення обсягів бюджетної підтримки і загального обсягу податкових надходжень) перебуває на рівні 4,5—5 %, що свідчить про надзвичайно високу ефективність.

В Україні існують потужна наукова і дослідно-конструкторська база, а також наукові школи в галузі матеріалознавства, металургії та інженерії титану, які мають можливість забезпечити подальший розвиток нових проривних наукомістких технологій. Отже, для реалізації можливого проекту необхідно буде використати науково-технічний потенціал НАН України. Такий проект може і повинен бути частиною забезпечення своєчасної і якісної експертної підготовки Державної цільової програми розвитку титанової галузі в Україні і науково-методичного супроводу розробки і реалізації Державної цільової програми. Для її реалізації доцільно також залучити такі наукові установи Національної академії наук України, як Інститут електрозварювання ім. Є.О. Патона та Інститут економіки та прогнозування, разом з іншими установами й організаціями, які мають відповідні компетенції. Також буде необхідно створити власний національний сертифікаційний центр матеріалів з титану на основі матеріально-технічної бази Інституту електрозварювання ім. Є.О. Патона (визначення хімічного складу титанових сплавів), Інституту проблем матеріалознавства ім. І.М. Францевича (визначення структури титанових сплавів), Фізико-механічного інституту ім. Г.В. Карпенка (визначення механічних характеристик титанових сплавів) тощо.

Зміни світової кон'юнктури і розвиток нових високотехнологічних галузей уже сформуvalи потребу в розширенні мінерально-сировинної бази й виробництва (поряд з титаном) металів, які належать до кричних і / або

стратегічних. Серед таких металів особливе місце займає літій. За його розвіданими запасами Україна може забезпечити і внутрішні потреби, і попит на літєву сировину, зокрема, у західноєвропейських регіонах.

За висновками вчених НАН України, сьогодні найбільш перспективним для подальшого розвитку і освоєння є Полохівське літєве родовище. У цілому ж, за неофіційними даними, його запаси можуть сягати 5 млн т на фоні світової ресурсної бази на рівні 84 млн т, тобто в Україні запас ресурсів складає до 5 % світових і вона є найбагатшою на ці руди країною в Європі. При цьому доцільно враховувати, що в Україні руди для виробництва літію є в основному петалітові, а світові сподуменові. Науковці НАН України наголошують, що початкова геолого-економічна оцінка літєвих родовищ України свідчить про безумовну доцільність їх розробки, а значна кількість встановлених мінеральних ресурсів — про можливість суттєвого нарощування запасів літєвих руд. При цьому найголовніше завдання країни — не продавати видобуту сировину (слабо перероблену руду літію), а виробляти високотехнологічну продукцію з використанням цього металу, вартість якого є високою. За умов розвитку і впровадження інновацій розбудова галузі видобутку і переробки літію може стати основою розвитку одного з високотехнологічних наукомістких напрямів техніки та інженерії.

Відповідно до рішення РНБО України від 16 липня 2021 р. «Про стимулювання пошуку, видобутку та збагачення корисних копалин, які мають стратегічне значення для сталого розвитку економіки та обороноздатності держави», Комісія НАН України з підготовки пропозицій щодо заходів з відновлення і розвитку України вважає за необхідне суворо дотримуватися вимог з переробки вітчизняної літєвої сировини в Україні (п. 2.4 Рішення РНБО України) і створити відповідні гідрометалургійні підприємства для отримання літію з вітчизняної мінеральної сировини. Це надасть могутній поштовх вітчизняному виробництву продуктів з високою доданою вартістю, а саме — літій-іонних батарей для електротранспорту і систем накопичення енергії. Для цього наразі існують усі необхідні передумови. Наявні на сьогодні дані свідчать, що Україна займає чільне місце на пострадянському просторі в галузі літєвої енергетики. У Києві був створений перший і єдиний у СРСР завод «Генератор» ВО «Октава», який повністю задовольняв потреби в літєвих джерелах струму для споживчої електроніки. Технологічний супровід виробництва і виготовлення катодних матеріалів та електролітів було забезпечено чл.-кор. НАН України В.Д. Присяжним і його співробітниками. З часом створене і очолене В.Д. Присяжним Міжвідомче відділення електрохімічної енергетики НАН України було й досі залишається єдиним спеціалізованим науковим закладом подібного профілю серед усіх пострадянських держав. Успішно ведуться дослідження в Інституті фізичної хімії ім. Л.В. Писаржевського НАН України, Інституті загальної та неорганічної хімії ім. В.І. Вернадського НАН України та інших.

Створення гідрометалургійного підприємства для отримання літію потребує 400—450 млн дол. З іншого боку, обладнання заводу для щоденного виробництва 56 літій-іонних батарей напругою 90 В і ємністю 180 Атод коштуватиме 9 млн дол. Навіть за суто орієнтовної вартості літійвмісних компонентів у 40 % від ціни батареї вигода від такого виробництва є очевидною.

Отже, найголовнішими завданнями щодо літію є: налагодження за участі інвесторів виробництва високотехнологічної продукції з використанням цього металу. За умов розбудови галузі видобутку й переробки літію вона може стати однією з основ розвитку високотехнологічних наукоємних виробництв як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Пошук зацікавлених інвесторів — зона відповідальності сфери державного управління, особливо щодо видачі ліцензій на видобуток руди з інвестиційними зобов'язаннями. Наразі в Інституті економіки та прогнозування НАН України готується техніко-економічне обґрунтування створення такого виробництва з оцінкою перспектив його конкурентоспроможності на світовому ринку.

Україні ж важливо, як зазначає О. Чайка, заскочити в останній вагон акумуляторного буму¹⁶, хоча можна очікувати, що через 10 років попит на літій упаде і на заміну йому прийде графен¹⁷. До відома, за даними Forbes, іноземні інвестори вже готові інвестувати 1 млрд дол. у видобуток літію в Україні. Зокрема, австралійський European Lithium претендує на літієве родовище ділянки «Добра». За сприятливих умов, які ще будуть вивчатися, інвестори мають наміри побудувати завод; якщо ж умови виявляться несприятливими, то планують експортувати збагачені руди і концентрат.

Нарівні з титаном і літієм одними з найбільш затребуваних і перспективних конструкційних матеріалів, які вже споживаються практично всіма галузями промисловості, у тому числі стратегічними, є алюмінієві сплави — завдяки високому рівню їх фізико-механічних властивостей, корозійній стійкості й технологічності. У кольоровій металургії України алюмінієва галузь є найбільш розвинутою. З моменту набуття незалежності її трансформація (зокрема, і під тиском конкурентів) звелася до закриття виробництва первинного алюмінію у 2011 р., хоча, за даними фахівців Фізико-техно-

¹⁶ Чайка О. Україна майже прогавила літієву лихоманку, хоча має величезні поклади. Хто сподівається заскочити в останній вагон акумуляторного буму. *Forbes Ukraine*. 2023. 17 лип. URL: <https://forbes.ua/company/ukraina-mayzhe-progavila-litievu-likhomanku-khoch-a-mae-veliki-pokladi-khto-spodivaetsya-zaskochiti-v-ostanniy-vagon-akumulyatornogo-bumu-17072023-14805> (дата звернення: 17.07.2023).

¹⁷ Чайка О. «Готові інвестувати \$1 млрд у видобуток літію в Україні». Австралійська European Lithium хоче заробити на літієвому бумі, один з проєктів — українське родовище. Інтерв'ю з керівником Тоні Сейджем. *Forbes Ukraine*. 2023. 18 лип. URL: <https://forbes.ua/company/gotovi-investuvati-1-mlrd-u-vidobutok-litiyu-v-ukraini-avstraliyska-european-lithium-khoche-zarobiti-na-litievomu-bumi-odin-z-proektiv-ukrainske-rodovishche-intervyu-z-kerivnikom-toni-seydzhem-18072023-14865> (дата звернення: 18.07.2023).

логічний інституту металів та сплавів НАН України д-рів техн. наук А. Пригунової і К. Михаленкова, продукція українських підприємств була конкурентоспроможною на ринках Європи, США, Китаю і РФ. Відтоді ключову роль у вітчизняній кольоровій металургії стала відігравати так звана вторинна кольорова металургія. На даний час в Україні ще залишився цілий ряд підприємств, що виробляють вторинний алюміній і сплави.

Споживання в промисловості алюмінію та його сплавів, головним чином у вигляді конструкційних матеріалів, є достатньо стабільним і в умовах повоєнного відновлення й реконструкції тільки зростатиме. У перерахунку на душу населення виробництво алюмінію та його сплавів в Україні складає близько 5 кг, що є значно меншим, ніж у промислово розвинутих країнах (ФРН — 21,7 кг, США — 19,4, Японії — 18,8, Франції — 15,2, Італії — 10,4, Великій Британії — 8,1 кг). У міру стабілізації економічної ситуації в Україні потреба в первинному алюмінії, з урахуванням потреб у виробництві, зросте приблизно до 400 тис. т на рік, тому буде необхідно запроваджувати нові потужності для виробництва первинного алюмінію і різних напівфабрикатів з нього. При цьому для одержання глинозему в Україні створювати нові підприємства не потрібно, оскільки на вже існуючих потужностях є можливість забезпечити сировиною виробництво первинного алюмінію.

Порівнюючи світові тенденції із станом алюмінієвого виробництва в Україні, можна дійти висновку, що за умови проведення відповідних організаційно-технічних і економічних заходів, спрямованих на відновлення, технічне переоснащення, реконструкцію наявних і будівництво нових потужностей, освоєння випуску наукомістких високотехнологічних матеріалів на основі алюмінію, країна може не тільки задовольнити власні потреби, але й збільшити обсяг експорту виробів з високою доданою вартістю. У результаті є перспектива зайняти стійкі позиції за окремими видами продукції з алюмінію на світовому ринку, враховуючи, зокрема, можливості розвитку перспективних напрацювань українських учених з високим ступенем готовності до реалізації у виробництві, які здатні, за даними А. Пригунової, конкурувати на світових ринках. Ідеться про алюмінієві лігатури підвищеного засвоєння з високим вмістом тугоплавких і висококорекційних компонентів, новітні високоміцні сплави, що деформуються; ливарні алюмінієві сплави з ендегенно сформованими повнорозмірними структурними характеристиками; аморфні й дрібнокристалічні сплави, модифікатори із заданою кристалічною структурою; ливарні й гранульовані зносостійкі поршневі сплави для великовантажних двигунів, технології одержання з алюмінієвих сплавів надлегких матеріалів і виробів з них; пористий литий алюміній.

Сьогодні головними проблемами в алюмінієвій підгалузі, поряд з окресленими високотехнологічними, є необхідність відновлення зруйнованих війною потужностей і вибір з урахуванням світового досвіду напрямів її перспективного розвитку. За висновками А. Пригунової і К. Михаленкова є два можливих варіанти: перший — розвиток алюмінієвої

промисловості шляхом створення металургійних кластерів з повним циклом виробництва; другий — розвиток підприємств сегменту downstream, де виробництво здійснюється на міні-заводах. Основним сировинним ресурсом таких заводів є алюміній і брухт алюмінію, що закуповуються, або відходи власного виробництва: ливарного, прокатного тощо.

На підставі проведених досліджень стану вітчизняної і світової алюмінієвої металургії можна стверджувати, що для забезпечення національної безпеки держави, власних потреб у алюмінії, зменшення залежності України від світового ринку металів треба відновити виробництво первинного алюмінію, створивши мережу міні-заводів з одержання спеціальних алюмінієвих сплавів і виробів для високотехнологічних галузей промисловості. Для цього сьогодні в Україні є необхідна наукова база і відповідні наукові школи. Спираючись на наявний науковий і науково-технічний потенціал і відповідний супровід щодо його використання, цілком можливо досягти стратегічних цілей розвитку алюмінієвого виробництва і високотехнологічних галузей на його основі, вивести їх на високий технічний рівень, що сприятиме розвитку і машинобудування, і транспорту, і будівництва, й одночасно змінить структуру експорту в напрямі розвитку зовнішньої торгівлі продукцією з високою доданою вартістю.

Повоєнний розвиток алюмінієвих виробництв в Україні доцільно вести поетапно:

- на першому етапі — забезпечити використання наявних потужностей;
- на другому етапі — запровадити нові потужності, забезпечивши прискорене технічне переоснащення й оновлення сортаменту продукції;
- на третьому етапі — забезпечити позитивний розвиток тенденцій, спрямованих на значне підвищення конкурентоспроможності продукції, зокрема, на основі залучених раніше проведених у НАН України інноваційних розробок.

Нині, за участі в тому числі фахівців Інституту економіки та прогнозування НАН України, з метою пошуку й залучення інвесторів розробляється техніко-економічне обґрунтування подальшого розвитку алюмінієвої галузі й пов'язаних з нею високотехнологічних видів діяльності з оцінкою перспектив конкурентоспроможності української алюмінієвої промисловості.

Розвиток важкого енергомашинобудування. Це також одна із складових повоєнної промислової політики, спрямованих на збереження і розвиток високотехнологічних видів промислової діяльності як з високим ступенем доданої вартості, так і для забезпечення енергетичної безпеки країни, що включає розширення локалізації відповідних виробництв у енергетиці, машинобудуванні й взаємопов'язаних з ними видів діяльності з посиленням мультиплікативним ефектом для всієї економіки і для раніше розглянутих нами видів промислової діяльності.

Незважаючи на інтенсивний розвиток відновлюваної енергетики (вітер, сонце, геотермальні джерела та ін.), і в Україні, і у світі основна час-

тина електричної генерації припадає на атомні, теплові, гідро- і гідроакмулюючі електростанції (АЕС, ТЕС, ГЕС і ГАЕС). Причому в більшості країн світу, як і в Україні, ця тенденція ще тривалий час зберігатиметься. Однією з основних складових енергоблоків АЕС, ТЕС, ГЕС і ГАЕС є енергетичні турбіни. Україна — одна з небагатьох країн у світі, що володіє замкнутим циклом їх розробки й виготовлення.

У наших рекомендаціях перспективи в галузі енергомашинобудування розглядаються під кутом взаємопов'язаного розвитку енергетики і машинобудування, що не тільки збереже їх високотехнологічний рівень, а й дозволить вийти на новий — з урахуванням можливостей створення і будівництва в Україні атомних електростанцій, у тому числі так званої малої потужності, потреба в яких є досить високою. На цій основі випуск відповідної техніки збільшить випуск продукції обробної промисловості з вищою доданою вартістю. З урахуванням конкурентоспроможності цих видів діяльності відповідне техніко-економічне обґрунтування в Інституті економіки та прогнозування НАН України спрямовано на пошук необхідних рішень на засадах надійності, ефективності, інклюзивності розвитку високотехнологічних виробництв.

Розвиток важкого машинобудування в Україні має всі підстави бути забезпеченим, оскільки на даний час у нас є високотехнологічні підприємства, здатні здійснювати відповідний випуск необхідної продукції. У першу чергу йдеться про науково-промислове підприємство АТ «Українські силові машини», Запорізьке машинобудівне конструкторське бюро «Прогрес» ім. академіка О.Г. Івченка і ТОВ НВП ХАРТРОН-ІНКОР ЛТД. Крім того, енергоблоки України обладнано устаткуванням радянського виробництва, тому, зокрема, ядерні реактори поступово замінюватимуться реакторами AP 1000, що випускає компанія Westinghouse Electric згідно з уже досягнутою домовленістю між «Енергоатомом» і нею. Таке будівництво для України є привабливим як з технологічної, так і з економічної точки зору, оскільки технологія будівництва електростанцій на базі AP 1000 передбачає, за даними академіка НАН України А. Русанова, використання до 20 % тепло- і енерготехнологічного обладнання, яке згідно з технологією будівництва може, за локалізацією, вироблятися в Україні. І це може бути тільки початком. Досвід Китаю, який будував атомні електростанції на базі ядерних реакторів AP 1000, показав, що терміни будівництва хоча й перевершили запроектовані, але в ході будівництва китайська сторона внесла в проекти нові технологічні рішення і довела локалізацію до 70 %.

Ураховуючи наявний в Україні науково-технічний досвід використання ядерної енергетики, потужну наукову школу з ядерної енергетики й діючі підприємства, які можуть випускати різноманітний асортимент комплектуючих виробів і необхідних матеріалів, таких, зокрема, як цирконій, Україна здатна розширити локацію виробництва обладнання для АЕС на базі AP 1000. Усе це є економічно привабливим, оскільки, за даними українських машинобудівників, вартість виробничого обладнання в Украї-

ні є в 5—7 разів нижчою. Що стосується можливих обсягів замовлень на таке обладнання, то, за даними академіка НАН України А. Русанова, витрати будівництва на базі АР 1000 складають 6000 дол. на 1 кВт потужності, тоді як на електротехнічне й теплове — 1200 дол. на 1 кВт потужності. Якщо ж виходити з досвіду Китаю, то в майбутньому вони можуть сягати навіть 4200 дол. на 1 кВт потужності. Така перспектива і досвід Китаю орієнтують на значний мультиплікативний ефект для українського промислового виробництва і економіки в цілому з можливостями подальшого піднесення високотехнологічних видів діяльності. Для розвитку машинобудування в даному напрямі, у тому числі й для розширення локалізації в Україні, в Інституті проблем машинобудування ім. А.М. Підгорного НАН України вже ведуться наукові розробки й відповідно напрацьовано технічні рішення з удосконалення процесів перетворення та їх використання в турбоядерних спорудах АЕС потужністю 1000 МВт і енергоустановках на базі ММР з визначенням шляхів удосконалення існуючого і розробки оновленого обладнання турбін та електрогенераторів і ефективного акумулювання електроенергії. Це дасть змогу підвищити енергоефективність існуючих і будувати нові сучасні енергосистеми вітчизняних АЕС, створити розподільну систему резервних енергоустановок на базі ММР з урахуванням їх маневреності, розподільності й акумулювання енергії.

Українська промисловість здатна в кооперації на початковому етапі з іноземними партнерами забезпечити участь у розробці, виробництві й введенні енергоблоків з ММР. При цьому ми можемо випускати не лише зовнішні корпуси модуля (containment vessel), а й складніші корпуси реакторів (reactor pressure vessel), а також парогенератори. Оскільки паливо NuSale — це стандартне паливо для легководних реакторів, освоєння його випуску в Україні також можливе за умови відновлення випуску цирконієвих сплавів і трубних оболонок для паливних стрижнів і фабрикації паливних таблеток.

АТ «Українські силові машини» за наукового керівництва установ НАН України може бути генеральним підрядником з розробки і будівництва машинних залів атомних енергоблоків ММР, у тому числі парових турбін, електричних генераторів і допоміжного обладнання. З урахуванням цих можливостей, доцільно розробити проекти енергоблоків «під ключ» на основі реакторів компаній NuScale Power і Holtec International електричною потужністю, відповідно, 50 і 160 МВт або ін.

Для забезпечення конкурентоспроможності українських енергоблоків з ММР необхідно добитися того, щоб на них використовувалась ефективна технологія акумулювання електричної енергії з подальшим її перетворенням у електрику. У НАН України розроблено теоретичні основи нової водневої технології акумулювання на основі унікальних електролізерів високого тиску та інноваційних теплових схем паротурбінних установок, яка забезпечує коефіцієнт повернення енергії на рівні 0,65—0,75. Її упровадження можливе в співпраці установ НАН України

(зокрема, Інституту проблем машинобудування ім. А.М. Підгорного, Запорізького машинобудівного конструкторського бюро «Прогрес» ім. академіка О.Г. Івченка і ТОВ НВП ХАРТРОН-ІНКОР ЛТД та ін.).

Для забезпечення наукової бази розробки проектно-конструкторської документації для налагодження подальшого виробництва і впровадження вітчизняних енергоблоків з ММР необхідно виконати низку прикладних науково-дослідних робіт з ядерного острова і турбінного острова. Поряд з тим уже в даний час доцільно створити комісію (робочу групу) з розробки бізнес-плану програми «Розробка, організація виробництва і впровадження енергетичних блоків АЕС із ММР у ОЕС України та інших країн» за участю представників РНБО України, НАН України (відділення фізико-технічних проблем енергетики, ядерної фізики та енергетики, економіки та ін.), Кабінету Міністрів України (міністерств з питань стратегічних галузей промисловості, енергетики, економіки, фінансів, іноземних справ та ін.), «Енергоатому», АТ «Українські енергетичні машини» тощо. На сьогодні в Україні, за умови організації ефективної співпраці між Національною академією наук, провідними науково-виробничими машинобудівними підприємствами країни, енергогенеруючими компаніями і за реальної підтримки держави, є потенційна можливість розробити й забезпечити виробництво конкурентоспроможних енергетичних блоків АЕС з ММР. За висновками академіка НАН України А. Русанова, у найближчому майбутньому, на період до 2040 р., доцільно взяти за орієнтир побудову й впровадження в Україні до п'яти-шести АЕС з ММР.

Чорна металургія і агропродовольчий сектор. До стратегічно важливих видів промислової діяльності належать також чорна металургія й агропродовольче виробництво.

В умовах повоєнного відновлення «дорожня карта» розвитку чорної металургії — з метою виконання нею функції задоволення перш за все внутрішніх проблем — пов'язується з ресурсо- й енергоефективністю на основі передових технологій, які розробляються, зокрема, НАН України. Роль останньої у подальшому розвитку чорної металургії полягає в науково-технічному супроводі на всіх зазначених етапах. Установи НАН України мають власні розробки, що співвідносяться із загальносвітовими трендами розвитку металургії, і досвід їх упровадження як на вітчизняних, так і на закордонних металургійних підприємствах. Таким чином, НАН України здатна здійснювати науково-технічний супровід програми відновлення розвитку гірничо-металургійного комплексу України в повоєнних умовах.

З огляду на очікуваний стан гірничо-металургійного комплексу, з урахуванням його вже наявних пошкоджень, а також зрослих після війни внутрішніх потреб у металі для відновлення діяльності, на думку фахівців, можна очікувати, що існуючі приватні підприємства ГМК в основному орієнтуватимуться на задоволення потреб національної економіки в металах. При цьому важливо пам'ятати, що можливою також є орієнтація

національних власників на винесення металургійного виробництва за кордон, до сусідніх країн, через ризик затягнення воєнних дій чи їх поновлення в майбутньому. За таких умов існує загроза, що в Україні залишиться тільки видобуток руди, що значно зменшить як експортні можливості, так і дохідність економіки в цілому. Отже, у період відновлення економіки і подальшої реконструкції держави в умовах входження до ЄС важливо запропонувати такі проекти регуляторних актів щодо розвитку гірничо-металургійного комплексу, які б орієнтували приватний сектор (а він у цій галузі сягає 100 %) на реконструкцію в межах України. Це одне з фундаментальних завдань Плану відновлення економіки України, який вона має розробити і приступити до виконання згідно з умовами, висунутими з боку ЄС у сукупності з передбачуваним виділенням 50 млрд дол. на відновлення економіки України на найближчі чотири роки.

Розвинутий, конкурентоспроможний в Україні агропродовольчий сектор є важливим як для внутрішнього споживання, так і для експорту його продукції (що впливає на світові ринки зерна і технічних культур), а також з розвитком на його основі харчової промисловості. Поставки на світовий ринок продукції харчування повинні розглядатись як вклад України в розв'язання продовольчої кризи, що має глобальний характер і може залишатися такою ще тривалий час, оскільки у світовій економіці бідні та найбідніші країни з проблемами стосовно забезпечення населення продуктами харчування і надалі залишатимуться в так званій «пастці» низьких доходів, де зростання чисельності населення буде вищим за зростання економіки. Таким чином, аграрний сектор України та його харчова промисловість матимуть стратегічно важливий характер.

Глибока переробка сільськогосподарської сировини на високотехнологічній основі також має стати одним з пріоритетних напрямів повоєнного промислового відновлення, важливим фактором реалізації якого є комерціалізація розробок вітчизняних наукових установ, що підвищить питому вагу доданої вартості в даних виробництвах. Розробки НАН і НААН України, вищих навчальних закладів уже сформуливали в Україні відповідну наукову базу, яка враховує високе соціальне замовлення, що має глобальний характер, на розвиток сільськогосподарського виробництва і, відповідно, харчової промисловості як пріоритетних видів діяльності.

Глибока переробка сільгоспсировини повинна відбуватися на основі тенденцій глобальних змін у розвитку біофармацевтики, агробіотехнології і біоінженерії, які в сукупності відповідають інноваційному оновленню й розвитку відповідних виробництв. Для цього необхідно забезпечити прийняття рішень щодо розвитку інноваційної інфраструктури в частині біоекономіки, сприяння інноваційному розвитку сільськогосподарського виробництва і харчової промисловості, завдяки яким буде розширено український експорт продуктів харчування з більш високою порівняно із зерном і технічними культурами питомою вагою доданої

вартості¹⁸. Наявна ключова роль у цих видах діяльності належить приватному сектору України. За участі вже зацікавлених іноземних компаній в Україні важливою є і буде регуляторна діяльність, що виходить у першу чергу з національних інтересів і стане запорукою забезпечення конкурентоспроможності української економіки на зовнішніх ринках, з одного боку, в умовах глобальної відкритості, а з іншого — в умовах загострення глобальної нестабільності й протистояння серед ключових економік як окремих країн, так і їх об'єднань.

ВИСНОВКИ

Україна і українська економіка, незважаючи на величезні руйнування і втрати населення фізичного й демографічного характеру (загиблі, покалічені, масова міграція за кордон), які принесла війна, зберігають потенціал для успішного повоєнного відновлення і реконструкції шляхом вступу до ЄС, мають відповідні можливості здійснити успішні соціально-економічні перетворення. До останніх належать, зокрема, реконструкція і розвиток високотехнологічних видів діяльності, які, з одного боку, забезпечать випуск продукції з високою питомою вагою доданої вартості, а з іншого — дозволять вмонтуватися в її глобальні ланцюги на засадах партнерства, використовуючи національні, особливо цінні мінерально-сировинні ресурси і науково-технічний, виробничий потенціали й можливості підготовки необхідних кадрів. Для реалізації такого підходу держава повинна прийняти рішення і в ході розробки та реалізації Плану відновлення України (Recovery Plan) на засадах інтровертності, інклюзивності та інноваційності забезпечити дипломатичний супровід процесів отримання й використання для досягнення окреслених цілей фінансової допомоги міжнародних організацій і зацікавлених у цій продукції країн-донорів на принципах кооперації і прагматизму. Сьогодні прагматизм — це вимога часу, свідомо економічна, соціальна і етична дія, яка дозволяє посилити конкурентоспроможність і рівноправність на шляху забезпечення розвитку української економіки, реалізуючи можливості й долаючи виклики, що мають місце в умовах отриманого статусу кандидата на вступ в ЄС і проведення відповідних соціально-економічних перетворень.

У ході реалізації проекту, який виконує Інститут економіки та прогнозування НАН України разом з рядом інших академічних інститутів, здійснюється напрацювання ряду необхідних рішень, результати яких дозволять сформулювати рекомендації щодо: вдосконалення засад формування економічного профілю стратегічних видів промислової діяльності, пропозицій з обґрунтування перспективних напрямів розвитку титанової галузі України; інституційного й економічного забезпечення інноваційного роз-

¹⁸ Концепція Державної стратегії розвитку біоекономіки України до 2030 року (проект). НДІ економіки і менеджменту. Національний університет біоресурсів і природокористування України. URL: <https://nubip.edu.ua/node/72005>

витку атомної енергетики на довгострокову перспективу з урахуванням можливостей розробки і реалізації ММР; удосконалення організаційно-економічного механізму виробництва з переробки літію в Україні та виробництва продукції алюмінієвої промисловості з високою питомою вагою доданої вартості, а також синтетичних моторних мастил; техніко-економічного обґрунтування інноваційних проєктів розвитку стратегічних видів промислової діяльності; формування інструментів бюджетно-податкової підтримки технологічного оновлення української промисловості й розвитку нових наукомістких виробництв з використанням внутрішніх ресурсів і налагодження їх глибокої переробки; подальшого розвитку наукових розробок вітчизняних технологій для формування напрямів технологічних проривів. Результати досліджень з окреслених напрямів у подальшому також будуть публікуватись учасниками проєкту.

Україна стоїть перед величезними викликами, яких, очевидно, ще не було в нашій історії. Від того, як ми зможемо відповісти на них, якого прориву в економічному розвитку досягнемо, без перебільшення залежить майбутнє країни. Нами започатковано дослідження напрямів якісного розвитку вітчизняної економіки на засадах упровадження високотехнологічних виробництв і принципів. Отже, ми запрошуємо до дискусії на цю тематику вчених, які вболівають за майбутнє України та її економіку, адже немає нічого важливішого за національні інтереси країни, у якій ти живеш. На нашу думку, акцент у розробках та їх реалізації має зміститись у бік зосередження уваги суспільства, держави, бізнесу на вирішенні завдань технологічного і економічного розвитку країни на засадах підвищення ролі людського капіталу та з орієнтацією на конкурентні переваги, яких можна здобути завдяки розвитку стратегічно важливих галузей промисловості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Мінеральні ресурси України. Щорічник 2021. Ред. С.І. Примушко, В.Ф. Велічко. ДНВП «Геоінформ України». Київ, 2021. 271 с. URL: https://geoinf.kiev.ua/wp/wp-content/uploads/2021/11/m_r_2021.pdf
2. Геєць В.М. Нестабільність та економічне зростання. Київ, Ін-т екон. прогнозів, 2000. 344 с.
3. Бублик Є.О. Посилення валютного регулювання в Україні в умовах ескалації воєнних дій. *Економіка України*. 2022. № 10. С. 35—50. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.10.035>

Надійшла 30.08.2023

Прорецензована 05.09.2023

Підписана до друку 06.09.2023

REFERENCES

1. Mineral resources of Ukraine. Yearbook 2021. S.I. Prymushko, V.F. Velychko (Eds.). Kyiv, 2021. URL: https://geoinf.kiev.ua/wp/wp-content/uploads/2021/11/m_r_2021.pdf [in Ukrainian].

2. Heyets V.M. Instability and economic growth. Kyiv, 2000 [in Ukrainian].
3. Bublyk Ye. Strengthening foreign exchange regulation in Ukraine amid the escalation of hostilities. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 10, pp. 35-50. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.10.035> [in Ukrainian].

Received on August 30, 2023

Reviewed on September 5, 2023

Signed for printing on September 6, 2023

Valeriy Heyets, Dr. Sci. (Econ.), Prof., Academician of the NAS of Ukraine,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine,
Editor-in-Chief of the journal "Economy of Ukraine",
Director of the Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasas Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

FORMATION OF THE PROFILE OF STRATEGICALLY IMPORTANT INDUSTRIAL ACTIVITY TYPES IN UKRAINE (AN OUTLOOK)

This article is a logical continuation of the previous publication, which discussed the formation of strategically important industrial activity types in Ukraine in retrospect over the past 30 years. Based on the analysis of the development of domestic industry, problematic issues were identified, whose degree of accumulation in retrospect is important for predictive assessments and tasks for the future, taking into account the losses and threats that occurred and are occurring in 2022-2023, under war conditions.

The so-called "homework tasks" of Ukraine's economic policy are analyzed. It is noted that they are primarily related to the already signed Ukraine-IMF memorandum and are supplemented with tasks aimed at the formation of internal financial resources for post-war recovery, which is an important component of achieving economic self-sufficiency and strategic significance of Ukraine's economy. The direction of the transformation of Ukraine's economic management system in the post-war period is outlined in view of its EU accession prospects; guidelines have been developed to strengthen the energy sector of Ukraine in accordance with the directions of development of nuclear energy as one of the types of industrial activities which in the future can operate on a high-tech basis defined in the world as that which is consistent with low-carbon economic development strategy in the global dimension.

The substantiation is conducted and its results are presented for certain types of industrial activity which have a high degree of scientific support and can develop on the novel technological basis of national property. Their development will be facilitated by the integration of Ukrainian industry into global technological chains. The latter requires the development of nuclear energy, the titanium-lithium and aluminum industry, heavy power engineering, ferrous metallurgy based on new technologies, the breeding of new high-yielding, drought- and pest-resistant varieties of agricultural plants, and the deep processing of agricultural products for food production.

Keywords: *post-war recovery; European Economic Area; scientific support; overcoming peripherality; new technologies; high-tech activities; nuclear technologies; small modular reactors; metallic titanium; aluminum; heavy power engineering.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.09.030>

УДК 338.45:622.35

JEL: E23, L71, Q40

Г.В. ОЛЕКСЮК, канд. екон. наук, доцент кафедри економіки і маркетингу, заступник директора Науково-навчального інституту підприємництва та перспективних технологій Національного університету «Львівська політехніка»

вул. Горбачевського, 18, 79044, Львів, Україна

e-mail: h_oleksyk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3180-4664>

Н.М. ПОПАДИНЕЦЬ, д-р екон. наук, старший дослідник, доцент кафедри економіки і маркетингу, заступник директора Науково-навчального інституту підприємництва та перспективних технологій Національного університету «Львівська політехніка»

вул. Горбачевського, 18, 79044, Львів, Україна

e-mail: popadynets.n@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7556-6135>

ВІД РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ ВУГІЛЬНОЇ ГАЛУЗІ ДО СПРАВЕДЛИВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВУГІЛЬНИХ РЕГІОНІВ: ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ

Обґрунтовано маркетинговий підхід до позиціонування проблем території відносно різних цільових груп територіальних громад — населення, бізнесу, відвідувачів, інвесторів, на основі якого більш ефективно і цілеспрямовано витрачаються кошти на реалізацію проектів місцевого розвитку справедливої трансформації. Запропоновано механізм комплексного системного підходу стосовно дослідження, аналізу, оцінки та інструментів вирішення проблем вугільних регіонів із застосуванням принципу пріоритетності в кожній територіальній громаді.

Ц и т у в а н н я: Олексюк Г.В., Попадинець Н.М. Від реструктуризації вугільної галузі до справедливої трансформації вугільних регіонів: досвід і перспективи. *Економіка України*. 2023. № 9. С. 30—54. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.09.030>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Ключові слова: вугільний регіон; вугледобувні підприємства; реструктуризація; справедлива трансформація; територіальні громади; комплексний системний підхід; проблемно-пріоритетний підхід; маркетинговий підхід.

Проблеми розвитку вугільних регіонів країни виникли ще наприкінці 1980-х років, коли вуглевидобуток в Україні досяг найбільшого піку, але і найбільшого загострення набули питання соціального захисту самих гірників, зокрема своєчасної виплати зарплати, які спричинили перші шахтарські протести в публічних місцях — на площах шахтарських міст, перед будинками владних структур на рівні областей і столиці. Чи можна вважати цей період початком докорінних змін у вугільній галузі як у позитивному, так і в негативному сенсі? Очевидно, так. Розвиток вугледобувних підприємств уповільнювався внаслідок виникнення економічного дисбалансу між постійним зростанням собівартості видобутку вугілля і стримуванням й регулюванням ціни на вугільну продукцію. Наявність такого дисбалансу призводила до зростання збитковості шахт, вимивання обігових коштів, слабкого відновлення основного прохідницького і видобувного гірничого обладнання, незадовільного захисту здоров'я і життя гірників у надзвичайно небезпечних умовах підземної праці. «В Україні реструктуризація вугільної галузі стала причиною повного занепаду шахтарських регіонів, економічної стагнації, негативних соціальних та екологічних процесів в шахтарських містечках» [1, с. 75].

Отже, **мета статті** — проаналізувати проблеми, що існують у вугільних регіонах країни, обґрунтувати формування моделі їх справедливої трансформації.

На початку 1990-х років економічна складова галузі з трудомісткої уперше перетворилася на матеріаломістку, виникла проблема несвоєчасної виплати заробітної плати працівникам шахт і допоміжних підприємств, які сприяють завершенню комплексу видобування рядового вугілля, його збагаченню, транспортуванню, реалізації тощо. Відсутність обігових коштів, попри значні суми дебіторської заборгованості за відвантажене вугілля, унеможливлювала придбання засобів індивідуального захисту гірників, отримання належного оздоровчого харчування (якісних продуктів для підземного харчування, молока), спецодягу, інших пільг, які, відповідно до законодавства, повинні надаватися працівникам вугледобувних підприємств. «З середини 1990 років українська влада та міжнародні партнери намагалися розробити комплексні програми реструктуризації вугільного сектору та підтримки шахтарських регіонів, які зазнають найбільших економічних збитків. У результаті реалізації окремих пунктів Світового банку, Європейського Союзу та уряду Великобританії профільним міністерствам надавалися конкретні покрокові рекомендації із трансформації енергетики, які не були реалізовані через брак політичної волі» [2, с. 18]. Саме ці чинники сприяли й спонукали гірників до публічних протестів, які мали надзвичайно негативний вплив на економічний роз-

виток підприємств, поглиблювали соціальні й екологічні проблеми. Зниження вуглевидобутку в період зупинення шахт під час страйків системно призводило до його загального зниження в країні, тобто негативна синергія позначалася на можливості придбання нового обладнання, призводила до відсутності грошових ресурсів для виплати заробітної плати, виникнення бартерних угод у реалізації вугілля, падіння продуктивності праці й ефективності роботи обладнання, зношення якого сягало 70—80 %. «Важливою обставиною є те, що українська вугільна промисловість дуже строката і за природними умовами, і за виробничим та технічним рівнем підприємств. У ній функціонують і глибоко збиткові, і рентабельні шахти, а також збиткові шахти, що в разі їх модернізації можуть стати рентабельними. При цьому вугільна галузь є дуже інерційною, зважаючи на тривалість і дорожнечу як будівництва і реконструкції, так і виведення з експлуатації вуглевидобувних підприємств, масштабність соціальних та екологічних наслідків реструктуризації галузі» [3, с. 5]. Разом з тим експлуатація вугільних шахт має визначені терміни, які повністю залежать від наявності вичерпних, невідновлюваних природних підземних корисних копалин, що попередньо розвідані й можуть бути ефективними для видобування. Як зазначають А. Шворак із співавторами, «...незважаючи на природні запаси вугілля, вуглевидобувна промисловість України перебуває у напруженому стані. До основних проблем галузі належать: велике навантаження на державний бюджет через субсидії; значна залежність зайнятості населення вугільних регіонів від роботи шахт; висока собівартість вугілля, що перевищує ціну імпортного, світова відмова від викопного палива тощо» [4, с. 23]. Викладені негативні аспекти стану вугільної галузі, що призвели до соціальної нестабільності у вугледобувних регіонах, економічного падіння, мали і певний позитивний вплив, зокрема, сприяли прийняттю ряду законодавчо-нормативних актів щодо державної фінансової підтримки вугільних підприємств, забезпечення пенсійних (регресних) виплат унаслідок професійного захворювання і травматизму, інших соціальних пільг.

Проблеми вугільних підприємств набрали просторового економічного, екологічного, соціального поширення в населених пунктах і територіальних громадах (ТГ), тому сьогодні є підстави розглядати їх у контексті вугільного регіону на теренах областей України. Разом з тим, як зазначають науковці, «...виходячи з безперечної необхідності скорочення, а в перспективі й скасування систематичного субсидування вугільної галузі, необхідно поступово, але послідовно виводити з експлуатації найбільш занедбані глибоко збиткові шахти, які зараз поглинають велику частку коштів державної підтримки, видобуваючи незначні обсяги вугілля» [3, с. 31].

Питаннями розвитку вугільної галузі України, дослідженню її проблем і результатів реструктуризації, реформуванню енергетичної галузі України, а також стратегічному розвитку регіонів і територіальних громад, застосуванню проблемно-пріоритетного підходу при визначенні

проектів, заходів і плану їх реалізації при формуванні програми справедливої трансформації вугільних регіонів присвячено низку праць авторів, таких як М. Бойченко [1], І. Ставчук, К. Бальс [2], О. Амоша [3; 6], А. Шворак [4], І. Кочешкова, Д. Череватський [5], С. Шульц [7] та інші.

Сьогодні докорінно змінюються підходи і бачення щодо формування енергетичної політики України, які диктуються сучасними екологічними викликами, негативом повномасштабного вторгнення російських військ на територію країни. Вибір євроінтеграційного вектора розвитку держави стимулює розв'язання цих проблем на основі позитивного світового порядку збереження довкілля, соціального захисту, формування належної якості життя людини.

Відновлення енергетичного сектору країни в стратегічному баченні планується на принципах сталого розвитку і впровадження зелених технологій. Для вугільних регіонів це означає закриття шахт, замість яких можуть бути створені кластери сталої енергетики. Так, за словами заступника міністра енергетики Я. Демченкова, «...ці кластери можуть з'являтися на закритих вугільних шахтах, використовуючи інфраструктуру цих підприємств. Це важливий стимул для розвитку регіонів, створення нових робочих місць, підтримки економіки країни. Це можливість для вугільних регіонів дати імпульс новому сталому майбутньому всієї країни»¹. Започатковується перехід від реструктуризації вугільної галузі, яка здійснювалася шляхом позиціонування вугільних підприємств за показником перспективних запасів, прибутковості, збитковості й закриття шахт, до балансування енергетичного забезпечення країни з урахуванням зниження потужності генерації тепловими електростанціями, які використовують вугілля. Попри це, як стверджують фахівці, «...проблема української вугільної галузі полягає не тільки у великій кількості об'єктів, закриття яких «зависло», а й у великій кількості шахт — кандидатів на ліквідацію» [5, с. 30].

Галуzeвий підхід трансформується в комплексний регіональний підхід, що узагальнює позитивні й негативні тенденції цілих регіонів країни, на теренах яких розташовано значну кількість підприємств, що видобувають викопні види палива, які потім збагачують і використовують для процесу виробництва електроенергії на теплових електростанціях. Як пропонують О. Амоша і Д. Череватський, «...ситуація, що склалась у вугільній галузі світу, змушує шукати нетривіальні рішення, здатні нейтралізувати негативну тенденцію «згортання» галузі через економічні проблеми шахтного способу видобування вугілля і посилення вимог до забезпечення сталого розвитку людства. Як варіант пропонується об'єднати інтереси вугільників та енергетиків, сконцентрувати зусилля щодо створення потужних енергетичних сховищ на базі шахт — певного «па-

¹ Україна створить фонд трансформації вугільних регіонів. *Interfax-Україна*. 2023. 22 бер. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/899295.html> (дата звернення: 12.05.2023).

рашута» для галузі, що занепадає, і «бустера» для галузі, що розвивається («зелена» енергетика)» [6, с. 107—108].

Активізація цього процесу на державному рівні розпочалася з прийняття Кабінетом Міністрів України постанови «Про схвалення Концепції Державної цільової програми справедливої трансформації вугільних регіонів України на період до 2030 року» (далі — Концепція). Відповідно до неї, вугільні регіони визначаються як регіони, на території яких розташовано вуглевидобувні й вуглепереробні підприємства, у тому числі ті, які перебувають у стадії ліквідації, консервації або переорієнтації на інші види економічної діяльності, та підприємства вугільної теплової генерації, незалежно від форм власності².

Комплексний і системний регіональний підхід — це єдиний позитивний механізм, який дозволить здійснити повний аналіз, дослідження й оцінку реального стану, глибоких позитивних і негативних інтегрованих процесів на базовому територіальному рівні, які формувалися і змінювалися не одне десятиріччя. Як визначають С. Шульц і О. Луцків, «структурні зміни в економіці регіонів слід розглядати як кумулятивний процес, що об'єднує нинішні і перспективні сильні сторони регіону щодо розвитку певних видів економічної діяльності. Це особливо важливо для подолання деструктивних тенденцій консервації старопромислової економічної структури українських регіонів та їх структурної інертності, яка значною мірою будується на практиці штучного визначення деяких промислових галузей регіонів як пріоритетних і лобіюванні їх державної підтримки» [7, с. 16].

Для прикладу звернімося до Стратегії розвитку Червоноградської територіальної громади Львівської області до 2027 року. «Базовою функцією Червонограда при його заснуванні як міста було визначено стати «Західноукраїнським Донбасом» — центром вугледобувної промисловості, який мав забезпечувати потреби в енергетичному вугіллі ТЕС і місцевих ТЕЦ. Довгі роки, від 1951 р., місто (й новостворена агломерація Червоноград — Гірник — Соснівка) справно цю функцію виконувало. Вугільна промисловість на тривалий час визначила економічний профіль території, а підприємства вуглевидобутку — вугільні шахти — були основним місцем роботи переважної частини працездатного населення як самого міста, так і навколишніх сіл і містечок у радіусі понад 30 км»³.

² Про схвалення Концепції Державної цільової програми справедливої трансформації вугільних регіонів України на період до 2030 року. Постанова Кабінету Міністрів України № 1024 від 22.09.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2021-%D0%BF#Text>

³ Стратегія розвитку Червоноградської територіальної громади до 2027 року. Червоноградська територіальна громада. 2022. 23 січ. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj0l6bzyd_AhVBDhAIHZ5HBiwQFnoECBQQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.chg.gov.ua%2Fget_blog_files.php%3Fid%3D5390%26name%3D7d6c6730ef077b6fea03a36e5fe0b088&usq=AOvVaw0Ow6b02RlCvHPRbnF20d2x&opi=89978449

Основне місце роботи переважної частини чоловічого населення вугледобувних регіонів на шахтах було надійним джерелом доходів мешканців населених пунктів, розташованих навколо них. Проте згодом ситуація змінилася, про що свідчать шахтарські протести в Україні, у тому числі в Червонограді, що розпочалися наприкінці 1980-х років і перманентно повторювалися понад два десятиліття. Наявні державні дотації і сьогодні не покривають збитків від вугледобутку державних шахт, зростає заборгованість перед бюджетом, постійно виникають затримки з виплатою заробітної плати, накопичується заборгованість зі сплати єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове соціальне страхування. Як стверджують науковці, «...діюча система фінансової підтримки вугледобувних підприємств, обсяги якої визначаються щорічно, блокує стимули до поліпшення ситуації в державному секторі, провокує утриманські настрої серед керівників і працівників підприємств сектору» [3, с. 19].

На підставі фінансової звітності ДП «Львіввугілля» за 2020 р. і I півріччя 2021 р. (дані оприлюднено в установленому порядку) на кінець 2020 р. порівняно з його початком заборгованість за розрахунками з бюджетом зросла на 3,3 % і становила 813 356 тис. грн, за розрахунками зі страхування — відповідно, на 7,2 %, або 1 197 002 тис. грн, за розрахунками з оплати праці зменшилася на 52 %, до 90 737 тис. грн. Тенденція зростання кредиторської заборгованості продовжилась у 2021 р. Так, станом на 30 червня 2021 р. заборгованість за розрахунками з бюджетом зросла на 6,6 %, за розрахунками зі страхування — на 3,2 %, за розрахунками з оплати праці — у 2,6 рази, до 234 681 тис. грн, що виходячи з середньомісячного нарахування за фінансовою звітністю за 2020 р. (111 943 тис. грн) становить більше двох місяців⁴. Багато вугледобувних підприємств галузі тривалий час (десятки років) є збитковими або планово збитковими, оскільки поточні витрати на видобування вугілля в підземних умовах і формування собівартості 1 т вугілля перевищують ринкові ціни або регульовані державою на вугільну продукцію. Причому із збільшенням терміну експлуатації шахти якість вугілля погіршується через зниження потужності пластів, а собівартість зростає, оскільки зростають витрати електроенергії, ремонту та інші затрати на підтримку значної кількості гірничих виробок, протяжність яких сягає 70—100 км.

Попри це, стратегічний напрям функціонування вугільної галузі для збереження енергетичної незалежності, збалансування паливно-енергетичних потреб країни зумовив прийняття рішення щодо прямої державної фінансової підтримки шахт на покриття різниці між собівартістю вугілля і ціною (покриття збитків), а також на придбання основного гірничо-шахтного обладнання, засобів захисту шахтарів тощо, яка надається близько 30 років кожній шахті на основі обґрунтованих розрахунків.

⁴ «Державне підприємство «Львіввугілля»: бухгалтерська звітність і фінансовий аналіз за 2020 р. *Звітність українських підприємств*. URL: https://zvitnist.com/32323256_DERZHAVNE_PDPRYEMSTVO_LVIVVUHILLYA

Отже, прямої трансформації вугледобувного підприємства залежно виключно від рівня збитковості безпосередньо не проводиться. Зупинення видобутку вугілля відбувається в першу чергу через вичерпання запасів або коли його поклади залишаються лише в тонких пластах, що різко знижує його якість і, відповідно, ціну, тому видобуток стає практично неефективним. Практика використання закриття шахт за процедурою банкрутства не використовується.

Рішення про закриття шахти приймається на урядовому рівні за поданням галузевого міністерства в разі повного вичерпання запасів, неперспективності або особливої збитковості. Спеціалізованими проектними установами розробляється відповідний проект, вартість якого сягає декількох мільйонів гривень, а його тривалість розтягується на рік і більше. Проект узгоджується з місцевими органами влади, що згодом і стане частиною загальної трансформації вугільного регіону. В даний час (за воєнного стану) вартість проекту закриття шахти у відкритих джерелах не публікується; тривалість закриття становить декілька років. Основні складові проекту передбачають такі етапи закриття шахти.

1. Фізична ліквідація (загашення підземних гірничих виробок, демонтажування обладнання і конструкцій, розбирання будівель і споруд). При цьому передбачаються спосіб і можливість повторного використання основних фондів як на інших шахтах, так і при створенні нових виробництв на поверхні шахти (території земельної ділянки). Зокрема, це лінії електропередачі, залізничні гілки, складські будівлі, адміністративно-господарські будівлі, які можуть бути використані для нових цехів, соціальних об'єктів, загальноміських служб, теплопостачання при збереженій котельні тощо, а також бути одним з аспектів інвестиційної привабливості цієї території.

2. Соціальний захист робітників — виплати всіх належних сум заробітної плати, вихідна, одноразова допомога, компенсаційні й регресні виплати, перепрофілювання і профорієнтаційне навчання гірників для роботи на нових робочих місцях, програми стимулювання розвитку підприємництва тощо.

3. Захист довкілля — екологічна безпека, контроль за виділенням газу й води в небезпечних зонах закритих шахт, рекультивація земель, розробка плану управління навколишнім середовищем. При цьому вивчається склад (хімічний, фізичний) і здійснюється оцінка наземних штучних природних утворень (териконів), які згодом можуть бути використані за іншими технологіями (вивезені) або рекультивовані шляхом заліснення чи створення відповідних екологічних зон.

За наявною інформацією⁵, ДП «Львіввугілля» — один з найбільших платників податків Львівської області, яке за 12 місяців 2021 р. сплатило у бюджет 294,9 млн грн податків і зборів та 313,4 млн грн єдиного соціаль-

⁵ Там само.

ного внеску. Загалом це 608,3 млн грн обов'язкових платежів. Стан збитковості (збиток на 1 липня 2021 р. становив 3 352 787 тис. грн) та погашення кредиторської заборгованості не вдається стабілізувати встановленням підвищеної ціни на вугілля і коштами державної фінансової підтримки. «Цілковита нерозвиненість відтворювальних процесів у галузі, що частково показано на прикладі ДП «Львіввугілля», вкрай незадовільне матеріально-технічне забезпечення вуглевидобувних підприємств і складні інженерно-геологічні умови гальмують розвиток енергетичної основи економіки України» [8, с. 7]. Разом з тим мешканці громад вугільних регіонів скаржаться на низьку якість і високі тарифи житлово-комунальних послуг, зношеність житлового фонду, негаразди з вивезенням побутових відходів. Також варто відзначити проблеми розвитку інфраструктури: погану якість місцевих і комунальних доріг, відсутність вуличного освітлення, фізичну зношеність громадського транспорту, відсутність місць культурного відпочинку і дозвілля тощо⁶.

Системна трансформація вугільних регіонів передбачається в завданнях реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на 2021—2027 роки, затвердженої відповідною Постановою Кабінету Міністрів України⁷. Зокрема, завдання за напрямом «Соціально-економічна трансформація територій, де перебувають у стадії закриття вугледобувні та вуглепереробні підприємства» містять положення щодо розроблення проекту Державної соціально-економічної трансформації таких територій на довгостроковий період і забезпечення її виконання. До першочергових заходів трансформації вугільних регіонів у контексті державної регіональної політики належать: запровадження програм підвищення кваліфікації і перекваліфікації працівників вугледобувних підприємств, сприяння розширенню соціальних програм, створення нових робочих місць, спрощення умов стимулювання започаткування і ведення малого і середнього бізнесу, сприяння розбудові інфраструктури територій для залучення інвестицій, у тому числі організація індустріальних парків, та інші завдання.

Як відомо, у вугільних регіонах країни протягом десятиліть створювались і функціонували міста, селища, які мали ознаки монофункціонального й перейняли на себе всі негативні процеси вузького профілю розвитку. Зокрема, це швидке зростання виробництва, будівництва соціальної інфраструктури і житла, збільшення чисельності населення, але до певного періоду. Проте слабка перспектива стратегічного бачення щодо реальності вичерпання запасів і необхідності переходу до диверси-

⁶ Про схвалення Концепції Державної цільової програми справедливої трансформації вугільних регіонів України на період до 2030 року. Постанова Кабінету Міністрів України № 1024 від 22.09.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2021-%D0%BF#Text>

⁷ Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021—2027 роки. Постанова Кабінету Міністрів України № 695 від 05.08.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

фікованої моделі розвитку монофункціональної території призвела до існуючих сьогодні проблем. Загроза і ризики такого підходу до управління регіонами й територіями межують з депресивністю, неможливістю самоутужки, без зовнішньої допомоги держави та її інституцій подолати негативні тенденції сповільнення (зупинення) динаміки економічного зростання, загострення демографічної ситуації, руйнування об'єктів інфраструктури, погіршення екологічного стану навколишніх територій тощо.

Подолання негативних явищ і проблем соціально-економічного розвитку вугільних регіонів країни, функціонування підприємств вугільної галузі на територіях громад повинні супроводжуватися «справедливою трансформацією» таких територій. Згідно з Концепцією, «...справедлива трансформація — це модель розвитку регіону, що передбачає гідне життя та достатній заробіток усім мешканцям, в тому числі працівникам, на яких вплине процес відмови від викопного палива (ліквідація виробничих потужностей, закриття вуглевидобувних підприємств тощо)»⁸.

Ініціатива справедливої трансформації вугільних регіонів України сьогодні широко підтримується міжнародними організаціями і урядами європейських країн, зокрема, тих, які в минулому пройшли крізь цей процес, мають відповідний досвід і готові брати участь у фінансовій і технічній підтримці територій. За визначенням науковців, «...європейський стандарт закриття шахти — максимальне повернення ландшафту на допромисловий стан: від чорного — до зеленого». У більшості випадків об'єкт закривається повністю і рекультивація земель, порушених у процесі закладення шахти, будівництва надшахтних будівель і споруд, стає його вирішальною фазою. «Викоріненню підлягають фундаменти споруд, електричні кабелі, що відслужили свій строк, й трубні розводки» [5, с. 31]. Водночас в Україні, зокрема, на теренах вугільних регіонів заходу, такий підхід не завжди буде доцільним, оскільки інфраструктуру, що була задіяна на вугледобувних підприємствах, можна певним чином покращити, модернізувати і використовувати за прямим призначенням (для енергопостачання, як транспортні комунікації, будівлі, споруди тощо) для іншого виробництва або як інвестиційні об'єкти.

У США є випадки дещо іншого ставлення до виведених з експлуатації вугледобувних підприємств: роботи з видобутку припиняються, але шахта не закривається, як у Європі, а підлягає глибокій консервації. Селища порожніють, при цьому ступінь перетворення шахт і об'єктів соціально-побутового призначення на руїни залежить від їх віддаленості від великих населених пунктів. Для України подібний досвід є вкрай негативним, проте в разі допущення ситуації, яка спонукатиме до позапла-

⁸ Про схвалення Концепції Державної цільової програми справедливої трансформації вугільних регіонів України на період до 2030 року. Постанова Кабінету Міністрів України № 1024 від 22.09.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2021-%D0%BF#Text>

нового закриття шахт з тих чи інших причин (воєнні дії або значні ризики і загрози для людини, території тощо), частина вугледобувних регіонів матиме проблеми, пов'язані з вимушеною консервацією, що практично унеможливить технічне відновлення в майбутньому.

Для більш глибокого розуміння ключових складових словосполучення «справедлива трансформація», а саме «справедлива» — застосування, зокрема, принципу справедливості для кожної громади, яка так чи інакше потрапляє в зону впливу діяльності вугледобувних підприємств, і «трансформація» — рух у зміненому (диверсифікованому) напрямі кожної громади і сукупності розташованих на її території підприємств, необхідно перш за все дотримуватися принципу комплексного системного підходу. Основа цього принципу — всеосяжний аналіз реального стану територій на підставі оцінювання міри впливу діяльності вугледобувних підприємств у кожному населеному пункті території — зможе забезпечити здійснення справедливої трансформації, що базуватиметься на використанні можливостей внутрішнього потенціалу громади і залученні зовнішніх ресурсів. Комплексний підхід — тісне переплетіння економічних, соціальних і екологічних факторів впливу, спираючись на глибокі інтегровані зв'язки, що формувалися понад 50 років. Системний підхід — формування вугільного регіону як економічної просторової системи, яка пов'язана з встановленням енергетичного балансу України, що тривалий час була базовою галуззю розвитку промисловості у Львівській області.

Розглянемо узагальнюючі характеристики переваг і проблем вугільних регіонів (табл. 1) щодо економічного, соціального, екологічного і техніко-технологічного розвитку з позицій паралельного процесу: закриття шахт і одночасної діяльності вугледобувних підприємств до кінцевого вичерпання підземних корисних копалин або до прийняття урядового рішення про зміну пріоритетів на енергетичному ринку України. Наведений перелік переваг і проблем, які сьогодні існують у активних вугледобувних регіонах, є далеко не повним і залежить від конкретного регіону, території, вугледобувного підприємства та його ролі й значення для формування фінансово-економічного потенціалу ТГ, соціального підходу, ліквідації екологічних наслідків. «Незадовільні результати ліквідації шахт в Україні співіснують з обмеженим сприйняттям сутності реструктуризації — тільки як закриття об'єктів. Разом з тим, німецький досвід показує можливість альтернативних підходів» [5, с. 31].

Під час війни вугільні регіони Донецької, Луганської і Дніпропетровської областей набувають нових глибоких проблем, комплексне вирішення яких тісно пов'язане з програмами відбудови і відновлення України після Перемоги й диверсифікації її енергетичного і металургійного ринків. Одним з підходів справедливої трансформації вугільних регіонів є застосування принципу збалансованості проблем і переваг, які аналітичним, дослідницьким, науковим методами повинні дістати належну комплексну оцінку і результат для кожної територіальної громади. Механізм

Таблиця 1. Проблеми і переваги у вугільних регіонах

Напрями	Переваги, проблеми	Вугільні підприємства, які перебувають у процесі закриття, ліквідації чи консервації	Вугільні підприємства, які функціонують за виробничими програмами
Економічний	Переваги Проблеми	Економія бюджетних коштів для підтримки збиткових підприємств, фінансові ресурси для закриття шахт скеровуються також на створення нових робочих місць, удосконалення інфраструктури, реалізацію соціальних і екологічних проектів Відсутність достатнього фінансування для закриття шахти відповідно до розроблених проектів, заздалегідь не формується фонд закриття вугледобувного підприємства і джерел справедливої трансформації, відновлення й функціонування територій у зонах впливу вуглевидобування	Дохід від видобутку і реалізації продукції, платежі до бюджету, наповнення ринку вугільної продукції і енергетичного ринку країни, місцеві паливні ринки, надання послуг допоміжними підприємствами, їх доходи і бюджетні платежі, збереження виробничо-господарського комплексу території Збитковість діючих підприємств, ціна вугільної продукції не покриває собівартості, відсутність обігових коштів, необхідність системної державної підтримки, високий рівень зношення і морального старіння основного гірничого обладнання; нестабільний ринок реалізації продукції і розрахунків за неї, значні обсяги кредиторської заборгованості, непродуктивні витрати на оплату штрафів і пені за їх несвоєчасну сплату; вичерпання запасів і зниження потужності пластів, скорочення потреб у використанні палива
Соціальний	Переваги	Створення нових робочих місць за іншими професіями з більш безпечними умовами праці, соціальний захист у разі професійного захворювання і травматизму, профілактичне оздоровлення; підвищення кваліфікації та перекваліфікація вивільнених унаслідок закриття шахт працівників	Збереження робочих місць і відповідно високого рівня доходу працівників, можливість отримати пільги стосовно пенсійного забезпечення, інші соціальні заходи для працівників у підземних умовах праці, програми оздоровлення, утримання санаторіїв і профілакторіїв

Екологічний	Проблеми	Зростання безробіття, відсутність досвіду й складність у створенні власного бізнесу, слабка готовність колишніх гірників до активної перекваліфікації, міграція до інших країн і регіонів у пошуках робочих місць	Високі ризики щодо виробничого травматизму і професійних захворювань, порушення умов трудового договору і строків виплати зарплати, соціальне напруження в трудових колективах, відплив професійних кадрів і скорочення програм їх підготовки
	Переваги	Поступове очищення природним шляхом навколишнього середовища: повітря, ґрунтів, води, самозаліснення териконів; проведення рекультивації порушених земель та інших природоохоронних заходів за рахунок ресурсів, передбачених проєктами закриття шахт; використання відновлених промислових територій для створення інвестиційних об'єктів і зон рекреації	Проведення поточних екологічних заходів, рекультивація земель, витрати на які покриваються за рахунок собівартості видобутку вугілля
Технічний	Проблеми	На територіях ТГ створилися штучні водойми, мають місце просідання ґрунтів, їх заболочення, через що вони не придатні для господарського використання без належного відновлення; негативний вплив на здоров'я інших мешканців громади, дітей, які тривалий час перебувають у зоні впливу вуглевидобування	Процеси забруднення довкілля, формування породних відвалів, пошкодження земель не зупиняються
	Переваги	Використання промислових майданчиків та інфраструктури (ЛЕП, залізниці, електропідстанції, дорожня мережа), що залишаються після припинення вуглевидобування, для створення нових виробництв і послуг, інвестиційних об'єктів; переобладнання	Видобування вугілля відповідно до стратегічних планів розвитку шахти до повного освоєння виробничої потужності й вичерпання запасів; відновлення основних фондів, використання існуючого технічного оснащення до повної амортизації, збереження інфраструктури в належному технічному стані; створення нових (диверсифікованих)

Закінчення таблиці 1

Напрями	Переваги, проблеми	Вугільні підприємства, які перебувають у процесі закриття, ліквідації чи консервації	Вугільні підприємства, які функціонують за виробничими програмами
Технічний	Переваги Проблеми	наземних споруд, будівель закритих шахт, які можуть бути передані територіальним громадам на безоплатній основі, для створення виробничої, соціальної і культурної інфраструктур Відсутність ефективних технічних рішень стосовно зміни використання інфраструктури, будівель, споруд, які часто демонтуються або зносяться; залишаються ризики неповного демонтажу підземного обладнання, проблеми дегазації, підземних вод тощо; розроблення й експертиза проекту і технічне закриття самої шахти можуть тривати декілька років	виробництв і робочих місць у період діяльності шахти на її території Зношення основного гірничого обладнання випереджає темпи його оновлення, висока вартість ремонту, поступове зниження продуктивності у зв'язку з його моральним і фізичним старінням; відсутність технологічної і технічної можливості комплексного підходу в період діяльності шахти до поступового її закриття

Джерело: складено авторами.

такого збалансування полягає у виявленні реальних причин, факторів, чинників, їх якісних, кількісних і відносних характеристик, які показують обсяги впливу, що призвели до теперішнього стану, а також вивчення наслідків і досвіду реструктуризації вугільних підприємств у минулому.

Кожна територіальна громада в зоні впливу вуглевидобування повинна розглядатися, з одного боку, за можливостями її внутрішнього потенціалу, зокрема фінансової стійкості, спроможності / неспроможності місцевого бюджету щодо часткового використання власних коштів для реалізації проектів справедливої трансформації, а з іншого — за глибиною і загрозами проблем, які необхідно вирішувати в пріоритетному порядку, мобілізуючи зовнішні ресурси. «Реновація діяльності закритих вугільних шахт може істотно змінити становище, перетворивши депресивні регіони в процвітаючі, економічно привабливі для інвесторів території. Одним із шляхів вирішення проблеми закритих вугільних шахт може бути створення індустріальних або технологічних парків на їх базі» [1, с. 76].

Визначення простору вугільного регіону в тій чи іншій області та його справедливої трансформації на основі збалансованого підходу до оцінки проблем і переваг у кожній ТГ, а не просто за географічним розташуванням вугледобувних підприємств і меж залягання корисних копалин унеможливить суб'єктивний підхід до розподілу фінансових ресурсів з різних джерел. Для регіону (області) збалансування оцінки переваг і можливостей територіальних громад є основою формування коштів обласного бюджету для фінансування тих чи інших проектів справедливої трансформації, підтримки пропозицій щодо виділення коштів з державного бюджету і надання міжнародної технічної допомоги. «Оскільки кожна територіальна громада виступає як самостійний гравець на ринку, і таких громад багато, то конкуренція між ними неодмінно загострюється. Очевидно, що економічний добробут громади неможливий без розвитку місцевої економіки. Тому місцеві громади вдаються до використання факторів місцевих конкурентних переваг. З допомогою інтелектуальних, людських, інституційних, інфраструктурних, енергетичних, фізичних та природних ресурсів місцевості вони стараються будувати власну зростаючу і «самоокупну» економічну систему» [4, с. 26].

Дослідження й збалансування переваг і проблем вугільних регіонів областей можуть стати наступним кроком до визначення функціонального типу території та її належної підтримки і розвитку згідно з відповідним Законом України⁹. Так, «мета державної регіональної політики інтегрованого розвитку — поєднання галузевого та територіального підходів для розвитку територіальної громади та / або регіону, що забезпечує соціально-економічний та культурний розвиток територій» (ст. 2 п. 14).

⁹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій. Закон України № 2389-IX від 09.07.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text>

Важливим підходом до стратегічного планування розвитку територіальних громад вугільних регіонів повинно стати відображення проблем і переваг, пов'язаних з особливостями впливу вугледобування на їх території. Синхронізація фінансово-економічних показників, виробничих програм шахт, інвестиційної привабливості територій тощо, які впливають з оцінки збалансування проблем і переваг діяльності вугледобувних підприємств, повинна дістати відображення при формуванні загальної мети, стратегічних, оперативних цілей плану. «У більшості стратегічних планів розвитку відсутній (або недосконало сформований) важливий розділ стосовно визначення проблем розвитку громади в глибокому існуванні та розумінні наслідків, ризиків, загроз і пріоритетності їх вирішення. Перелік проблем, як правило, обмежується поверхневим спостереженням (незадовільні дороги, відсутність полігонів твердих побутових відходів тощо), однак не здійснено аналізу причин і факторів, які призвели до виникнення проблеми» [9, с. 69].

Сьогодні управління територіальними громадами дедалі більше схиляється до необхідності застосування маркетингового підходу, інструментів територіального маркетингу й формування регіональних маркетингових стратегій, що передбачається і положеннями Державної стратегії регіонального розвитку України на 2021—2027 роки. Не є винятком і вугільні регіони країни: «У маркетингу територій товар позиціонується не стільки як різноманітні ресурси і послуги, вироблені на території громади, скільки як якість середовища та його компоненти, об'єктивні й суб'єктивні відчуття як оцінка представників цільових аудиторій щодо визначення товару «територіальна громада»» [9, с. 81—82].

Відповідно до Концепції Державної цільової програми справедливої трансформації вугільних регіонів України на період до 2030 року, планування і реалізація трансформації вугільних регіонів вимагають розроблення певної комплексної програми, орієнтованої на потреби людей. «Забезпечення добробуту, соціальної згуртованості населення та конкурентного рівня соціально-економічного розвитку громад планується через координацію та взаємодію між центральними та місцевими органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, партнерські відносини з бізнесом та громадськістю, організацію співпраці з донорами та інвесторами»¹⁰. Для досягнення означених цілей, на нашу думку, доцільно застосувати маркетинговий підхід, який позиціонує й обґрунтовує потреби людей одночасно як представників різних цільових груп територіальної громади — населення, у тому числі внутрішньо переміщених осіб, бізнесу, зовнішніх відвідувачів території, туристів, інвесторів, органів влади тощо. Позиціонування (перелік) про-

¹⁰ Про схвалення Концепції Державної цільової програми справедливої трансформації вугільних регіонів України на період до 2030 року. Постанова Кабінету Міністрів України № 1024 від 22.09.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2021-%D0%BF#Text>

блем у розрізі сприйняття різними цільовими групами ТГ (табл. 2) дає змогу досконаліше формувати засади справедливої трансформації, адже саме через призму створення і реалізації цілеспрямованих проєктів досягається більш ефективний результат, забезпечується раціональне використання фінансових ресурсів.

Дані табл. 2 доводять, що загальновідомі найбільш чутливі проблеми — екологічні, соціальні, економічні, технічні — тією чи іншою мірою стосуються функціонування, діяльності всіх цільових груп територіальної громади, проте повністю їх узагальнювати не можна. Ступінь впливу і загроз щодо проживання, розвитку бізнесу, відвідування території на короткий період, створення інвестиційного проєкту буде абсолютно різним для різних громад вугільного регіону, їх мешканців і потенціалу. Так, у Стратегії розвитку Червоноградської територіальної громади передбачено, що «...в рамках державної «Програми Справедливої трансформації вугільних регіонів» у громаді створюється індустріальний парк, який за державної підтримки стає інвестиційним магнітом. Внаслідок залучення стратегічних інвестицій структура економіки змінюється в бік сектору високотехнологічної промисловості. Активно розвивається мале підприємництво, формуючи логістично-послугові ланцюжки навколо стратегічних інвесторів. Зростають обсяги бюджету розвитку, в рамках Стратегії розвитку впроваджуються проєкти розвитку та розвивається критична інфраструктура на сільських територіях. Громада стає привабливою як місце ведення бізнесу, проживання та відпочинку»¹¹.

Досягнення зазначеної мети стане реальністю в першу чергу за умови ліквідації проблем і припинення їх виникнення в майбутньому. Саме проблемно-пріоритетний підхід може забезпечити гармонійний і справедливий розвиток кожної громади в межах вугільного регіону. Політична, економічна реальність України в нинішньому стані вказує, що процес трансформації триватиме певний час, коли постійно як змінюватимуться пріоритети, так і виникатимуть нові проблеми, у тому числі в просторовому вимірі територій ТГ, тому формуватиметься дефіцит фінансових ресурсів, який потрібно буде або додатково мобілізувати, або вибрати проєкти і заходи, які необхідно реалізувати невідкладно.

Проблемно-пріоритетний підхід означає ґрунтовне дослідження й виявлення на основі використання різних методів, у тому числі наукових, ознак, характеристик, оцінок і міри впливу чинників, що створили проблеми у вугільних регіонах, а також загроз і ризиків повторення, створення, відновлення в майбутньому. Матеріали такого дослідження — це

¹¹ Стратегія розвитку Червоноградської територіальної громади до 2027 року. *Червоноградська територіальна громада*. 2022. 23 січ. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj0l6bzyd_AhVBDhAIHZ5HBiwQFnoECBQQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.chg.gov.ua%2Fget_blog_files.php%3Fid%3D5390%26name%3D7d6c6730ef077b6fea03a36e5fe0b088&usg=AOvVawOOW6b02RlCvhPRbnF20d2x&opi=89978449

Таблиця 2. Позиціонування проблем вугільних регіонів на основі маркетингового підходу

Цільова аудиторія	Проблеми			
	економічні	соціальні	екологічні	техніко-технологічні
Населення	Втрата доходів, низька можливість створення власного бізнесу, зниження загальноного рівня якості життя, зростання цін і тарифів	Втрата робочих місць, безробіття, вимушена міграція, у тому числі за кордон, відсутність необхідного соціального захисту, втрата кваліфікації	Забруднення довкілля, ґрунту, води, повітря, професійні захворювання, погіршення стану здоров'я	Зношена соціально-побутова і соціально-комунальна інфраструктура, монополістичний підхід до надання житлово-комунальних послуг
Бізнес	Монофункціональність провідної галузі й економіки території, збитковість, недостатня привабливість для розвитку підприємництва, високі податки і тарифи, слабе ринкове середовище для виробництва товарів і послуг	Витрати на перекваліфікацію персоналу, невідповідний рівень зарплати, низька можливість соціального захисту і підтримки здоров'я працівників за рахунок власних прибутків	Додаткові витрати щодо приведення територій у зоні впливу вуглевидобутку для виробничого процесу (рекультивация, вирівнювання, підсіпка, фільтрація тощо)	Незадовільний стан об'єктів загальної інфраструктури, доріг, безпечного середовища в межах і поза межами населених пунктів
Відвідувачі	Неефективна туристична привабливість, несформований туристичний кластер, слабо розвинута туристична індустрія	Недостатні комунікації і просування туристичного потенціалу, відсутність туристичних маршрутів, ділових і соціальних знакових подій (фестивалів, форумів, конференцій)	Природний ландшафт змінений штучними утвореннями (териконами, заболоченими територіями, зниженням рекреаційних можливостей)	Об'єкти історичної туристичної інфраструктури втратили зовнішню привабливість, відсутність пропозицій щодо створення промислового, зеленого, аграрного туризму
Інвестори	Недостатні інвестиційна привабливість і підготовка	Негативна тенденція щодо демографічної ситуації,	Несприятлива екологічна ситуація обмежує вибір	Облаштування індустріального парку та інших земель

Органи влади і місцевого самоврядування	інвестиційних ресурсів громади для інвесторів, а також інструментів залучення інвестицій, у тому числі індустріальних парків Закриття шахт, диверсифікація економічного потенціалу, енергетичного ринку, державна підтримка справедливої трансформації, об'єднання індустріального парку, розташування об'єктів і виробництв державного значення, проведення заходів державного рівня	ризик не заповнення створених робочих місць кваліфікованим персоналом або заповнення некваліфікованими Соціальний захист вивільнених працівників закритих шахт, осіб, які втратили працездатність унаслідок професійного захворювання і травматизму	інвестора у видах і технологіях інвестиційних проєктів, що використовують природні ресурси (воду, ґрунти) Фінансова, інституційна, матеріальна, правова, політична підтримка екологічних проєктів	них ділянок у громадах, які можуть бути інвестиційним ресурсом, незадовільний стан доріг, комунальної інженерної інфраструктури Розроблення проєктів закриття шахт і пропозицій щодо створення нових виробництв, покращення інфраструктури державного і регіонального рівнів
---	--	--	--	---

Джерело: складено авторами.

основа забезпечення сталого розвитку територій для майбутніх поколінь. Проекти, програми, заходи, спрямовані на вирішення проблем, необхідно розглядати в реальності пріоритетів щодо можливих джерел фінансових ресурсів з різних джерел, технічної готовності (розробка проекту, геодезично-геологічні розвідки тощо), уникаючи декларативності й політичної доцільності.

Джерелом загального фінансового ресурсу для подолання проблем, диверсифікації виробництва, соціального захисту мешканців, підвищення економічного потенціалу громади повинен стати Фонд справедливої трансформації вугільних регіонів. Формування такого фонду для фінансування заходів і проектів здійснюватиметься за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів, міжнародної технічної допомоги. Нині відсутнє законодавчо-нормативне забезпечення створення фонду фінансових ресурсів, у якому акумулюватимуться кошти на фінансування проектів у межах справедливої трансформації вугільних регіонів, триває розробка проекту закону «Про фонд справедливої трансформації», набрання чинності яким очікується із середини 2023 р.

Обсяг видатків, необхідних для фінансування реалізації проектів і заходів Програми справедливої трансформації, визначається з урахуванням можливостей державного і місцевих бюджетів на відповідний рік під час формування їх показників, що передбачається Концепцією, і у свою чергу дає підстави враховувати можливі й реальні обсяги бюджетних ресурсів, які будуть мобілізовані. Фінансування витрат за принципом проблемно-пріоритетного підходу (рис.) і систематизація черговості проектів у територіальних громадах на його основі забезпечуватимуть першочергове вирішення проблем, які несуть певні загрози і ризики екологічного, безпекового характеру для мешканців, умов ведення бізнесу, інвесторів тощо. При цьому важливими є контроль за ефективним використанням коштів, їх концентрація на пріоритетних напрямках розвитку громади, відхід від практики незавершеного будівництва об'єктів, зокрема загальної інфраструктури (доріг, мостів, соціальних об'єктів, інженерних мереж), у зв'язку з відсутністю повного фінансування, що дотепер має місце в територіальних громадах. Як відомо, добудова своєчасно не завершених об'єктів потребує технічного перегляду (через можливе руйнування елементів), додаткового фінансування внаслідок інфляційних процесів і зростання цін тощо.

В Україні започатковано проект Німецького товариства міжнародного співробітництва Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH за підтримки уряду Німеччини в досягненні цілей у галузі міжнародного співробітництва з метою сталого розвитку «Підтримка структурних змін у вугільних регіонах». Діяльність цього проекту будується на основі інклюзивності й партиципативності, тобто на принципі «справедливого переходу», що заснований на девізі «почути кожного / нікого не залишити осторонь» і спирається на змістовний ді-

Фінансування проєктів за проблемно-пріоритетними підходами
Джерело: складено авторами.

лог на різних рівнях. Національний рівень передбачає напрям справедливої трансформації і зелене відновлення, формування енергетичної і кліматичної регіональної політики, створення нормативно-правової бази справедливої трансформації.

Проєкт «Підтримка структурних змін у вугільних регіонах» передбачає просторове й географічне визначення вугільних регіонів у Донецькій, Луганській, Дніпропетровській, Львівській і Волинській областях. У зв'язку з воєнними діями на даний час вибрано пілотні вугільні регіони — Червоноград Львівської області й Мирноград Донецької області, де реально можлива справедлива трансформація. Основні напрями проєкту: технічна допомога в безпечному закритті шахт, перекваліфікація, зайнятість, соціальні заходи, залучення міжнародних експертів, наукові обміни; розробка концепцій подальшого використання і диверсифікації економіки, підтримка місцевих регіональних виконавців, план дій, відновлення муніципальної інфраструктури. Фінансування програми здійснюватиметься шляхом створення фонду структурних змін, мультидонорського формату, структури фонду і грантових програм. Комунікації передбачають основні публічні заходи, діалог і партиципацію, національну комунікаційну стратегію.

Обраний вугільний регіон Львівщини — Червоноградський район — потребує справедливої трансформації на основі таких критеріїв:

- справедлива трансформація — це не лише закриття шахт у період реструктуризації вугільної галузі, це турбота і захист людей, які живуть на територіях, де занепадає вугільна промисловість, а громади потребують диверсифікації економіки;
- справедлива трансформація — це створення сприятливих економічних умов і допомога мешканцям мікрорегіону, який залежить від діяльності шахт і теплової електростанції, знаходження свого потенціалу в майбутньому динамічному розвитку, збереження фінансової стійкості територіальних громад.

Разом з тим необхідно сказати про значні підземні запаси покладів кам'яного вугілля на Львівщині, зокрема як енергетичного, так і коксівного. «Потенційні можливості Львівсько-Волинського вугільного басейну далеко не вичерпані. Поряд з енергетичним вугіллям, яке зараз видобувається, виявлено родовища коксівного вугілля, що простягається і на територію Жовківського району Львівської області» [8, с. 7]. Перспектива будівництва проекрованої шахти «Любельська № 1-2» на цьому родовищі (тепер на території громад Львівського і частково Червоноградського районів) залежатиме від стану на світовому ринку коксівного вугілля й формування металургійного ринку України в майбутньому.

Шляхи справедливої трансформації вугільних регіонів, що визначені Концепцією, містять широкий спектр напрямів, деталізація і розгортання яких повинні відбуватися через такі інструменти: будівництво об'єктів; створення ефективної правової, фінансової, технічної основи для залучення інвестиційних ресурсів; реконструкція і модернізація комунальної інженерної інфраструктури; покращення якості медичних і освітніх послуг; поширення форми дуальної освіти для працівників; відтворення екосистем і ряд інших заходів. Основним завданням для вугільного регіону і окремо кожної громади є аналітичні дослідження існуючого стану, результати яких стануть основою для формування ефективного комплексного плану справедливої трансформації з переліком об'єктів, заходів, вартості робіт, термінів виконання, потреби в матеріальних і фінансових ресурсах.

ВИСНОВКИ

Реструктуризацію вугільної галузі в Україні шляхом закриття збиткових і неперспективних шахт започатковано вже не одне десятиліття, проте суттєвих змін у зміцненні економіки вугільних регіонів і галузі в цілому не відбулося. Україна перебуває на початку значної трансформації і переструктурування енергетичної сфери, що потребує глибоких інноваційних перетворень і зміни підходів до функціонування вугледобувних підприємств. При цьому найбільш ефективним, на нашу думку, є використання

комплексного системного регіонального підходу, тобто відхід від виключно галузевого підходу і перехід до трансформації вугільних регіонів з урахуванням особливостей розташованих там територіальних громад.

Тривалий процес видобування викопного палива на окремих територіях призвів до значних проблем, які спричинили послаблення економічного стану і соціальну нестабільність. Державна енергетична стратегія передбачає відновлення енергетичного сектору на принципах сталого розвитку з широким впровадженням зелених технологій. Разом з тим сьогодні основними викликами є пошук і реалізація ефективних рішень справедливої або зеленої трансформації вугільних регіонів, одночасно з подоланням проблем економічного, соціального, екологічного, технічного спрямування, які набули глибокого системного характеру.

Запропонований державою концепт справедливої трансформації як моделі розвитку вугільних регіонів передбачає гідне життя, високий рівень доходів і підвищення якості життя кожного мешканця, працівників діючих і закритих вугледобувних підприємств. Програма справедливої трансформації ставить за мету реалізацію державної регіональної політики шляхом комплексного розв'язання проблемних питань, зокрема, в економічній, соціальній, екологічній сферах, складовими яких є негативні наслідки в житлово-комунальному секторі, інфраструктурі, сферах охорони здоров'я, освіти, культури тощо.

Комплексний підхід на державному, регіональному і територіальному (локальному) рівнях забезпечує всеосяжне виявлення й оцінку проблем щодо кожної громади, населеного пункту та його мешканців, а також дає можливість застосувати проблемно-пріоритетний підхід за напрямками фінансування і технічного вирішення. Створення Фонду справедливої трансформації, який наповнюватиметься з різних джерел державного, місцевого і міжнародного рівнів, зможе забезпечити акумулювання фінансових ресурсів, ефективність їх використання на основі пріоритетності, контролю й прозорості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойченко М.В. Реновація закритих вугільних шахт. *Економічний вісник Донбасу*. 2021. № 3 (65). С. 75—80. URL: [http://www.evd-journal.org/download/2021/3\(65\)/06-Boichenko.pdf](http://www.evd-journal.org/download/2021/3(65)/06-Boichenko.pdf)
2. Ставчук І., Бальс К. Досвід трансформації шахтарських регіонів: рекомендації для України. 28 с. URL: https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2019/06/mines_assessment_ua-s.pdf
3. Амоша О.І., Стариченко Л.Л., Череватський Д.Ю. Стан, основні проблеми, перспективи вугільної промисловості України. Наук. доп. НАН України; Ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2013. 44 с. URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/akademichni_sluhannya/as_1_Amosha_Starychenko_Cherevatsky.pdf
4. Шворак А., Кулинич М., Філюк Д. Сталий інклюзивний розвиток територіальних громад Волинської області в умовах трансформації вугільної галузі. *Еко-*

- номічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2022. № 2. С. 20—31. <https://doi.org/10.29038/2786-4618-2022-02-20-31>
5. Кочешкова І.М., Чейлях Д.Д., Череватський Д.Ю. Аналіз досвіду закриття шахт в Україні. Форум гірників. Інститут економіки промисловості НАН України. URL: <http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/149924/27-32.pdf?sequence=1> (дата звернення: 21.05.2023).
 6. Амоша О.І., Череватський Д.Ю. Розвиток вугільної промисловості в сучасних умовах. *Економіка України*. 2018. № 10 (683). С. 101—109. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.10.101>
 7. Шульц С.Л., Луцків О.М. Структурно-технологічні зрушення в економіці регіонів у контексті перспектив розвитку смарт-спеціалізації. *Регіональна економіка*. 2021. № 2 (100). С. 15—26. <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2021-2-2>
 8. Олексюк Г.В., Самотій Н.С. Тенденції та проблеми розвитку вугільної промисловості України (на прикладі державного підприємства «Львіввугілля»). *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2019. Вип. 1 (135). С. 3—9. <https://doi.org/10.36818/2071-4653-2019-1-1>
 9. Олексюк Г.В., Хром'як Й.Я., Попадинець Н.М. Маркетингова стратегія як інструмент реалізації стратегічного плану розвитку територіальних громад. *Економіка України*. 2022. № 7. С. 67—88. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.07.067>

Надійшла 26.06.2023

Прорецензована 13.07.2023

Доопрацьована 27.07.2023

Підписана до друку 02.08.2023

REFERENCES

1. Boichenko M. Renovation of closed coal mines. *Economic Herald of the Donbas*, 2021, No. 3 (65), pp. 75-80. URL: [http://www.evd-journal.org/download/2021/3\(65\)/06-Boichenko.pdf](http://www.evd-journal.org/download/2021/3(65)/06-Boichenko.pdf) [in Ukrainian].
2. Stavchuk I., Bals Ch. Transformation Experiences of Coal Regions: Recommendations for Ukraine. URL: https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2019/06/mines_assessment_ua-s.pdf [in Ukrainian].
3. Amosha O.I., Strychenko L.L., Cherevatskyi D.Yu. Status, main problems, prospects of Ukraine's coal industry. Donetsk, 2013. URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/akademichni_sluhannya/as_1_Amosha_Strychenko_Cherevatskyi.pdf [in Ukrainian].
4. Shvorak A., Kulynych M., Filiuk D. Sustainable inclusive development of territorial communities of Volyn region in the conditions of transformation coal industry. *Economic Journal of Lesya Ukrainka Volyn National University*, 2022, No. 2, pp. 20-31. <https://doi.org/10.29038/2786-4618-2022-02-20-31> [in Ukrainian].
5. Kocheshkova I.M., Cheylyakh D.D., Cherevatskyi D.Yu. Analysis of mine closure experience in Ukraine. In: Mining Forum 2013: Proc. Int. Conf. (Oct. 2-5, 2013). Vol. 1. Dnipropetrovsk, 2013, pp. 27-32. URL: <http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/149924/27-32.pdf?sequence=1> (accessed on: 21.05.2023) [in Ukrainian].
6. Amosha O., Cherevatskyi D. Development of the coal industry in modern conditions. *Economy of Ukraine*, 2018, No. 10 (683), pp. 101-109. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.10.101> [in Ukrainian].

7. Shults S.L., Lutskevych O.M. Structural-technological changes in the economies of regions in the context of smart specialization development perspectives. *Regional Economy*, 2021, No. 2 (100), pp. 15-26. <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2021-2-2> [in Ukrainian].
8. Oleksyuk H., Samotiy N. Trends and problems of coal industry development in Ukraine (on the example of state enterprise «Lvivuhillya»). *Socio-Economic Problems of the Modern Period of Ukraine*, 2019, Vol. 1 (135), pp. 3-9. <https://doi.org/10.36818/2071-4653-2019-1-1> [in Ukrainian].
9. Oleksyuk H., Khromyak Yo., Popadynets N. Marketing strategy as a tool for implementation of the strategic plan for the development of territorial communities. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 7, pp. 67-88. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.07.067> [in Ukrainian].

Received on June 26, 2023

Reviewed on July 13, 2023

Revised on July 27, 2023

Signed for printing on August 2, 2023

Hanna Oleksyuk, PhD (Econ.),
Associate Professor of the Department
of Economics and Marketing, Deputy Director
Institute of Enterprise and Advanced Technologies
of Lviv Polytechnic National University
18, Horbachevskoho St., Lviv, 79044, Ukraine
Nazariv Popadynets, Dr. Sci. (Econ.), Senior Researcher,
Associate Professor of the Department of Economics
and Marketing, Deputy Director
Institute of Enterprise and Advanced Technologies
of Lviv Polytechnic National University
18, Horbachevskoho St., Lviv, 79044, Ukraine

FROM THE RESTRUCTURING OF COAL INDUSTRY TO THE JUST TRANSFORMATION OF COAL REGIONS: EXPERIENCE AND PROSPECTS

The general approaches to the activities of coal-mining enterprises, which for a long time generated the main economic potential of certain territories, provided employment for residents and formed coal regions, are studied. It is determined that the restructuring of the coal industry via the mine closure program was not successful enough, which requires a departure from purely sectoral principle and transition to the transformation of coal-mining regions at the territorial, regional, and national levels.

An analysis of the problems and advantages of the economic, social, environmental, and technical impact that occur in coal regions during the operation and after the closure of mines has been carried out, indicating the need for their balancing, which determines the directions and possibilities of just transformation in territorial communities. Currently, the priorities and approaches to the formation of Ukraine's energy policy are changing, which is determined by the reduction of fossil fuel use and the expansion of green energy opportunities. The marketing approach to positioning the

problems of the territory in relation to different target groups within territorial communities (population, business, visitors, investors) that has been substantiated will ensure more efficient and purposeful spending of funds for the implementation of just transformation projects in local development. A mechanism of holistic systemic approach to research, analysis, evaluation and tools for solving the problems of coal regions with the application of the principle of priority in each territorial community is proposed. The characteristics of just transformation project for coal regions, the creation of the Just Transformation Fund, as well as the strategic approach to reforming Ukraine's energy industry as one of the foundations of state regional policy, which is implemented in territorial communities, are studied.

Keywords: *coal region; coal-mining enterprises; restructuring; just transformation; territorial communities; holistic systemic approach; problem-priority approach; marketing approach.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.09.055>

УДК 336.6:330.342

JEL: G20, G28, G32

П.О. КЕРІМОВ, канд. екон. наук,
науковий співробітник відділу публічних фінансів
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна
e-mail: pkerimov@zoho.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7793-7788>

СПОТВОРЕНІ МОДЕЛІ ФІНАНСУВАННЯ ЯК ПРИСТОСУВАННЯ ДО ВИКРИВЛЕНОГО ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА

Досліджено наявність в Україні підприємств із спотвореними (квазіризиковою і шахрайською) моделями фінансування, які є пристосуванням цих підприємств до виживання в українських умовах непередбачуваності судових рішень, високого рівня інфляції, офшоризації економіки, ризику експропріації, а їх існування уможливорюється недосконалістю існуючого інституційного середовища. Окреслено економічний вплив подібних підприємств, їх ознаки.

Ключові слова: інституційне середовище; інституційний розвиток; зомбі-підприємства; квазіризикова модель фінансування; від'ємний власний капітал.

Сучасний стан наукового дискурсу стосовно інституційного розвитку базується на положенні, що економічні й державницькі інституції зразку країн Західної Європи і США є еталонними й відтворюваними, а тому відхилення від них за структурою і / або функціоналом — це ознака або недостатнього рівня інституційного розвитку (коли йдеться про країни з не до кінця сформованими інституціями), або викривлення інституцій-

Ц и т у в а н н я: Керімов П.О. Спотворені моделі фінансування як пристосування до викривленого інституційного середовища. *Економіка України*. 2023. № 9. С. 55—69. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.09.055>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ного розвитку (коли йдеться про країни, де інституції структурно, але не функціонально відповідають західному еталону). Інституції визначаються як сукупність правил у соціальній і діловій поведінці, що структурують її у передбачувані паттерни (схеми або моделі), а також комплект організацій, які забезпечують функціонування означених правил. Таким чином, інституційним середовищем у країні може бути визначено сукупність наявних формалізованих (законодавчих) і неформалізованих правил поведінки економічних суб'єктів (у тому числі правил ведення бізнесу). Відповідно, здатність держави формувати і змінювати такі правила залежно від змін у внутрішньо- і зовнішньоекономічній ситуації з метою забезпечення функціонування економічної системи в цілому характеризує ефективність інституційного середовища в країні. Викривлення в інституційному середовищі відображаються в неефективності зазначених правил — невідповідності їх фактичних результатів очікуваням або масовому ухилянню економічних суб'єктів від їх виконання, а також опору спробам їх реформувати. Реальним вираженням викривлень інституційного середовища є їх відображення в *modus operandi* (звичках) суб'єктів господарювання, які слугують пристосуванням до них.

Розглянемо спотворені моделі фінансування підприємств, зокрема квазіризикову і шахрайську. Спотвореними є моделі фінансування, які порушують одне чи більше базових передбачень теорії фінансів. Наприклад, квазіризикова і шахрайська моделі фінансування суперечать принципу максимізації прибутку як основному рушію господарської діяльності.

Отже, **мета статті** — простежити взаємозв'язок між викривленнями в інституційному середовищі в Україні й моделями фінансування, які виникають як пристосування до них.

Об'єктом дослідження є генезис спотворених форм фінансування, а предметом — самі ці спотворені форми фінансування, в якості яких нами розглядаються шахрайська і квазіризикова моделі.

Як правило, причинами проблем у інституційному середовищі зовнішні консультанти визначають брак політичної волі, несерйозність підходу до реформ, корупцію і наявність корисливих інтересів. Стандартними рекомендаціями щодо їх вирішення є посилення вимог і / або відповідальності для чиновників, реструктуризація інституцій через скорочення штатів і фінансування, приватизація, децентралізація і зміна структури стимулів.

Як показує досвід країн Африки, подібний універсальний підхід не спрацьовує. Так, Й. Бангура вказує, що причиною цього є необхідність урахувати індивідуальні особливості інституційного середовища в країні, які дістають своє відображення у двох основних протиріччях: конфлікті між інтересами чиновників і завданнями, які перед ними стоять, і конфлікті між формальними і неформальними правилами в країні. Прикладом першого конфлікту, зокрема, може слугувати спротив реформам з боку поточної еліти і / або їх викривлення у своїх інтересах, а

другого — ігнорування і / або нецільове використання населенням нових і незвичних механізмів залучення чи перерозподілу ресурсів [1].

Досвід країн Латинської Америки говорить, що розвиток інституційного середовища спричиняє підвищення конкуренції між підприємствами всередині країни. Причому місцеві підприємства втрачають позиції швидше, ніж ТНК, у міру того як специфічні знання й пристосування до функціонування при нерозвинутому інституційному середовищі перестають бути конкурентною перевагою. У цілому розвиток інституцій у країні призводить до відходу від стратегій, спрямованих на використання місцевих ресурсів, і, отже, до викривлень місцевого інституційного середовища [2].

З попереднім висновком цікаво поєднується теза про неоднорідність зростання іноземних інвестицій у країну в міру реформування різних складових інституційного середовища. Зокрема, приріст іноземних інвестицій був пов'язаний з приватизацією (роздержавленням) бізнесу в країні, розвитком банківського (але не парабанківського) сектору в економіці, лібералізацією зовнішньої (але не внутрішньої) торгівлі й становленням правових інституцій (але не конкурентної політики). Таким чином, іноземні інвестори зацікавлені, насамперед, у максимізації своїх доходів незалежно від їх джерел, у тому числі з використанням своїх організаційних переваг (легшого доступу до іноземних ресурсів) і монопольних прибутків (за рахунок пригнічення місцевого бізнесу), що потребує стабільного, а не конкурентного інституційного середовища [3].

На основі аналізу близько 19,5 тис. підприємств на ринках, які розвиваються, зроблено висновок, що вплив маркетингу на діяльність підприємства, як правило, є тим сильнішим, чим розвинутішими є інституції на ринку, де підприємство функціонує. Виняток становить розвиток законодавчого середовища, яке стимулює, насамперед, інновації в продуктах, а не в маркетингу [4]. Автор пов'язує зростання впливу маркетингу із зростанням купівельної спроможності в країнах з вищим рівнем інституційного розвитку, однак причинно-наслідкового зв'язку між цими явищами немає. Таким чином, на ринках із слабкими інституціями виграшною стратегією є формування мережі зв'язків з партнерами і чиновниками, на ринках з високим рівнем інституційного розвитку — інвестиції у маркетинг і технологічні інновації.

Дослідження впливу інституційного розвитку (як на домашньому, так і на цільовому ринку) на стратегію заходу китайських фірм на іноземні ринки дозволяє зробити висновок, що підприємство з іноземним ринком походження може використовувати знання, набуті на інституційно більш розвинутому ринку, як конкурентну перевагу, що частково компенсує необізнаність у місцевих законах [5]. Так, китайські компанії при заході на інституційно менш розвинуті ринки надають перевагу *greenfield investment*, тобто створенню дочірнього підприємства з нуля, а на інституційно більш розвинуті — купують уже існуючі фірми.

Отже, стратегія фінансування, як й інші стратегії розвитку підприємств, підпадає під вплив інституційних чинників у такі способи.

1. У разі низького рівня інституційного розвитку найбільшою конкурентною перевагою є знання про те, як функціонувати в таких умовах. Практичне вираження цього знання здебільшого ґрунтується в можливість використання інституційних викривлень на свою користь (доступ до фінансових ресурсів через кишенькові офшорні банки, стратегії захисту від рейдерського захоплення і апропріації, контакти із зарубіжними контрагентами, лобіювання і купівля чиновників тощо). ТНК можуть частково компенсувати брак такого знання преференційним доступом до іноземних ресурсів і досить успішно використовують викривлення інституційного середовища для отримання, наприклад, монопольних прибутків.

2. У міру розвитку інституцій у країні зростає конкурентність середовища ведення бізнесу в ньому, а компанії, чия стратегія формувалася на базі використання викривлень інституційного середовища (включаючи ТНК), втрачають позиції. Усунення таких несправедливих переваг підвищують значущість менш ефективних конкурентних переваг, зокрема технологічних і маркетингових інновацій. Зростання прозорості законодавства і конкурентності середовища спричиняє обмеження ТНК своєї діяльності на ринку.

Викривлення в інституційному середовищі ведуть до виникнення в місцевого бізнесу пристосувань до такого середовища, які можуть набувати різних форм. Зокрема, створюються паразитичні форми підприємств, які використовують викривлення інституційного середовища для продовження свого існування в ситуації, коли воно мало б припинитися з об'єктивних причин. Яскравим прикладом таких підприємств є зомбі-підприємства.

Зомбі-підприємства — це хронічно неплатоспроможні підприємства-боржники, які, однак, зберігають доступ до кредитних ресурсів від (здебільшого) пов'язаних банків. Існує широкий спектр ознак, за якими підприємство можна кваліфікувати як зомбі. Зокрема, такі підприємства характеризуються низькою дохідністю протягом тривалих періодів часу, що не дозволяє їм повною мірою обслуговувати свої борги; вони мають бути вже усталеними підприємствами з налагодженим виробничим процесом; іноді як окремий критерій висувають отримання кредитів і / або фінансування на пільгових засадах. Перелічені умови, проте, потребують числової фіксації, а тому формальним фактором приналежності до зомбі-підприємств вважається їх неспроможність розрахуватися по відсоткових платежах по боргах три і більше років поспіль, що виражається в значенні коефіцієнта покриття відсотків (interest coverage ratio) менше 1 за умови, що підприємству понад 10 років.

Уперше це явище було зафіксовано в Японії як результат економічної кризи 1990-х років [6], коли значне знецінення цінних паперів і землі у зв'язку з кризою призвело до втрати вартості майна, яке використовувалося

лось як застава у банках. Знецінення майна мало бути компенсоване реструктуризацією активів, а отже, і потенційною втратою банками нормативів щодо мінімального обсягу капіталів, а тому створювало для них вибір: або списувати частину капіталу через непрацюючі кредити, або рефінансувати ці непрацюючі кредити і сподіватися, що їх боржники зможуть відновити нормальну виробничу діяльність і погасити заборгованість. Ситуація погіршувалася також тим, що тоді державна політика спрямовувалася на кредитну експансію, і «відмова кредитувати виробництва» могла викликати значні репутаційні ризики. Таким чином, фінансування явно неплатоспроможних позичальників стало раціональною поведінкою, що, у свою чергу, призвело до значного зростання в країні кількості зомбі-підприємств, частка яких сягнула свого максимуму в 1996 р. — 34 % від їх загальної кількості (або, якщо зважувати на частку цих підприємств у загальних активах, 16 %). Для порівняння: відповідні частки до кризи (1981 р.) становили 5 і 3 %.

Історія зомбі-підприємств у Японії мала такі характеристики: серед інструментів фінансової допомоги, які підтримували функціонування зомбі-підприємств, були пільгова ставка відсотку, обмін боргових зобов'язань на акції, списання боргів, а також мораторії на сплату основної суми боргу або відсотків [7]. Галузі з недостатньою продуктивністю (наприклад, будівництво і торгівля нерухомістю) отримували більше банківських кредитів, ніж продуктивніші галузі (наприклад, переробна промисловість) [8]. Обсяги кредитування погано функціонуючих підприємств зростали з 1993 по 1999 р. (період поглиблення кризи), причому під час кризи основні банки, що обслуговували такі підприємства, з більшою (порівняно з непов'язаними банками) імовірністю надавали їм нові кредити. Банки з гіршою звітністю і пов'язані банки (такі, що були в одному конгломераті з боржником) виявляли більшу схильність надавати кредити явно неплатоспроможним боржникам. Незалежні банки не показували подібної поведінки [9].

Також характерною рисою динаміки кількості зомбі-підприємств є приріст їх чисельності в кризові періоди, причому із закінченням останніх кількість зомбі-підприємств не повертається до докризового рівня. Така динаміка є універсальною [10]. Наприклад, згідно з дослідженням 14 розвинутих економік у період 1980–2016 рр., частка зомбі-підприємств зросла з 2 до 12 % за рахунок підприємств, які після набуття статусу зомбі-підприємства не банкрутіли, а продовжили існувати в такому вигляді. Імовірність того, що зомбі-підприємство залишиться з таким статусом в наступному році зростала з 60 % у 1980 р. до 85 % у 2016 р. Експерти Банку міжнародних розрахунків, досліджуючи причини виникнення зомбі-підприємств, крім динаміки характерної для японських фірм підтримки ненадійних боржників пов'язаними банками, констатують, що розширення популяції зомбі-підприємств корелює із зниженням відсоткових ставок, яке дозволяє виживати підприємствам з менш оптимізованою діяльністю [11].

Зомбі-підприємства, виникнення яких часто пов'язане з негативною макроекономічною ситуацією в країні, самі справляють чітко вимірюваний негативний вплив на економіку країни. Цей вплив реалізується в таких основних аспектах: 1) перетягування на себе ресурсів галузі та їх замороження в неефективних процесах виробництва; 2) зниження загальногалузевої і загальноекономічної продуктивності. Розглянемо ці аспекти детальніше. Зомбі-підприємства призводять до ефекту перевантаження в галузі, до якої вони належать, перебираючи на себе наявні обмежені ресурси для їх субоптимального використання. Цей ефект уперше був змодельований у 2008 р. [7]. Виходячи з моделі, яка базувалася на вибірці японських підприємств з 1981 по 1993 р., автори дійшли висновку, що після завершення кризи наявність зомбі-підприємств порушує нормальні процеси відтворення в економіці. Будучи штучно захищеними економічними агентами, які зберігають неефективні шаблони поведінки за рахунок потенційно більш ефективних новостворених фірм, під час кризових явищ вони сповільнювали зменшення кількості робочих місць у галузях, де їх частка була більшою, що дозволило авторам зробити висновок, що зомбі-підприємства є дуже неефективною програмою збереження зайнятості. Той факт, що вони залишалися на ринку (інколи в статусі олігополій чи навіть монополій), створював додаткові бар'єри для входження на ринок нових підприємств, а також означав, що навіть ті банки, які не були пов'язані із зомбі-підприємствами (а отже, і не прагнули співпрацювати з ними), не мали альтернативних позичальників.

За моделлю дослідників [7], передбаченням був нелінійний спад у галузі продуктивності підприємств, які не були зомбі, порівняно з часткою зомбі-підприємств, паралельно із сповільненням приросту зайнятості. Аналіз промислової статистики підтвердив цей прогноз. Зокрема, для типової торговельної фірми зменшення інвестицій становило 43,2 % у 1981—1992 рр. порівняно з гіпотетичним сценарієм збереження кількості зомбі-підприємств на докризовому рівні, а зменшення зайнятості — 9,5 %. Їх висновки були підтверджені подальшими дослідженнями. Так, зростання частки зомбі-підприємств у галузі на 1 % призводить до зниження в реінвестиціях в основні засоби (capital expenditure rate) інших підприємств галузі, які не відносяться до зомбі, на 1 % [11], що обертається 17-відсотковим скороченням відносно середньої по економіці частки інвестицій. Те саме стосується і трудових ресурсів: приріст частки зомбі-підприємств у галузі на 1 % призводить до зменшення приросту зайнятості в галузі на 8 %. Дослідники також розраховували, що внесок зомбі-підприємств знижує загальну продуктивність галузі, до якої вони належать, отже, і загальну продуктивність економіки. Так, зростання частки зомбі-підприємств в економіці на 1 % спричиняє спад приросту продуктивності в економіці на 0,3 % [11].

Зомбі-підприємства не є виключно японським феноменом. Їх існування було зафіксовано також у країнах Європи, Америки і в Україні, звичай-

но, з певною місцевою специфікою. Квazіризикова модель — це модель фінансування, за якої підприємства одного власника розподіляються на центри доходів, зосереджені в офшорах, і центри витрат, які залишаються в Україні [12]. Центри витрат підтримуються в мінімально робочому стані за рахунок інвестицій і кредитних ресурсів, які надаються з центру доходів, що отримує весь дохід центру витрат у вигляді плати за такі ресурси, причому цей дохід не оподатковується. Той факт, що в обох компаній у даній сфері спільний власник, здебільшого є неочевидним завдяки характерній для офшорів політиці захисту особистих даних. Таким чином, центр доходів має можливість оптимізувати оподаткування, а центр витрат має кредитора, який ніколи не стане вимагати повернення боргу через суд, попри наявні прецеденти демонстрації центрами витрат від'ємного власного капіталу протягом значних (до 10 років) проміжків часу. Саме існування центру доходів не є очевидним, адже він перебуває в іноземній юрисдикції і може не бути пов'язаним з центром витрат навіть відносинами, характерними для різних підприємств одного холдингу. Таким чином, центр витрат з точки зору місцевої української статистики виглядає як просто хронічно збиткове підприємство, яке, попри свою некредитоспроможність, продовжує отримувати кредити і, попри роки чи навіть десятиріччя роботи без прибутку, не одержує позову щодо ініціації процедури банкрутства. З огляду на це, його існування порушує принцип максимізації прибутку як основного мотиву підприємницької діяльності. Перевагою такої схеми для її учасників є також те, що вона дозволяє хеджувати ризики: центр доходів перебуває під захистом офшорного законодавства, а центр витрат окремо від центру доходів є лише хронічно збитковим підприємством, чия виробнича активність припиниться, щойно припиниться потік інсайдерських кредитів. Або, іншими словами, центр доходів захищено від хижацького поглинання фактом перебування в іноземній юрисдикції, а центр витрат — його нежиттєспроможністю і несамоодатністю.

Причинами виникнення такої моделі фінансування частково є відповідь бізнесу на непередбачувану макроекономічну ситуацію і постійний ризик експропріації (який виражається в переході де-факто контролю над рядом державних підприємств до переможців останнього виборчого циклу), а частково — мислення подібних управлінців, спрямоване на максимізацію короткострокової особистої вигоди за рахунок отримання вигоди в майбутньому. Такі підприємства обмежують можливості розвитку нових підприємств подібного профілю і завдяки своїм розмірам викривляють загальногалузеву статистику, ускладнюючи відстеження дійсних трендів в українській економіці (зокрема, в окремі кризові роки агрегований показник власного капіталу за рядом галузей промисловості був меншим 0). Отже, квazіризикова модель фінансування являє собою пристосування до викривлення інституційного середовища, що поєднує в собі захисну стратегію і оптимізацію оподаткування. З точки зору іно-

земного дослідника, така модель фінансування може бути охарактеризована як місцевий український різновид зомбі-підприємств.

Крім очевидних особливостей функціонування підприємств з квазі-ризиковою моделлю фінансування, як-то значні обсяги боргу перед афілійованими кредиторами (що виражається насамперед у довгостроковому функціонуванні підприємств попри чотири і більше років від'ємного власного капіталу, адже афілійованість з підприємствами на офшорах довести важко), для них також є характерними нетипові процедури банкрутства. Така нетиповість проявляється або в тривалості даної процедури (два і більше років), або в нехарактерних деталях, наприклад, ініціація малим кредитором чи кредитором, який нещодавно викупив борг такого підприємства. Частина банкрутств таких підприємств має характер навмисного знецінення перед поглинанням (найяскравішим прикладом може слугувати випадок ПАТ «Сумихімпром») або чітко виражений керований характер (банкрутство ПАТ «Росава»). Таким чином, квазіризикова система фінансування є шкідливою для держави (навіть у випадку її формальної законності) схемою фінансування, отже, має бути обмежена у використанні.

Квазіризикова модель фінансування співіснує і частково перетинається з шахрайською моделлю фінансування. Остання визначається нами як підхід до фінансування бізнесу, що базується на використанні недостатнього рівня захищеності прав малих і середніх кредиторів в Україні й полягає у відмові великих підприємств погашати свою кредиторську заборгованість. Така ситуація залишає малих і середніх кредиторів перед вибором: або спробувати повернути борги через суд (при тому, що судові витрати значно перевищуватимуть обсяг наявного боргу), або розстрочити заборгованість у надії, що вона буде сплачена в майбутньому. Ця ситуація уможливорюється такими основними факторами.

1. Наявність значного розриву в можливостях великих і малих суб'єктів господарювання — ініціація банкрутства з боку невеликого кредитора без підтримки іншої рівновеликої із позичальником ФПП є майже неможливою.

2. Недосконалість судового процесу в країні — непередбачувані за тривалістю й результатами судові процеси є стимулом для суб'єктів господарської діяльності мінімізувати участь у них.

3. Фіксовані ланцюги створення вартості — значна кількість великих підприємств так і не змогла реформуватися після розпаду СРСР, що створило проблему підприємств, чия продукція не є конкурентоспроможною поза вузьким колом пострадянських підприємств, а отже, вони залежать одне від одного і не можуть просто взяти і змінити контрагентів.

4. Висока інфляція в Україні робить затягування виплати боргу максимально вигідним для позичальника, адже повертає він значно менше купівельної спроможності, ніж позичав. Проблема погіршується при використанні кредиторської заборгованості, що не передбачає періодичних відсоткових платежів чи капіталізації боргу.

Таким чином, викривленнями інституційного середовища, які роблять можливим функціонування підприємств з квазіризиковою і шахрайською моделями фінансування, є порушення принципу верховенства права і неефективна судова система. Судитися — достатньо дорога справа, щоб бути не вигідною для малих суб'єктів господарювання, і достатньо непередбачувана, щоб бути не вигідною і для великих. Низький рівень захисту прав власності формує попит на стратегії захисту від рейдерського захоплення і націоналізації, а відсутність механізмів протидії офшоризації дозволяє з метою оптимізації оподаткування «розбивати» підприємства на розміщені в Україні центри витрат і розміщені в офшорах центри доходів. Такий стан справ відображається в нижчих за середні оцінках показників контролю за корупцією і верховенства права згідно з методологією оцінки якості державного управління WGI¹ й оцінки ризику країни за методологією ICRG².

Оскільки і квазіризикова, і шахрайська моделі фінансування відображаються в тривалому існуванні фірми з нежиттєспроможними фінансовими показниками, основний критерій входить у їх дефініцію — *від'ємний балансовий (власний) капітал протягом трьох і більше років*. При цьому на підставі даного критерію можна виокремити такі додаткові критерії використання фірмою квазіризикової і шахрайської моделей фінансування [12].

1. Частка непокритих зобов'язань (Value gap ratio — VGR). Даний індикатор є часткою непокритих активами (A) зобов'язань (L) фірми і обчислюється за формулою

$$VGR = (1 - A / L).$$

Тут він використовується для агрегованого (середньогалузевого) рівня, а тому як орієнтир для його нормальних значень брались емпіричні дані, отримані іншим дослідником [13], який, у свою чергу, розраховував їх на базі широкої вибірки підприємств з від'ємним балансовим (власним) капіталом, лістингованих починаючи з 1985 р. на NYSE, AMEX або Nasdaq. У період 2015—2019 рр. середні значення VGR по українських підприємствах становили 35,16 % проти розрахованого Т. Ангом для США значення у 21,9 %. Динаміка даного показника також є показовою: для нього характерне зростання, причому його динаміка збігається з динамікою зростання частки зомбі-підприємств, тобто збільшується в кризові періоди (для України, наприклад, з близько 2 % у 2012 р. до 6 % у 2015-му) і не зменшується після їх закінчення.

2. Відхилення від норми у фінансових показниках підприємства. Зокрема, найбільш показовими відхиленнями є:

- наявність від'ємного власного капіталу на підприємстві протягом трьох і більше років при збереженні його діяльності;

¹ *Worldwide Governance Indicators*. URL: <https://info.worldbank.org/governance/wgi/>

² *The International Country Risk Guide*. PRS Group. URL: <https://www.prsgroup.com/explore-our-products/icrg/>

**Фінансові показники фірм з від'ємним власним капіталом (ВК)
у період 2006—2019 рр.**

Квартиль	EBIT / TA	RE / TA	CF / TD	Строк погашення КЗ	NS / TA
Орієнтовні значення	-0,00555	-0,00066	-0,0173	60	1,312
<i>Фірми з від'ємним ВК, які збанкрутіли</i>					
1	-0,19093	-1,33152	-0,00102	18710,1	0,005
2	-0,07536	-1,03968	0,00440	132,4	0,190
3	0,00000	-0,70433	0,02611	31,1	1,420
4	0,09659	-0,44410	0,10447	5,1	2,005
<i>Фірми з трьома і більше роками від'ємного ВК</i>					
1	-0,05311	-1,19914	-0,02109	3223,3	0,322
2	0,00391	-0,69985	0,01192	199,6	0,849
3	0,03772	-0,29947	0,03808	76,6	1,321
4	0,44793	-0,05322	0,83187	20,9	20,430

Джерело: адаптовано автором за [12].

- перевищення строку погашення кредиторської заборгованості (КЗ) у 60 днів при збереженні діяльності підприємства;

- додатний грошовий потік (CF), EBITDA, нерозподілений прибуток (RE) і чистий дохід (NS) до загальних активів (валюти балансу, TA) за від'ємного власного капіталу. Додатне співвідношення грошового потоку (CF) до загальної суми кредитів (TD) додатково вказує на можливість підприємств обслуговувати борг попри наявний у них від'ємний власний капітал (який, у свою чергу, свідчить про відсутність такої можливості).

Так, відповідно до розрахунків, проведених за репрезентативною вибіркою переважно великих промислових підприємств за 2006—2019 рр., критеріям використання квазіризикової або шахрайської моделі фінансування відповідають підприємства, які відносяться до 3 і 4 квартилів і не збанкрутіли (табл.).

Таким чином, критеріями, що вказують на використання фірмою квазіризикової або шахрайської моделі фінансування, є продовження функціонування підприємства попри несплату ним боргів і наявність від'ємного балансового (власного) капіталу протягом трьох і більше років, при збереженні додатних доходів і прибутків. Основним критерієм відмінностей між квазіризиковою і шахрайською моделями фінансування є використання першою офшорів і пов'язаних кредиторів для оптимізації оподаткування, а другою — інституційної нерівності всередині країни (відмінність у захисті прав власності великих і малих кредиторів) для несплати своїх боргів.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє зробити ряд висновків.

1. Інституційне середовище як сукупність правил ведення бізнесу всередині країни і організацій, які забезпечують їх дотримання, є підґрунтям для стратегій функціонування підприємств у країні, а отже, викривлення в інституційному середовищі трансформується в спотворення відповідних стратегій.

2. Яскравим прикладом підприємств з такими спотвореними стратегіями функціонування є зомбі-підприємства, які виникають унаслідок порушення механізму ініціації банкрутства завдяки викривленню структури стимулів щодо їх фінансування.

3. Набір викривлених стимулів залежить від країни та історичного періоду, в якому функціонує підприємство. Так, зомбі-підприємства в Японії фінансувалися за допомогою а) державної політики стимулювання кредитування і б) їх належності до місцевих ФПП, тобто фінансування пов'язаними особами. Український різновид зомбі-підприємств, а саме підприємства з квазіризиковою і шахрайською моделями фінансування, також є результатом фінансування пов'язаними особами, однак з активним використанням для цього пов'язаних офшорних фірм.

4. Виникнення квазіризикової і шахрайської моделей фінансування пов'язане з невідповідністю захисту прав великих і малих суб'єктів господарювання, тривалістю, непередбачуваністю й дороговизною судових процесів, а також історично сформованою взаємозалежністю промислових підприємств (спадок радянського виробничого циклу) і високоінфляційним середовищем. Ці фактори відображаються в оцінці інституційного середовища у вигляді низького рівня контролю за корупцією і верховенства права.

5. Для виявлення факту використання підприємством квазіризикової або шахрайської моделі фінансування пропонується використовувати показник частки непокритих зобов'язань, що розраховується як одиниця мінус співвідношення активів і зобов'язань підприємства, причому чим нижчим є цей показник, тим краще. Як додаткові показники доцільно залучати наявність від'ємного власного капіталу на підприємстві протягом трьох і більше років, перевищення строку погашення кредиторської заборгованості в 60 днів і додатний грошовий потік, EBITDA, нерозподілений прибуток і чистий дохід до загальних активів (валюти балансу) за від'ємного власного капіталу. Основним критерієм відмінностей між квазіризиковою і шахрайською моделями фінансування є використання першою офшорів.

Існування квазіризикової моделі фінансування забезпечувалося можливістю ухилятися від ініціації процедури банкрутства, а у випадку її ініціації — затягувати судову справу на роки. Для вирішення останньої проблеми у 2012 р. до відповідних кодексів були внесені жорсткі максимальні часові рамки для розгляду справи (правда, з щедрим пере-

хідним періодом, тобто реальний вплив цих норм можна відстежувати лише із статистики за 2019 р. і новішої), які, проте, усе ще не завжди виконуються. Тому основною проблемою залишається контроль за корупцією, що створює значну невизначеність у судових процесах стосовно як строків, так і результатів. Тактичні заходи, наприклад, повернення до законодавства вимог щодо достатності власного капіталу для підприємств (наприклад, автоматична ініціація банкрутства в разі наявності від'ємного власного капіталу протягом двох років), скоріше за все, не матиме бажаного результату без забезпечення неухильного дотримання чинного законодавства.

Подальші дослідження пристосувань підприємств України до викривленого інституційного середовища, зокрема спотворених моделей фінансування, мають значні перспективи в частині виявлення інших стратегій пристосування підприємств до функціонування в українських умовах і оцінювання поширеності вже виявлених, що, у свою чергу, відкриває можливості для встановлення обсягів їх впливу на економіку країни. Окремим питанням залишаються пошук і коригування викривлень у інституційному середовищі країни, які стимулюють появу таких стратегій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Bangura Y. Economic restructuring, coping strategies and social change: implications for institutional development in Africa. *Development and change*. 1994. Vol. 25. Iss. 4. P. 785-827. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7660.1994.tb00536.x>
2. Hermelo F.D., Vassolo R. Institutional development and hypercompetition in emerging economies. *Strategic Management Journal*. 2010. Vol. 31. No. 13. P. 1457-1473. URL: <https://www.jstor.org/stable/40961192>
3. Bevan A., Estrin S., Meyer K. Foreign investment location and institutional development in transitional economies. *International Business Review*. 2004. Vol. 13. Iss. 1. P. 43-64. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0969593103001082>
4. Wu Jie. Marketing capabilities, institutional development, and the performance of emerging market firms: a multinational study. *International Journal of Research in Marketing*. 2013. Vol. 30. Iss. 1. P. 36-45. <https://doi.org/10.1016/j.ijresmar.2012.07.001>
5. Liu Yulong, Yu Yang. Institutions, firm resources and the foreign establishment mode choices of Chinese firms: the moderating role of home regional institutional development. *Journal of Business Research*. 2018. Vol. 93(C). P. 111-121. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.04.026>
6. Hoshi T. Naze Nihon wa Ryu do sei no Wana kara Nogarerareainoka? (Why is the Japanese Economy Unable to Get Out of a Liquidity Trap?). In: Zero Kinri to Nihon Keizai (Zero Interest Rate and the Japanese Economy). Mitsuhiro Fukao, Hiroshi Yoshikawa (Eds.). Tokyo, Nihon Keizai Shimbunsha, 2000. P. 233-266.
7. Caballero R.J., Hoshi T., Kashyap A.K. Zombie Lending and Depressed Restructuring in Japan. *American Economic Review*. 2008. Vol. 98. No. 5. P. 1943-1977. <https://doi.org/10.1257/aer.98.5.1943>

8. Hosono Kaoru, Masaya Sakuragawa. Soft Budget Problems in the Japanese Credit Market. *Nagoya City University Discussion Papers in Economics*. 2003. No. 345. URL: <http://web.econ.keio.ac.jp/staff/masaya/dl/forthcomingpaper/sbc.pdf>
9. Joe P., Rosengren E.S. Unnatural Selection: Perverse Incentives and the Misallocation of Credit in Japan. *American Economic Review*. 2005. Vol. 95. No. 4. P. 1144-1166. URL: <https://www.jstor.org/stable/4132709>
10. McGowan M.A., Andrews D., Millot V. The walking dead? Zombie firms and productivity performance in OECD countries. *OECD Economics Department Working Papers*. 2017. No. 1372. 46 p. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/economics/the-walking-dead_180d80ad-en#page1
11. Banerjee R.N., Hoffman B. The rise of zombie firms: causes and consequences. *BIS Quarterly review*. 2018. P. 67-78. URL: https://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt1809g.htm
12. Kerimov P., Zymovets V. Quasi-Risk and Fraudulent Financing. Models: The Case of Firms with Negative Equity in Ukraine. *Economic Studies Journal*. 2021. Iss. 8. P. 48-68. URL: <https://ideas.repec.org/a/bas/econst/y2021i8p48-68.html>
13. Ang T.C. Are firms with negative book equity in financial distress? *Review of Pacific Basin Financial Markets and Policies*. 2015. Vol. 18. No. 03. P. 1-41. <https://doi.org/10.1142/S0219091515500162>

Надійшла 03.07.2023

Прорецензована 20.07.2023

Доопрацьована 06.08.2023

Підписана до друку 11.08.2023

REFERENCES

1. Bangura Y. Economic restructuring, coping strategies and social change: implications for institutional development in Africa. *Development and change*, 1994, Vol. 25, Iss. 4, pp. 785-827. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7660.1994.tb00536.x>
2. Hermelo F.D., Vassolo R. Institutional development and hypercompetition in emerging economies. *Strategic Management Journal*, 2010, Vol. 31, No. 13, pp. 1457-1473. URL: <https://www.jstor.org/stable/40961192>
3. Bevan A., Estrin S., Meyer K. Foreign investment location and institutional development in transitional economies. *International Business Review*, 2004, Vol. 13, Iss. 1, pp. 43-64. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0969593103001082>
4. Wu Jie. Marketing capabilities, institutional development, and the performance of emerging market firms: a multinational study. *International Journal of Research in Marketing*, 2013, Vol. 30, Iss. 1, pp. 36-45. <https://doi.org/10.1016/j.ijresmar.2012.07.001>
5. Liu Yulong, Yu Yang. Institutions, firm resources and the foreign establishment mode choices of Chinese firms: the moderating role of home regional institutional development. *Journal of Business Research*, 2018, Vol. 93(C), pp. 111-121. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.04.026>
6. Hoshi T. Naze Nihon wa Ryu do sei no Wana kara Nogarerareainoka? (Why is the Japanese Economy Unable to Get Out of a Liquidity Trap?). In: Zero Kinri to Nihon Keizai (Zero Interest Rate and the Japanese Economy). Mitsuhiro Fukao, Hiroshi Yoshikawa (Eds.). Tokyo, Nihon Keizai Shimbunsha, 2000, pp. 233-266.
7. Caballero R.J., Hoshi T., Kashyap A.K. Zombie Lending and Depressed Restructuring in Japan. *American Economic Review*, 2008, Vol. 98, No. 5, pp. 1943-1977. <https://doi.org/10.1257/aer.98.5.1943>

8. Hosono Kaoru, Masaya Sakuragawa. Soft Budget Problems in the Japanese Credit Market. *Nagoya City University Discussion Papers in Economics*, 2003, No. 345. URL: <http://web.econ.keio.ac.jp/staff/masaya/dl/forthcomingpaper/sbc.pdf>
9. Joe P., Rosengren E.S. Unnatural Selection: Perverse Incentives and the Misallocation of Credit in Japan. *American Economic Review*, 2005, Vol. 95, No. 4, pp. 1144-1166. URL: <https://www.jstor.org/stable/4132709>
10. McGowan M.A., Andrews D., Millot V. The walking dead? Zombie firms and productivity performance in OECD countries. *OECD Economics Department Working Papers*, 2017, No. 1372. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/economics/the-walking-dead_180d80ad-en#page1
11. Banerjee R.N., Hoffman B. The rise of zombie firms: causes and consequences. *BIS Quarterly review*, 2018, pp. 67-78. URL: https://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt1809g.htm
12. Kerimov P., Zymovets V. Quasi-Risk and Fraudulent Financing Models: The Case of Firms with Negative Equity in Ukraine. *Economic Studies Journal*, 2021, Iss. 8, pp. 48-68. URL: <https://ideas.repec.org/a/bas/econst/y2021i8p48-68.html>
13. Ang T.C. Are firms with negative book equity in financial distress? *Review of Pacific Basin Financial Markets and Policies*, 2015, Vol. 18, No. 03, pp. 1-41. <https://doi.org/10.1142/S0219091515500162>

Received on July 3, 2023

Reviewed on July 20, 2023

Revised on August 6, 2023

Signed for printing on August 11, 2023

Pavlo Kerimov, PhD (Econ.),
Research Fellow of the Department of Public Finance
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

WARPED FINANCING MODELS AS ADJUSTMENTS TO THE DISTORTED INSTITUTIONAL ENVIRONMENT

The influence of institutional development on economic phenomena within the country, in particular on market entry strategies and functioning of enterprises, are studied. It is established that as the institutional environment develops, the focus of their activity shifts from attempts to use distortions in the institutional environment to their advantage (optimization of taxation and obtaining monopoly profits) to more competitive behavior (technical and marketing innovations).

Zombie enterprises are considered as an example of the enterprise functioning strategy based on the use of distortions in the institutional environment to one's advantage (a high level of concentration and oligopolization of the economy along with the government policy of lending promotion). The negative impact a high concentration of zombie enterprises has on the country's economy is shown, the existing approaches to their definition and approximately normal prevalence are considered.

The Ukrainian variety of zombie enterprises — enterprises with quasi-risk and fraudulent financing models — is studied. The distortions in Ukraine's institutional

environment, which made possible the functioning of enterprises with quasi-risk and fraudulent financing models, are characterized. In particular, those are the unpredictability and high cost of legal proceedings, which make the initiation of bankruptcy process from the position of a small creditor almost impossible; a significant gap in the protection of the rights between large and small business entities; the inherited common production cycle for a significant number of industrial enterprises and their inability to go beyond it in search of both sales markets and counterparties.

The characteristics of enterprises with quasi-risk and fraudulent financing models are given (stable negative equity while maintaining profitable operating activities, the presence of payables that are overdue for 60 days or more). The approximate level of prevalence of these financing models, which is characterized by the growth of the aggregate sectoral share of uncovered liabilities, is outlined.

Keywords: *institutional environment; institutional development; zombie enterprises; quasi-risk financing model; negative equity.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.09.070>

УДК 33*34:334.630*6[504]

JEL: K32, O13, Q23

Ю.І. ВОЛКОВСЬКА, аспірантка кафедри екологічної економіки та бізнесу

Національний лісотехнічний університет України

вул. Генерала Чупринки, 103, 79057, Львів, Україна

e-mail: volkovska.yuliia@nltu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2594-8864>

І.А. ДУБОВІЧ, канд. геогр. наук, проф.,

завідувач кафедри екологічної економіки та бізнесу

Національний лісотехнічний університет України

вул. Генерала Чупринки, 103, 79057, Львів, Україна

e-mail: iondubovici@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3719-7957>

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО ВЕДЕННЯ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗМІНИ КЛІМАТУ

Проаналізовано актуальні проблеми України щодо прогресуючої деградації, руйнування і знищення лісових екосистем. Визначено основні проблеми економіко-правового регулювання сталого ведення лісового господарства України в умовах зміни клімату. Підкреслено, що збіднення й зникнення лісових екосистем неминуче вплинуть на якість життя і здоров'я населення.

Ключові слова: лісові екосистеми; біорізноманіття лісів; зміни клімату; стале ведення лісового господарства; сталий розвиток; економіко-правове регулювання.

Серед найбільш актуальних проблем України є прогресуюча деградація, руйнування і знищення лісових екосистем. На стійкість лісових екосистем негативно впливають зміни клімату, що призводять до зменшення

Ц и т у в а н н я: Волковська Ю.І., Дубовіч І.А. Особливості економіко-правового регулювання сталого ведення лісового господарства України в умовах зміни клімату. *Економіка України*. 2023. № 9. С. 70—83. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.09.070>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

біорізноманіття, масового розмноження небезпечних шкідників і хвороб лісу, збільшення тривалості посушливого періоду, зростання пожежної небезпеки в лісах та ін. [1; 2; 3]. В умовах змін клімату підвищується ймовірність виникнення деградації лісових екосистем [4]. При збільшенні температури повітря на 1°C прогнозується переміщення широтних меж кліматичних зон у кордонах України на 160 км [5]. За такої ситуації продуктивність лісових екосистем зменшуватиметься в регіонах з дефіцитом води і збільшуватиметься на тих територіях, де відбудеться зростання кількості опадів [4].

У наш час, унаслідок війни РФ проти України, крім змін клімату мають місце значні руйнування й знищення лісових екосистем через забруднення боєприпасами, пожежі, незаконні рубки лісу тощо. Основними проблемами, які негативно впливають на охорону, використання й відтворення лісових ресурсів в Україні, є: відсутність відповідних економіко-правових механізмів, спрямованих на забезпечення сталого ведення лісового господарства; відсутність можливості реалізації економіко-правових норм відповідно до концепції сталого розвитку лісового господарства на тимчасово окупованій і захопленій російськими військами території України (АР Крим, частини Донецької, Луганської, Херсонської, Запорізької областей), а також на території, де відбуваються активні бойові дії (Донецька, Луганська, Херсонська, Запорізька та інші області) й у регіонах з підвищеним ризиком небезпеки (прикордонні з РФ області — Чернігівська, Сумська, Харківська та ін.), де частими є обстріли російськими військами; відсутність належного економіко-правового стимулювання щодо раціонального лісокористування тощо. Збіднення і знищення біорізноманіття лісів займає особливе місце серед економіко-правових проблем щодо забезпечення сталого ведення лісового господарства і позначається на якості життя, здоров'ї й добробуті населення. Деякі аспекти економіко-правового регулювання щодо використання, охорони і відтворення лісових ресурсів дістали відображення в працях таких вітчизняних учених, як Г. Гулик [6], А. Дейнека [7; 8], І. Синякевич [8], І. Соловій [8; 9], Ю. Туниця [10] та інші, а також зарубіжних — Г. Дейлі [11], Р. Костанза [12] та інші.

У опублікованих наукових працях розглядаються економічні й правові основи щодо регулювання охорони, використання і відтворення лісових ресурсів у мирний період, у сприятливих умовах, коли можна втілювати на практиці розроблені теоретичні й методичні рекомендації науковців. У нинішніх умовах зміни клімату і повномасштабної війни на території України виникала потреба в удосконаленні теоретико-методичних і практичних підходів до економіко-правового регулювання сталого ведення лісового господарства. Унаслідок війни зруйновано і пошкоджено значну частину лісового фонду України, змінилося розуміння практичного забезпечення сталого розвитку і поступового переходу до сталого ведення лісового господарства в країні. Як результат, в Україні

назріло багато економіко-правових проблем щодо охорони і збереження біорізноманіття лісів.

Отже, **мета статті** — визначити основні проблеми економіко-правового регулювання щодо забезпечення сталого ведення лісового господарства в Україні, зокрема, в умовах зміни клімату.

Досліджуючи актуальні проблеми економіко-правового регулювання щодо забезпечення сталого ведення лісового господарства в Україні в сучасних умовах змін клімату, необхідно також вивчити деякі соціально-економічні аспекти як на регіональному, так і на глобальному рівнях, які прямо чи опосередковано впливають на забезпечення сталого ведення лісового господарства кожної країни.

Ліс як елемент географічного ландшафту є одним з найважливіших і найефективніших засобів стабілізації різноманітних природних процесів, вирішальним чинником безпечного існування біорізноманіття, необхідною умовою для життя людини в навколишньому середовищі. Сьогодні значення лісу оцінюється лише за обсягами виробленої деревинної і недеревинної продукції, а інші важливі критерії, такі як оцінювання екологічних (водоохоронних, кліматорегулятивних, ґрунтозахисних та ін.) і соціальних (оздоровчих, рекреаційних, естетичних та ін.) функцій лісу враховують недостатньо. Ліси відіграють особливу, унікальну роль у поглинанні вуглекислого газу і продукуванні атмосферного кисню. Порівняно з іншими відновлюваними природними ресурсами ефективність поглинання лісами CO_2 і продукування атмосферного кисню є дуже високою. Наприклад, 1 га лісу за обсягом поглинання CO_2 еквівалентний 12,1 га морської акваторії або 2,9 га території сільськогосподарських угідь. Загалом на Землі ліси поглинають 43,8 % загальної кількості CO_2 , яка вилучається з атмосфери на здійснення процесів фотосинтезу. У фізичних одиницях це становить 138,1 млрд т на рік [13].

Аналізуючи чисельність населення, яке протягом останніх 50—60 років збільшилось у понад два рази — з 3,7 млрд до 8,3 млрд осіб (2023 р.), можна зробити висновок, що таке зростання неминує спричиняє збільшення обсягів використання лісових ресурсів, зменшення території лісового фонду, розширення площ сільськогосподарських угідь тощо. Така діяльність руйнує і зменшує лісові екосистеми. Зниження біорізноманіття лісів призводить до руйнування і деградації природних лісових ресурсів, втрати цілісності біосфери і, відповідно, до несприятливих умов для життя і здоров'я людини. Усе це може призвести до незворотних наслідків для екосистем і людства в цілому. За останні 50—60 років зникло близько 50 % екваторіальних і тропічних лісів¹. Протягом останніх 10—15 років унаслідок змін клімату, посухи і поривчастих вітрів дедалі частіше виникають лісові пожежі, які знищують значні площі лісів. Наприклад, у 2018 р. в шта-

¹ Проблема втрати біорізноманіття. Зелена Житомирщина: туризм для довкілля. 2017. 13 бер. URL: <http://green-tour.org.ua/page/problema-vtrati-bioriznomanittya> (дата звернення: 06.06.2023).

ті Каліфорнія (США) сталося більш як 9500 лісових пожеж, унаслідок чого знищено понад 400 тис. га лісів². У 2019 р. в Сибіру вогонь знищив близько 11 млн га лісу³. За даними бразильського Національного інституту космічних досліджень, з січня по серпень 2019 р. пожежі знищили понад 1,8 млн га лісів Амазонії. Широкомасштабні осередки вогню також зафіксовано в країнах південного тропічного поясу Африки, зокрема в Анголі⁴. В австралійському штаті Вікторія вогонь знищив понад 10,5 тис. га лісу в національному парку Буніп⁵. За чотири місяці 2022 р., від початку широкомасштабної війни РФ проти України, на території України сталося 322 лісові пожежі, з них 40 — великі. У цей період зафіксовано пожежі на загальній площі 5,5 тис. га⁶. Отже, в останні 10—15 років унаслідок антропогенного впливу на ліси у світі втрачено значні їх площі й зруйновано об'єкти цінного генетичного фонду лісових порід.

РУЙНУВАННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ ЛІСІВ В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ

Біорізноманіття лісів є національним багатством кожної держави. Його збереження і невиснажливе використання розглядається як один з економіко-правових пріоритетів у сфері охорони, використання й відтворення природних ресурсів і екологічної безпеки. Ефективні охорона і збереження біорізноманіття лісів є можливими лише в умовах сталого ведення лісового господарства. Поняття «біорізноманіття лісів» з'явилося порівняно недавно, але швидке посилення актуальності проблеми з його збереженням і активне обговорення питань економіко-правового регулювання охорони й збереження біорізноманіття екосистем на міжнародній арені в другій половині XX — на початку XXI ст. дають підстави визнати його важливість [14].

Це поняття увійшло в широкий міжнародний обіг з 1972 р., зокрема, після Стокгольмської конференції ООН з навколишнього середовища,

² Лісові пожежі у Каліфорнії: чому виникають і як рятуватись. *BBC News Україна*. 2018. 14 лис. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46212254> (дата звернення: 06.06.2023).

³ П'ять масштабних лісових пожеж за останнє десятиліття. *News 112.ua*. 2019. 03 лип. URL: <https://ua.112.ua/mnenie/piat-masshtabnykh-lisovykh-pozhezh-ostanpo-ho-desiatylittia-502427.html> (дата звернення: 06.06.2023).

⁴ З початку 2019 року пожежі знищили понад 1,8 млн гектарів лісів Амазонії. *mind*. 2019. 29 сер. URL: <https://mind.ua/news/20201406-u-serpni-cherez-lisovi-pozhezhiv-atmosferu-potrapilo-ponad-250-tonn-so2> (дата звернення: 06.06.2023).

⁵ Найбільші пожежі в Австралії: «стіна вогню» випалила 10 тис. гектарів лісу. *News today*. 2019. 04 бер. URL: <https://www.segodnya.ua/ua/world/wnews/krupneyshie-pozhary-v-avstralii-stena-ognya-vyzhgla-10-tys-gektarov-lesa-1230200.html> (дата звернення: 06.06.2023).

⁶ Загальна площа пожеж у лісах України зросла з початку року у сто разів. *LB.ua*. 2022. 18 трав. URL: https://lb.ua/society/2022/05/18/517240_zagalna_ploshcha_pozhezh_lisah_ukraini.html (дата звернення: 06.06.2023).

коли стало зрозумілим, що однією з актуальних проблем реалізації концепції сталого розвитку є порушення у сфері охорони й збереження біорізноманіття лісів, які спричинені людською діяльністю і загрожують стабільності лісових екосистем. За оцінками науковців, у найближчі 60—70 років на Землі можуть зникнути приблизно 50 % існуючих видів рослин і тварин. Збіднення й зникнення деяких видів рослин і тварин можуть призвести до порушення екологічних систем, екологічного балансу в біосфері, посилення загрози планетарному генетичному фонду [14]. Унаслідок людської діяльності й змін клімату приблизно одному з дев'яти мільйонів видів живих організмів нашої планети загрожує зникнення. Такі дані опубліковано у звіті ООН, підготовленому на основі аналізу 15 тис. наукових і урядових джерел, над якими працювали 145 експертів з 50 країн світу. Цей звіт є першим за останні 20 років, де відображено сучасний стан біорізноманіття екосистем планети⁷.

В Україні руйнування біорізноманіття лісів сьогодні відбувається внаслідок: знищення російськими військами території лісового фонду України через пожежі, забруднення, незаконні рубки тощо; збільшення площі земель для сільського господарства; будівництва міст і промислових об'єктів; спорудження водосховищ, каналів, прокладання автошляхів і залізниць, ліній електропередачі; видобування корисних копалин; хімізації сільського господарства; забруднення навколишнього природного середовища шкідливими речовинами; збільшення викиду парникових газів, що призводить до зміни клімату, відповідно, до висихання значних площ лісів; використання значної кількості техніки під час лісогосподарських робіт тощо.

Сьогодні Україна є малолісистою країною, її лісовий потенціал як основний компонент біосфери не спроможний повною мірою забезпечувати екологічну рівновагу і потреби в деревині. За останні 300—350 років в Україні втрачено понад 2/3 лісів, і сьогодні за лісистістю вона посідає передостаннє місце серед країн Європи: площа лісового фонду становить 10,8 млн га, лісистість території — близько 16 %⁸. Відповідним Законом України передбачено зростання показника лісистості території країни до 16,5 % до 2025 р. і до 17,5 % до 2030 р.⁹

Нині проблеми руйнування біорізноманіття лісів є характерними для багатьох країн світу, в тому числі й для України. З огляду на це, у всіх державах необхідно запровадити ефективні економіко-правові механіз-

⁷ Мільйонам тварин і рослин загрожує вимирання, люди також у небезпеці. Пояснюємо, чому. *TSN News*. 2019. 07 трав. URL: <https://tsn.ua/svit/milyonam-tvarin-i-roslin-zagrozhuje-vimirannya-lyudi-takozh-u-nebezpeci-royasnyuyemo-chomu-1341339.html> (дата звернення: 06.06.2023).

⁸ Проблема втрати біорізноманіття. *Зелена Житомирщина: туризм для довкілля*. 2017. 13 бер. URL: <http://green-tour.org.ua/page/problema-vtrati-bioriznomanittya> (дата звернення: 06.06.2023).

⁹ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року. Закон України № 2697-VIII від 28.02.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>

ми, спрямовані на забезпечення сталого ведення лісового господарства. Ефективні охорона і збереження біорізноманіття лісів повинні базуватися на науково обґрунтованому економіко-правовому регулюванні, яке має відповідати концепції сталого ведення лісового господарства. Для цього у 1992 р. було ухвалено Конвенцію про охорону біологічного різноманіття (далі — Конвенція)¹⁰. З метою її реалізації в Україні потрібно вжити таких заходів: забезпечити інтеграцію Конвенції у всі сфери життя; провести моніторинг біорізноманіття; спрямовувати практичні заходи, програми, законодавство на боротьбу з причинами втрат біорізноманіття; здійснювати монетизацію екосистемних послуг тощо.

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ВЕДЕННЯ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ, ПЕРЕШКОДИ І ШЛЯХИ ЇХ УНИКНЕННЯ

Основними причинами виникнення проблем у лісовому секторі України є недосконалість системи управління і розвитку лісового господарства, відсутність економіко-правових механізмів, які б відповідали концепції сталого ведення лісового господарства. Відсутність системи фінансування лісогосподарської діяльності, особливо в східних і південних регіонах України, зокрема тимчасово окупованих, призвела до припинення робіт із створення захисних лісових насаджень на малопродуктивних і деградованих землях, невжиття попереджувальних протипожежних заходів у лісах, що підвищує ризик виникнення лісових пожеж, осередків шкідників і хвороб лісу, висихання лісів і погіршення екологічної ситуації¹¹. З огляду на це, нині основним напрямом оптимізації економіко-правового регулювання в лісогосподарській сфері, на наш погляд, є поєднання економічних і правових методів забезпечення охорони, використання й відтворення лісових ресурсів.

У 2022 р. був прийнятий відповідний Закон України¹², яким створюються економіко-правові передумови для збереження частини самосійних лісів (площа яких складає 300—500 тис. га) і подальшого управління ними. Таким чином, Україна має можливість виконати зобов'язання Паризької кліматичної угоди¹³. Розроблені економіко-правові механізми

¹⁰ Конвенція про охорону біологічного різноманіття (підписано 05.06.1992). Ратифіковано Законом України № 257/94-ВР від 29.11.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text

¹¹ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року. Закон України № 2697-VIII від 28.02.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>

¹² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів. Закон України № 2321-IX від 20.06.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2321-20#Text>

¹³ Паризька угода (підписано 12.12.2015). Ратифіковано Законом України № 1469-VIII від 14.07.2016 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_l61

сталого ведення лісового господарства в Україні ще не повністю забезпечують реалізацію науково обґрунтованої основи сталого ведення лісового господарства. Це пояснюється тим, що в різних регіонах України, у нинішніх умовах війни, спостерігаються серйозні соціально-економічні й значні пов'язані з екологічною небезпекою відмінності, зокрема, в областях, де безпосередньо ведуться бойові дії (Донецька, Луганська, Харківська, Запорізька, Херсонська та ін.). Саме тому нинішній стан лісів можна охарактеризувати як кризовий.

У відповідному Наказі Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України зазначено оптимальні показники лісистості для кожної області України¹⁴. На території України ліси розміщено нерівномірно — від 3,7 % у Запорізькій до 51,4 % у Закарпатській області. Отже, має бути заліснено до 4 % території степової зони, а також до 8 % території Кримського півострова. За європейськими рекомендаціями, оптимальний показник лісистості в Україні має становити 20 %. Для його досягнення необхідно заліснити понад 2 млн га¹⁵.

Серед науковців і представників громадських організацій виникають різні пропозиції щодо заліснення території України. Значну частину земель запасу степового регіону, які планується заліснити, складають балки й схили вздовж річок, що являють собою фрагменти степових біотопів¹⁶. На думку деяких фахівців, ці об'єкти, які є корінною природою степової зони, повинні стати мережею перспективних природно-заповідних об'єктів й основою екологічної мережі регіону. Натомість саме ці території стають полігоном для заліснення, що є прямим знищенням багатьох зникаючих степових видів тварин і рослин, сприяє остаточному зникненню степів на території України. Відповідно, це порушує вимоги Закону України «Про Червону книгу України»¹⁷ і умови Бернської конвенції¹⁸ (підписана 19 вересня 1979 р., ратифікована Україною 29 жовтня 1996 р.), в яких особлива увага приділяється вразливим видам дикої флори і фауни, яким загрожує зникнення. Також точаться дискусії про те, що заліснення практично не планується на закинутих полях, меліорованих болотах і заплавах суто лісового Поліського регіону. Не пла-

¹⁴ Про затвердження показників регіональних нормативів оптимальної лісистості території і мінімально необхідної захисної лісистості агроландшафтів України. Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 494 від 22.07.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1043-21#Text>

¹⁵ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року. Закон України № 2697-VIII від 28.02.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>

¹⁶ Василюк О. Ні степу, ні лісу. *Українська правда*. 2010. 08 лют. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2010/02/8/39249/> (дата звернення: 06.06.2023).

¹⁷ Про Червону книгу України. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14#Text>

¹⁸ Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_032#Text

нується також заліснення і на деградованій ріллі, де починаються ерозія ґрунтів, терикони і відвали гірничої промисловості, яких лише на Донеччині налічується понад 23 тис. га.

На нашу думку, в нинішніх умовах змін клімату створення штучних лісових насаджень у степовій зоні України майже неможливе. Слід зазначити, що новостворені ліси в степовій зоні України на 80 % згорають від пожеж уже в перші два-три роки або всихають через нестачу вологи і засоленість ґрунту¹⁹. Отже, нові лісові насадження в степу призведуть до утворення зовсім іншого ландшафту — пустелі, в якій не можна буде відновити ні степу, ні лісу.

У 2010 р. Державним комітетом лісового господарства України (нині — Державне агентство лісових ресурсів України) були схвалені «Концептуальні засади наближеного до природи лісівництва», але реалізуються вони повільно, оскільки в деяких регіонах (на тимчасово окупованій російськими військами території України; на території, де відбуваються активні бойові дії; регіони з підвищеним ризиком — прикордонні з РФ області та ін.) взагалі неможливо здійснювати лісогосподарську діяльність. Це означає, що на значній території України унеможливлено застосування екологічних, економічних і правових інструментів, які б відповідали сучасним вимогам і забезпечували стале ведення лісового господарства.

Кабінет Міністрів України 16 вересня 2009 р. затвердив державну програму «Ліси України на 2010—2015 роки», згідно з якою в Україні мало бути висаджено 430 тис. га нових лісів²⁰. Україна також приєдналася до Декларації про збереження та відновлення лісів²¹, у рамках якої і на виконання вимог Паризької кліматичної угоди²² поставила собі за мету збільшити частку заліснених територій. Для виконання програми Президента України щодо заліснення був започаткований проєкт «Зелена країна», який передбачає висадження 1 млрд нових дерев. З огляду на запроваджені заходи, очікується, що через 10 років площа лісів в Україні зросте на 1 млн га.

Отже, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів»²³ забезпечує необхідність внесення

¹⁹ Василюк О. Ні степу, ні лісу. *Українська правда*. 2010. 08 лют. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2010/02/8/39249/> (дата звернення: 06.06.2023).

²⁰ Там само.

²¹ Україна приєдналася до Декларації про збереження та відновлення лісів. *Державне агентство лісових ресурсів України*. 2021. 04 лис. URL: <https://forest.gov.ua/news/ukrayina-priyednalasya-do-deklaraciyi-pro-zberezhennya-ta-vidnovlennya-lisiv> (дата звернення: 06.06.2023).

²² Паризька угода (підписано 12.12.2015). Ратифіковано Законом України № 1469-VIII від 14.07.2016. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_l61

²³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів. Закон України № 2321-IX від 20.06.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2321-IX#Text>

змін до деяких законодавчих актів України, метою яких є: збереження самосійних лісів; запровадження нових фінансових механізмів для консервації земель і лісорозведення; ускладнення розорювання пасовищ і сіножатей тощо. Внесено пропозиції, що ст. 1 Лісового кодексу України треба доповнити двома новими частинами такого змісту: «Стійкі до кліматичних змін ліси — ліси з неінвазійних видів дерев, структура яких має високу стійкість та здатна адаптуватися до загроз змін клімату, підтримуючи водоохоронні, захисні та інші функції. Інвазійні види дерев — інтродуковані в Україні види дерев із значною здатністю до неконтрольованого поширення, які розповсюджуються природним шляхом або за допомогою людини і становлять значну загрозу для флори та фауни». У зв'язку з цим пропонується таке доповнення: «Самозалісена ділянка — це земельна ділянка будь-якої категорії земель (крім земель лісогосподарського призначення, природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення) площею понад 0,5 гектара, вкрита частково чи повністю лісовою рослинністю, залісення якої відбулося природним шляхом. Інші лісовкриті землі — земельні ділянки, вкриті лісовою рослинністю, заростями багаторічних дерев'янистих кущових рослин, у тому числі самозалісені, та не надані для ведення лісового господарства»²⁴.

У Земельному кодексі України ч. III ст. 56, а також у Лісовому кодексі України ч. II ст. 12 запропоновано викласти в такій редакції: «Громадяни та юридичні особи у встановленому законом порядку можуть набувати у власність для лісорозведення земельні ділянки, а також можуть мати у власності ліси, створені шляхом лісорозведення на набутих у власність у встановленому законом порядку земельних ділянках, а також самозалісені ділянки на набутих у власність у встановленому законом порядку земельних ділянках». Ст. 57 Земельного кодексу України передбачено доповнити новою частиною такого змісту: «Фізичні та юридичні особи мають право на віднесення до земель лісогосподарського призначення земельних ділянок (у тому числі самозалісених), що перебувають у їх власності і належать до усіх категорій земель (крім земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення), а також на ведення на них лісового господарства»²⁵.

У ст. 99 Лісового кодексу України передбачено «економічне стимулювання заходів з відтворення лісів», зокрема, шляхом компенсації витрат власникам лісів і лісокористувачам для відтворення лісів та лісовпорядкування; викупу земельних ділянок приватної форми власності для забезпечення сталого лісового господарства та ін. Компенсація витрат здійснюється за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів²⁶.

²⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів. Закон України № 2321-IX від 20.06.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2321-IX#Text>

²⁵ Там само

²⁶ Там само.

Отже, внесені зміни до деяких законодавчих актів України щодо охорони, відтворення і збереження лісів свідчать про те, що в економіко-правовому аспекті Україна відповідально підходить до підписаних міжнародних договорів — до їх виконання і розуміння необхідності забезпечення сталого ведення лісового господарства відповідно до стандартів Європейського Союзу. Оскільки пріоритетом державної політики України є європейська інтеграція, а вимогами ЄС у сфері лісового господарства до країн, які прагнуть приєднатись, є реалізація концепції сталого розвитку, то сьогодні необхідно розробити такі економіко-правові заходи щодо охорони, використання і відтворення лісових ресурсів, які забезпечуватимуть позитивні зрушення в євроінтеграційному процесі лісового розвитку в Україні. Нині це є особливо актуальним з огляду на підписану Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, а також угоди, що наближають вступ України до Євросоюзу²⁷.

Під егідою ООН підписано багато міжнародних угод щодо охорони і збереження біорізноманіття екосистем, у тому числі лісових. Але, як говорить практичний досвід, підписані міжнародні документи в цій сфері реалізуються недостатньо, особливо в країнах, де ведуться бойові дії. Сьогодні відсутні належні економіко-правові інструменти практичної реалізації підписаних міжнародних договорів на національному рівні, що робить їх неефективними через низький рівень імплементації. У цьому зв'язку потрібні кардинальні концептуальні зміни, які ґрунтуватимуться на міжнародному і національному законодавствах, принципах відповідного контролю і моніторингу імплементації міжнародно-правових зобов'язань.

ВИСНОВКИ

У євроінтеграційному процесі України економіко-правове регулювання, яке має забезпечити стале ведення лісового господарства в умовах змін клімату, повинно відповідати принципам і стандартам ЄС. Охорону, збереження й відновлення біорізноманіття лісів потрібно вважати необхідними умовами сталого ведення лісового господарства в Україні, покращення якості життя і підвищення добробуту населення. Нині економіко-правове регулювання щодо охорони, збереження і відновлення біорізноманіття лісів стає одним з найбільш актуальних питань, особливо в умовах змін клімату. В даному контексті державну політику України слід спрямовувати на ефективне економіко-правове регулювання збереження біорізноманіття лісів, підтримання тенденції до змін національного законодавства і реалізації міжнародно-правових угод щодо забезпечення сталого ведення лісового господарства в Україні. Для належної охорони, збереження й

²⁷ Україна та ЄС уклали 5 угод, що наближають вступ до Євросоюзу. *Слово і Діло*. 2022. 05 вер. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/09/05/novyna/polityka/ukrayina-ta-yes-uklaly-5-uhod-nablyzhayut-vstup-yevrosoyuzu-detali> (дата звернення: 06.06.2023).

відновлення біорізноманіття лісів в умовах змін клімату потрібно запровадити ефективний механізм контролю і моніторингу їх виконання на національному рівні. Для забезпечення комплексного підходу до охорони, збереження і відновлення біорізноманіття лісів в Україні, впровадження на національному рівні концепції сталого розвитку в лісовому господарстві необхідно розробити і прийняти закон «Про охорону, збереження та відновлення біорізноманіття лісових екосистем», на основі якого реалізовуватимуться концептуальні засади сталого ведення лісового господарства. Оскільки руйнування біорізноманіття лісових екосистем відбувається внаслідок людської діяльності, то в даному законі варто відобразити положення, які б забезпечили економіко-правові механізми впровадження схем оплати за послуги лісових екосистем.

Сьогодні, в умовах війни РФ проти України, відсутні можливості забезпечення сталого ведення лісового господарства на тимчасово окупованих російськими військами територіях, а також у районах проведення активних бойових дій і в регіонах з підвищеним ризиком небезпеки, де російські війська здійснюють часті обстріли. З огляду на загрозливу ситуацію в лісовому господарстві України, слід здійснити рішучий перехід від переважно адміністративних до економіко-правових методів сталого ведення лісового господарства. Необхідною умовою для отримання позитивного результату в лісовому господарстві є застосування інтегрованих екологічних, економічних і правових інструментів. Головною метою впровадження такого інструментарію є досягнення сталого управління лісовим господарством і еколого-економічної узгодженості між інтересами держави і лісокористувачів.

Необхідність вирішення сучасних проблем щодо охорони й збереження біорізноманіття лісів і сталого ведення лісового господарства вимагає ефективного економіко-правового регулювання, спроможного забезпечити належне функціонування еколого-економічної системи, спрямованої на ефективну охорону, використання й відтворення лісових ресурсів. Але, як свідчить практика, у кожній державі реалізація економіко-правового дослідження і відповідного регулювання в лісовому секторі має свою специфіку, зумовлену умовами безпеки, рівнем економічного розвитку, особливостями культури і багатьма іншими чинниками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Jactel H., Petit J., Desprez-Loustau M.I. et al. Drought effect on damage by forest insects and pathogens: A meta-analysis. *Global Change Biology*. 2012. No. 18 (1). P. 267—276. URL: <http://sylvain-delzon.com/wp-content/uploads/2013/02/Jactel-et-al-GCB-2011.pdf>
2. Яворовський П.П. Вплив змін клімату на лісові екосистеми. *Лісове і садово-паркове господарство*. 2015. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/licgoc_2015_6_14
3. Швиденко А., Лакида П., Щепаченко Д. та ін. Вуглець, клімат та землеуправління в Україні: лісовий сектор. Моногр. Національний університет ресурсів і природокористування. Корсунь-Шевченківський, ФОП Гаврищенко В.М.,

2014. 283 с. URL: https://www.researchgate.net/profile/Dmitry-Schepaschenko/publication/262376344_Vuglec_klimat_ta_zemleupravlinna_v_Ukraini_lisovij_sektor_Carbon_climate_and_land-use_in_Ukraine_Forest_sector/links/5429abad0cf27e39fa8e6623/Vuglec-klimat-ta-zemleupravlinna-v-Ukraini-lisovij-sektor-Carbon-climate-and-land-use-in-Ukraine-Forest-sector.pdf
4. Gebler A., Keitel C., Kreuzwieser J. et al. Potential risks for European beech (*Fagus sylvatica* L.) in a changing climate (Review). *Trees Structure and Function*. 2007. No. 21 (1). P. 1—11. <https://doi.org/10.1007/s00468-006-0107-x>
 5. Дідух Я.П. Екологічні аспекти глобальних змін клімату: причини, наслідки, дії. *Вісник НАН України*. 2009. № 2. С. 34—44.
 6. Гулик Г.С. Синергетика інтегрального застосування економіко-правових інструментів формування системи сталого лісочористування. Автореф. дис. ... канд. екон. наук. Львів, РВВ НЛТУ України, 2013. 23 с.
 7. Дейнека А.М. Лісове господарство: еколого-економічні засади розвитку. Моногр. Київ, Знання, 2009. 350 с.
 8. Синякевич І.М., Соловій І.П., Врублевська О.В. та ін. Лісова політика: теорія і практика. Моногр. Львів, Вид-во ЛА «Піраміда», 2008. 612 с.
 9. Соловій І.П. Політика сталого розвитку лісового сектора економіки: парадигма та інструменти. Моногр. Нац. лісотехн. ун-т України. Львів, РВВ НЛТУ України : Ліга-Прес, 2010. 368 с.
 10. Туниця Ю.Ю. Екоекономіка і ринок: подолання суперечностей. Моногр. Київ, Знання, 2006. 314 с.
 11. Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку. Пер. з англ. Київ, Інтелсфера, 2002. 312 с.
 12. Costanza R., Cumberland J.H., Daly H. et al. An Introduction to Ecological Economics (2nd ed.). CRC Press, 2014. 356 p. <https://doi.org/10.1201/b17829>
 13. Дубовіч І.А., Васишин Х.Р. Економіка і менеджмент природних ресурсів. Конспект лекцій. Львів, РВВ НЛТУ України, 2018. 192 с.
 14. Дубовіч І.А., Васишин Х.Р., Фомічева Т.Є., Волковська Ю.І. Економіко-правове регулювання охорони та збереження біорізноманіття екосистем: теорія і практика. *Наукові праці Лісівничої академії наук України*. 2019. Вип. 19. С. 178—186. URL: <http://fasu.nltu.edu.ua/index.php/nplanu/article/view/309>

Надійшла 05.06.2023

Прорецензована 16.06.2023

Доопрацьована 13.07.2023

Підписана до друку 02.08.2023

REFERENCES

1. Jactel H., Petit J., Desprez-Loustau M.I. et al. Drought effect on damage by forest insects and pathogens: A meta-analysis. *Global Change Biology*, 2012, No. 18 (1), pp. 267-276. URL: <http://sylvain-delzon.com/wp-content/uploads/2013/02/Jactel-et-al-GCB-2011.pdf>
2. Yavorovskiy P.P. Impact of climate change on forest ecosystems. *Forestry and landscape gardening*, 2015, No. 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/licgoc_2015_6_14 [in Ukrainian].
3. Shvidenko A., Lakyda P., Schepaschenko D. et al. Carbon, climate, and land-use in Ukraine: Forest sector. Korsun-Shevchenkivskiy, 2014. URL: <https://www.researchgate.net>

- net/profile/Dmitry-Schepaschenko/publication/262376344_Vuglec_klimat_ta_zemleupravlinna_v_Ukraini_lisovij_sektor_Carbon_climate_and_land-use_in_Ukraine_Forest_sector/links/5429abad0cf27e39fa8e6623/Vuglec-klimat-ta-zemleupravlinna-v-Ukraini-lisovij-sektor-Carbon-climate-and-land-use-in-Ukraine-Forest-sector.pdf [in Ukrainian].
4. Gebler A., Keitel C., Kreuzwieser J. et al. Potential risks for European beech (*Fagus sylvatica* L.) in a changing climate (Review). *Trees Structure and Function*, 2007, No. 21 (1), pp. 1-11. <https://doi.org/10.1007/s00468-006-0107-x>
 5. Didukh Y. Ecological aspects of the global climate changes: reasons, consequences and actions. *Visn. Nac. Acad. Nauk Ukr.*, 2009, No. 2, pp. 34-44 [in Ukrainian].
 6. Hulyk H.S. Synergy of the integrated application of economic and legal tools for the formation of sustainable forest use system. PhD Thesis (Econ.). Lviv, 2013 [in Ukrainian].
 7. Deyneka A.M. Forestry: ecological and economic principles of development. Kyiv, 2009 [in Ukrainian].
 8. Synyakevych I.M., Soloviy I.P., Vrublevska O.V. et al. Forest policy: theory and practice. Lviv, 2008 [in Ukrainian].
 9. Soloviy I.P. The policy for sustainable development of the forest sector of the economy: paradigm and tools. Lviv, 2010 [in Ukrainian].
 10. Tunytsya Yu.Yu. Eco-economy and the market: overcoming contradictions. Kyiv, 2006 [in Ukrainian].
 11. Daly H.E. Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development. Kyiv, 2002 [in Ukrainian].
 12. Costanza R., Cumberland J.H., Daly H. et al. An Introduction to Ecological Economics (2nd ed.). CRC Press, 2014. <https://doi.org/10.1201/b17829>
 13. Dubovich I.A., Vasylyshyn Kh.R. Economics and natural resource management. Lviv, 2018 [in Ukrainian].
 14. Dubovich I., Vasylyshyn Kh., Fomicheva T., Volkovska Yu. Economic and legal regulation of ecosystem biodiversity protection and conservation: theory and practice. *Proceedings of the Forestry Academy of Sciences of Ukraine*, 2019, Vol. 19, pp. 178-186. URL: <http://fasu.nltu.edu.ua/index.php/nplanu/article/view/309> [in Ukrainian].

Received on June 05, 2023

Reviewed on June 16, 2023

Revised on July 13, 2023

Signed for printing on August 2, 2023

Yuliia Volkovska, PhD Student of the Department
of Ecological Economics and Business
Ukrainian National Forestry University
103, Henerala Chuprynky St., Lviv, 79057, Ukraine

Ion Dubovich, PhD (Geography), Prof.,
Head of the Department of Ecological Economics and Business
Ukrainian National Forestry University
103, Henerala Chuprynky St., Lviv, 79057, Ukraine

FEATURES OF ECONOMIC AND LEGAL REGULATION OF SUSTAINABLE FOREST MANAGEMENT IN UKRAINE IN A CHANGING CLIMATE

Global problems associated with the reduction of forest biodiversity, which lead to the destruction and depletion of natural forest resources, are considered. It is proven that the degradation and loss of forest ecosystems will inevitably lead to a negative impact on the quality of life and health of the population. The main gaps in economic and legal regulation, which impede sustainable forest management in Ukraine in a changing climate, are identified. It is emphasized that the main reason for their occurrence in forest sector is the imperfection of management system and sustainable development strategy in forestry.

Forest cover indicators in Ukraine are considered in accordance with the national environmental policy. It is substantiated that today Ukraine experiences a forest shortage and, accordingly, the inability to ensure ecological balance and meet needs for wood. Due to the ongoing Russian Federation's war against Ukraine, it is impossible to ensure sustainable forest management in the territory temporarily occupied by Russian troops, as well as in regions with an increased risk of danger, which are subjected to constant shelling. It is confirmed that the problems of impoverishment and destruction of forest ecosystems affect the quality of life, health and well-being of the population, therefore, they occupy a special place among modern economic and legal issues. In the context of European integration, Ukraine must ensure sustainable forest management in accordance with the European Union principles and standards. Recommendations are made to ensure an integrated economic and legal approach to the protection, preservation and restoration of forest biodiversity, as well as sustainable forest management in Ukraine.

Keywords: *forest ecosystems; forest biodiversity; climate change; sustainable forest management; sustainable development; economic and legal regulation.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.09.084>

УДК 364 (477)

JEL: H55, H56, H57, I38, J23

Т.В. ПЕРЕГУДОВА, канд. екон. наук, доц.,
старший науковий співробітник відділу соціоекономіки праці
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна
e-mail: pttv_tat@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3093-6104>

ІНСТИТУТ ОБУМОВЛЕНИХ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФЕРТІВ: У ПОШУКАХ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ

Розглянуто інститут обумовлених соціальних трансфертів, інституціоналізація якого сприятиме підвищенню ефективності соціальної політики України і покращенню якості людського капіталу. Визначено позитивні й дискусійні аспекти даного інструменту в межах соціального захисту населення. Встановлено умови, які доцільно впровадити в соціальному захисті в Україні для посилення інклюзивної функції. Визначено, що інституціоналізація соціального захисту населення працездатного віку має відбуватись у бік посилення сенситивності зв'язку між соціальними внесками, доступом до соціальних благ і соціальним захистом.

Ключові слова: соціальний захист; соціальні трансферти; якість людського капіталу; соціальна політика; інклюзивні інститути; інклюзивний розвиток.

Одним з інструментів зниження рівня бідності, вирівнювання доходів населення і покращення якості людського капіталу, який є важливим чинником економічного зростання, є соціальний захист населення. Говорячи про нього, варто звернути увагу на той факт, що розвинуті європейські країни тривалий час позиціонували себе як такі, що витрачають значні кошти на

Ц и т у в а н н я: Перегудова Т.В. Інститут обумовлених соціальних трансфертів: у пошуках підвищення ефективності соціального захисту в Україні. *Економіка України*. 2023. № 9. С. 84—100. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.09.084>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

соціальний захист, освіту, охорону здоров'я й нині залишаються в топі країн, які приділяють підвищену увагу вказаним аспектам розвитку суспільства. Разом з тим слід зазначити, що сьогодні в Європі переглядаються принципи соціального захисту із спрямуванням на пришвидшення виходу осіб зі стану бенефіціару, з вимогою погоджуватися на будь-яку запропоновану роботу, брати участь у суспільно-корисній діяльності, на підвищення пенсійного віку тощо. Це пов'язано з тим, що зростання витрат на соціальний захист означає не тільки щедрість з боку уряду і всеосяжний соціальний захист, а й збільшення чисельності бідних і нужденних. Отже, відбувається перегляд систем соціального захисту, особливо з безробіття, що стимулює населення до більшої зайнятості. Зростання соціальної допомоги має покращити доступ до соціальних благ і сформувати конкурентоспроможний людський капітал. Ефективність соціального захисту визначається не тільки зниженням рівня бідності й вирівнюванням доходів за рахунок розширення охоплення населення соціальною допомогою або збільшенням її розміру, а й створенням інклюзивних інститутів з метою надання можливостей виходу людини із стану бенефіціару й формування активної соціальної і трудової поведінки. Соціальні трансферти — важливий інструмент подолання бідності. Однак більш дієвим кроком у даному контексті є визначення пріоритетів використання наданої допомоги зі спрямуванням на підвищення якості людського капіталу.

В європейському суспільстві дедалі частіше наголошують на важливості переходу від норми «перерозподіл податків і соціальних внесків від багатих до бідних» до норми «фінансування державних послуг, рівних для всіх, забезпечення рівності доступу до певної кількості благ, які вважаються фундаментальними» паралельно з посиленням відповідальності особи за свою фінансову безпеку¹. За такого підходу соціальну допомогу можна вважати інвестиціями в людський капітал. З огляду на це, підвищенню ефективності соціального захисту сприятиме розвиток інституту обумовлених соціальних трансфертів (ОСТ), який є більш ефективним інструментом соціального захисту, оскільки являє собою соціальну допомогу з цільовим використанням. Означене потребує дослідження як вітчизняної соціальної політики, так і розвинутих країн з метою виявлення певних резервів і напрямів удосконалення системи соціального захисту населення з посиленням дії інституту ОСТ для покращення якості людського капіталу й забезпечення соціальної інклюзії. Актуальність даного питання обумовлена тим, що державне регулювання вирівнювання доходів має бути спрямоване не тільки на збільшення доходів і можливостей людини, а й на формування поведінки отримувача допомоги, яка сприятиме нагромадженню людського капіталу і підвищенню соціальної якості суспільства.

¹ Обухова Е., Пахунов К. Социальное государство прощается с вами. *Експерт*. 2018. 29 окт. URL: <https://expert.ru/expert/2018/44/sotsialnoe-gosudarstvo-proschaetsya-s-vami/> (дата звернення: 15.06.2023).

Щодо важливості соціального захисту, то в першу чергу варто звернути увагу на Загальну декларацію прав людини (1948 р.), у якій закріплено право на соціальний захист. Важливості людського капіталу, його оцінюванню і напрямам покращення його якості задля забезпечення економічного зростання присвячено доповіді Світового банку, серед яких *The Changing Nature of Work* (World Development Report 2019, October 1, 2019), *The Human Capital Project and Climate* (May 1, 2020), *Human Capital and Disability: Why It's Important to Invest in All People* (May 26, 2020), *The Human Capital Index 2020 Update: Human Capital in the Time of COVID-19*, *Human Capital Umbrella Program Annual Report 2022* та ін.²

Вагомий науковий внесок у вирішення питань, пов'язаних із підвищенням якості людського капіталу в Україні, зробили вітчизняні науковці з Інституту економіки та прогнозування НАН України, Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, Національного інституту стратегічних досліджень, Центру Разумкова, НДІ соціальної політики Міністерства соціальної політики і НАН України тощо. Так, проблеми, пов'язані з втратою людського капіталу внаслідок війни в Україні, порушує у своїй публікації В. Антонюк [1]; особливу важливість людського і соціального капіталу під час воєнного відновлення підкреслює В. Онищенко [2]. Питання розвитку людського капіталу в Україні розглядаються в публікаціях Я. Жаліло, М. Міщенко, О. Пищуліної, Т. Юрочко, які досліджують вплив державної політики України на основні фактори формування людського капіталу [3]. Перегляду системи соціального захисту з посиленням активності залучення працездатних громадян у соціально-трудові відносини присвячено публікації таких зарубіжних учених, як С. Фрімен [4], С. Хікі [5], Дж. Рамія [6], які привертають увагу до розвитку соціального контракту з посиленням зобов'язань бенефіціарів.

Систему соціального захисту в Україні досліджено в працях таких вітчизняних науковців, як І. Гнібіденко [7], О. Комарова [8], В. Попович, О. Романюк, К. Рубановський, Л. Чорній [9] та інших. На недостатню дієвість соціальних трансфертів у питанні відновлення добробуту вразливих верств населення, низький ступінь їх адресності й дестимулюючий вплив на працездатне населення, низький рівень ефективності системи соціальних пільг на основі занижених соціальних стандартів, які враховують можливості державних фінансів, а не реальну потребу у фінансуванні соціальних програм, звертає увагу у своїх публікаціях Д. Прокопій [10].

Інформаційною базою дослідження стали також нормативно-правові акти України в частині соціального захисту і зайнятості населення, статистичні дані Державної служби статистики України, Світового банку, Міжнародного валютного фонду тощо.

² Human Capital Project: Key Reports. *The World Bank*. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/human-capital/brief/human-capital-project-key-reports> (дата звернення: 10.06.2023).

Незважаючи на широкий спектр досліджень питань соціальної політики і розвитку людського капіталу, проблема вирівнювання доходів і вдосконалення соціального захисту населення не втрачає своєї актуальності, що обумовлено можливостями підвищення його ефективності для покращення соціальної якості суспільства.

Отже, **мета статті** — визначити можливості інституціоналізації соціальних трансфертів через обумовленість для підвищення ефективності соціального захисту населення і покращення якості людського капіталу в Україні.

Для забезпечення стійкої тенденції економічного розвитку в Україні особливого значення набуває окреслення основних орієнтирів формування соціальної політики, яка має враховувати принципи покращення якості людського капіталу і соціально-трудової інклюзії населення. З огляду на це, у першу чергу варто звернути увагу на стан людського розвитку в Україні. Індекс розвитку людського капіталу, який досліджується Всесвітнім економічним форумом у співробітництві з Гарвардським університетом, відображає зміни в галузях охорони здоров'я, освіти, у формуванні продуктивності наступного покоління, можливостях і ризиках для здоров'я дітей. Він складається з трьох компонентів: виживання від народження до шкільного віку; очікувані роки навчання і якості освіти; здоров'я³.

Аналіз тенденції за попередні роки показав, що Україна змістилася з 31-го місця (2015 р.) на 53-тє (2020 р.) серед 174 країн світу⁴. Варто зазначити, що нагромадження людського капіталу в Україні перебуває під загрозою через воєнні дії на території країни, і місце України у світовому рейтингу знизиться ще. Такі процеси потребують посиленої уваги, адже роль і значення людського капіталу в соціально-економічному розвитку є вирішальними й обумовлені такими його важливими функціями, як створення валової доданої вартості, формування цінностей і норм суспільства, визначення напрямів соціально-економічного розвитку країни завдяки накопиченню знань і навичок, побудова сильної, конкурентоспроможної держави.

Одним із засобів вирівнювання доходів з метою збільшення конвергентних можливостей людини є ефективний соціальний захист. Безумовно, війна в Україні не надає тих засад реалізації ефективної соціальної політики інклюзивного розвитку, які могли б бути в умовах миру. Однак запропоновані нами пропозиції будуть особливо важливі при інституціоналізації соціального захисту в період відновлення країни після війни. Одним із наслідків війни стало підвищення рівня бідності в Україні у 2022 р.

³ The Human Capital Index 2020 UPDATE. Human Capital in the Time of COVID-19. World Bank Group, 2021. 203 p., P. 16, 167. URL: <https://nonews.co/wp-content/uploads/2021/09/THCI2020.pdf>

⁴ Там само.

до 24,2 %, коли 7 млн осіб опинилися за її межею. За прогнозами Світового банку, до кінця 2023 р. рівень бідності може зрости до 55 %^{5,6}.

Аргументом на користь необхідності розвитку ОСТ у частині посилення участі бенефіціарів в активних програмах зайнятості й суспільно-корисній діяльності є той факт, що чисельність економічно активного населення українців зменшується не тільки через несприятливі демографічні тенденції, втрати трудового потенціалу внаслідок війни, еміграцію, а й у результаті переходу населення до складу економічно неактивного. Рівень економічної неактивності з роками зростає, що збільшує навантаження на економічно активне і зайняте населення⁷. Зменшується середньооблікова кількість штатних працівників, які мають більше шансів працювати на умовах гідної праці, збільшується їх навантаження пенсіонерами та іншими групами населення, які отримують різні види соціальної допомоги. Аналіз статистичних даних показує зниження рівня охоплення працівників колективними договорами протягом ряду років (табл. 1).

З наведених даних помітна значна диференціація ступеня охоплення працівників колективними договорами. Найбільший рівень охоплення характерний для таких сфер економічної діяльності, як освіта, охорона здоров'я і надання соціальної допомоги, а також промисловість. Найменше охоплені колективними договорами працівники таких сфер економічної діяльності, як тимчасове розміщування й організація харчування, оптова і роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів, сільське господарство, лісове і рибне господарство, операції з нерухомим майном, будівництво. Варто зазначити, що для цих галузей економічної діяльності характерний і високий рівень неформальної зайнятості, за винятком тимчасового розміщування й організації харчування, транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності (див. табл. 1).

Серед чинників, які впливають на зменшення рівня охоплення колективними договорами, назвемо такі:

- розвиток нестандартних форм зайнятості й повільне реформування національного законодавства в частині їх регулювання для захисту прав працівників, зайнятих у цих сферах;

⁵ Коваленко О. 7 мільйонів українців вже за межею бідності: Світовий банк озвучив сумний прогноз. УНІАН. 2023. 01 трав. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/riven-bidnosti-v-ukrajini-7-milyoniv-lyudey-vzhe-za-mezheyu-12240069.html> (дата звернення: 20.07.2023).

⁶ Shalal A. World Bank says Ukraine has tenfold increase in poverty due to war. REUTERS. 2022. Oct 15. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/world-bank-says-ukraine-has-tenfold-increase-poverty-due-war-2022-10-15/> (дата звернення: 20.07.2023).

⁷ Перегудова Т. Криза національного ринку праці: стагнація та трудова вичерпність. *Дзеркало тижня*. 2019. 02 вер. С. 8. URL: https://zn.ua/ukr/macrolevel/kriza-nacionalnogo-rinku-praci-stagnaciya-ta-trudova-vicherpnist-322188_.html (дата звернення: 16.06.2023).

- необхідність фізичного виживання в умовах зниження рівня доходів і підвищення рівня бідності, коли першорядного значення набуває можливість отримання заробітної плати, а не умови праці, які розглядаються як вторинний чинник;

- дисбаланси на ринку праці, які проявляються в посиленні невідповідності між попитом і пропозицією робочої сили;

- нестабільність у системі економічних відносин, яка нині посилюється колосальним негативним впливом війни на соціально-трудова сферу;

- ускладнені умови входження у формальний сектор економіки;

- бажання роботодавців заощадити на податках і бути гнучкішими до економічних змін.

Зменшення рівня охоплення колективними договорами віддаляє Україну від соціальних орієнтирів гідної праці, а права працівників стають менш захищеними. Серед країн з високим рівнем охоплення колективними договорами, чий досвід у регулюванні соціально-трудова від-

Таблиця 1. Частка працівників, які охоплені колективними договорами, у загальній чисельності зайнятого населення у 2015, 2020, 2021 рр., %

Галузі	2015	2020	2021
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	11,6	8,8	8,7
Промисловість	67,9	59,7	58,8
Будівництво	13,1	10,6	11,8
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	6,8	8,2	8,3
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	54,1	49,7	48,9
Тимчасове розміщування й організація харчування	9,8	5,5	6,0
Інформація та телекомунікації	26,0	19,2	17,3
Фінансова та страхова діяльність	48,7	44,0	43,4
Операції з нерухомим майном	15,7	10,5	11,2
Професійна, наукова та технічна діяльність	38,0	31,1	29,9
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	32,5	27,0	27,1
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	40,0	37,8	35,7
Освіта	93,4	88,5	86,6
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	92,5	83,2	79,8
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	58,1	51,1	50,5
Надання інших видів послуг	3,6	2,5	2,6

Джерело: Праця України 2021. Стат. зб. Відп. за випуск І.В. Сенік. Державна служба статистики України, 2022. 208 с. С. 178. URL: ukrstat.gov.ua (дата звернення: 07.07.2023).

носин залишається актуальним для України, слід назвати Данію, Францію, Фінляндію, Німеччину, Швецію.

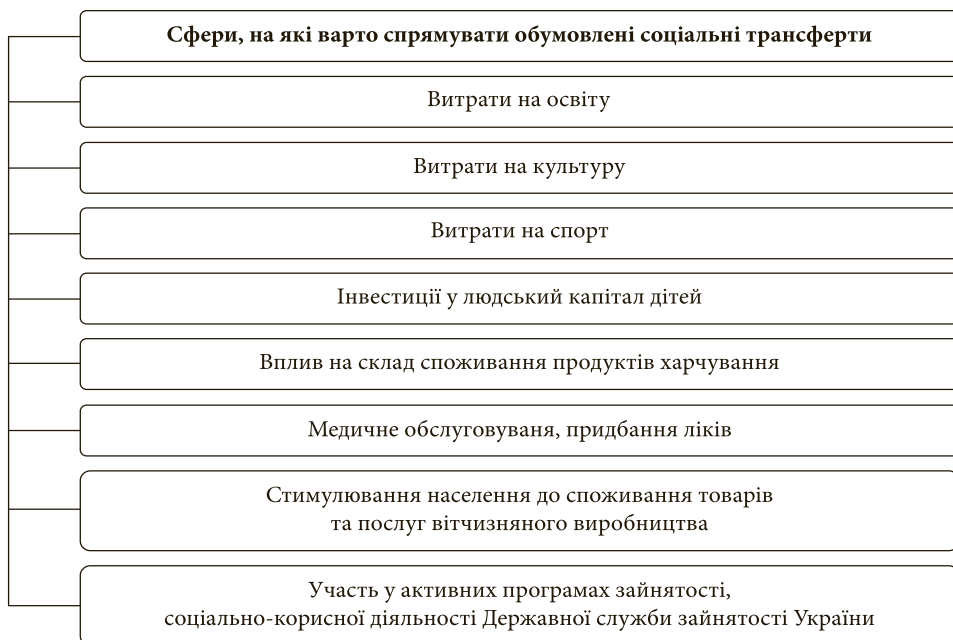
У колі означених проблем хотілося б звернути увагу на важливість удосконалення соціального захисту в напрямі посилення інклюзивної функції. Серед дискусійних аспектів соціального захисту — відсутність чітко визначених і нормативно закріплених пріоритетів цієї політики, що дало б змогу сприймати і реалізовувати її як єдиний взаємопов'язаний комплекс принципів і заходів. Така ситуація породжує невпевненість щодо дієвості й незмінності державної політики, сприяє виникненню соціального напруження і недовіри в суспільстві [10].

Досліджуючи функціональне призначення соціальних трансфертів в умовах трансформації суспільства, О. Комарова дає таке визначення даній категорії: це гарантована державою безоплатна допомога (у натуральній та грошовій формах) малозабезпеченим верствам населення (що вже / ще не працюють), яка надається і регулюється законодавчими документами з метою підтримки на належному рівні особистісного (фізіологічного, соціально-психологічного і морального) відтворення з урахуванням соціальних стандартів і нормативів. На основі літературного огляду вчена виокремлює такі функції соціального захисту: відтворення населення, стимулююча, функція адресності, реабілітаційна функція, підтримуюча або соціально-захисна, функція диференціального врівноваження, функція персоніфікації [8]. Поділяючи цю точку зору, вважаємо за необхідне привернути увагу також до такої функції соціального захисту, як інклюзивна, що являє собою збільшення можливостей соціалізації у різних сферах життя, сприяння нагромадженню людського капіталу, особливо дітей, і підвищення соціальної мобільності. Дотримання цієї та інших функцій частково можливе шляхом розвитку інституту обумовлених соціальних трансфертів.

За нашим визначенням, ОСТ — це грошова допомога, що надається як засіб боротьби з бідністю, вирівнювання доходів і підвищення рівня соціальної інклюзії домогосподарств з обов'язковими умовами її використання (рис.). Такі умови можуть бути різними, але головна мета — спрямування на нагромадження людського капіталу. Ідеться про харчування, медичне обслуговування, освіту, культурний розвиток, суспільно-громадські роботи, програми зайнятості. Таким чином, ОСТ формують поведінку домогосподарств, які отримують соціальну грошову допомогу.

Серед аргументів на користь упровадження ОСТ у систему соціального захисту варто назвати такі:

- посилення інвестиційної функції соціальної допомоги;
- зниження рівня бідності й вирівнювання доходів населення;
- нагромадження людського капіталу, особливо дітей, за рахунок розширення можливостей доступу до соціальних послуг;
- сприяння здоровому способу життя;
- зменшення категорії NEET;

Статті витрат обумовлених соціальних трансфертів

Джерело: побудовано авторкою за [11].

- позитивний вплив на структуру споживання домогосподарств, рівень здоров'я;
- вирівнювання гендерних диспропорцій;
- підвищення активності населення щодо дотримання соціальних норм;
- формування соціально-корисних звичок, позитивної поведінки і позитивних соціальних ефектів;
- сприяння підвищенню соціальної мобільності, яка є показником у системі інклюзивного розвитку й означає можливості людини покращити свій соціальний статус і матеріальне становище завдяки зменшенню нерівності в доходах, соціальному захисті, освіті тощо.

Аналіз зарубіжного досвіду використання ОСТ показує їх основну спрямованість на освіту і здоров'я (табл. 2).

З даних табл. 2 може виникнути враження, що ОСТ здебільшого використовуються в соціальній політиці країн, що розвиваються, але і в багатьох країнах з розвинутою економікою вони мають більше соціальних можливостей і ефектів, їх залучають у практику вирівнювання доходів і нагромадження людського капіталу. Так, для таких країн, як Австралія, Бельгія, Канада, Фінляндія, Франція, Німеччина, Ірландія, Японія, Нідерланди, Нова Зеландія, Велика Британія і США, умовою отримання певних видів допомоги працездатному населенню є участь у активних програмах зайнятості й працевлаштування. Часто допомога прив'язана до страхових внесків, а її отримувачі повинні погоджуватися на умови

Таблиця 2. Приклади програм ОСТ

Країна	Програма соціальної допомоги	Сфера
Мексика	Progres, Oportunidades	Освіта і здоров'я
Бразилія	Bolsa Escola, Bolsa Familia	Освіта Освіта і здоров'я
Колумбія	Familias en Accion Subsidio Condicionado a la Asistencia Escolar — Bogotá	Освіта і здоров'я Освіта
Еквадор	Bono de Desarrollo Humano	Освіта і здоров'я
Ямайка	Прогрес завдяки здоров'ю й освіті	Освіта і здоров'я
Індонезія	Jaring Pengamanan Sosial	Освіта
Чилі	Chile Solidario	Освіта і здоров'я
Туреччина	Проект із зниження соціальних ризиків	Освіта і здоров'я
Бангладеш	Програми допомоги ученицям середньої школи	Освіта
Камбоджа	Японський фонд за скорочення бідності	Освіта
	Проект з підтримки сектору освіти	Освіта
Ємен	Проект з розвитку початкової освіти	Освіта
Гондурас	Programa de Asignacion Familiar	Освіта і здоров'я
Кенія	Грошові трансферти для сиріт і вразливих дітей	Освіта і здоров'я
Нікарагуа	Atención a Crisis Red de Protección Social	Освіта і здоров'я
Пакистан	Програма з реформи сектору освіти в провінції Пенджаб	Освіта

Джерело: сформовано авторкою за [11, с. 5].

працевлаштування для подальшого одержання соціальної допомоги, що характерно для Німеччини. У Швеції також активно використовуються практики співпраці між інститутами соціального захисту і державного регулювання зайнятості населення⁸.

Аналіз тенденцій людського й економічного розвитку в європейських країнах доводить ефективність соціальних програм, які формуються на засадах дії соціальних практик підтримки зайнятості, що підвищує актуальність вивчення їх досвіду протидії соціальному виключенню населення. Одним з критеріїв ефективності соціальних програм і системи соціального захисту населення є рівень інтеграції / реінтеграції бенефіціарів у соціально-трудова діяльність, що обумовлює таку вимогу для отримання соціальної допомоги, як участь у програмах зайнятості державних органів зайнятості населення.

Водночас системний аналіз ОСТ показує наявність певних дискусійних моментів, на які слід звернути увагу, перш ніж упроваджувати їх у систему соціального захисту, а саме:

⁸ Международный опыт организации системы социальной помощи. На примере пяти стран. М., Международное бюро труда, 2004. 124 с. С. 25, 35.

- доцільність ОСТ порівняно з інвестиціями в інфраструктуру і створення робочих місць, що є більш ефективним при формуванні політики зайнятості населення;
- обґрунтованість визначення адресної групи населення, яка отримуватиме ОСТ;
- прозорість критеріїв права на отримання допомоги;
- наскільки буде дотримано принцип справедливості при перерозподілі;
- економічна ефективність ОСТ, оскільки їх упровадження потребує фінансових і адміністративних ресурсів, тоді як ефективність нагромадження людського капіталу може бути невисокою;
- небажання бенефіціарів виконувати умови і наявність прагнення розпоряджатися допомогою на свій розсуд, що не завжди відповідає позитивним соціальним нормам;
- питання контролю дотримання умов надання соціальної допомоги, щоб не доводити це до абсурду.

Важливим у забезпеченні ефективності дії ОСТ є моніторинг за виконанням умов, широкі практики якого використовуються в різних країнах, що є окремим питанням і стане предметом наших подальших публікацій. Ще одним аспектом при впровадженні ОСТ є встановлення частоти перевірок. З огляду на світовий досвід, ці практики можуть відбуватися без моніторингу, з контролем два рази на місяць, щомісяця, один раз на квартал, один раз на чотири місяці, один раз на рік. Також постає питання щодо видів соціальних випадків, які мають підпадати під дію ОСТ. Одночасно потребує розвитку подальша цифровізація як оформлення, так і контролю за дотриманням умов одержання соціальної допомоги.

Для успішного розвитку ОСТ слід підвищити рівень довіри до держави і ступінь соціальної інклюзії, розширюючи програми соціального захисту з охопленням більшої кількості соціальних ризиків, з якими може стикнутися людина, а обумовленість надання таких видів соціальної допомоги надасть їм характеру інвестицій у людський капітал і сформує соціальну норму зацікавленості бути учасником соціуму й платником соціальних внесків, адже людина, опинившись у певному стані, коли їй потрібна підтримка, зможе розраховувати на допомогу з боку держави і одночасно бути соціально залученою.

Щодо України, то багато видів допомоги вважаються обумовленими, тобто такими, що відповідають певному соціальному випадку і надаються домогосподарству з урахуванням критеріїв-фільтрів її отримання. Разом з тим, така обумовленість пояснюється лише наявністю певного соціального випадку (наприклад, народження дитини), про що зазначається в назвах відповідних постанов, а не умовами, які повинна виконувати особа, щоб мати право на отримання допомоги. Такий формат певною мірою не відповідає соціальній обумовленості використання цих коштів, що часто ніяк не контролюється державними органами. Варто зробити пояс-

Таблиця 3. Обумовленість у деяких видах соціальної допомоги і можливості інституціалізації

Види соціальної допомоги	Нормативно-правові акти, які регулюють надання даного виду соціальної допомоги	Обумовленість	Можливості інституціалізації
Допомога з безробіття	Закон України «Прозагальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14#Text)	Наявність страхового стажу і сплата соціальних внесків	Встановлення контролю над тим, щоб людина одночасно не була зайнята в неформальному секторі економіки й отримувала допомогу з безробіття
Допомога одиноким батькам	Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text), Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми» (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1751-2001-%D0%BF#Text)	Відсутня	Участь у суспільно-корисній діяльності протягом хоча б 100 днів на рік для підтримки соціально-трудової інклюзії особ, що може бути організовано як самою особою, так і за сприяння Державної служби зайнятості. Участь у освітніх програмах для формування конкурентної поведінки на ринку праці
Допомога малозабезпеченим родинам	Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text)	Якщо особа працездатного віку, то допомога надається за умови офіційної зайнятості	У разі неможливості особи самотійно знайти роботу надавати допомогу за її участі в активних програмах зайнятості Державної служби зайнятості
Допомога внутрішньо переміщеним особам	Постанова Кабінету Міністрів України «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» (втратила чинність), Поста-		

Допомога при народженні дитини	нова Кабінету Міністрів України «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» (чинна) (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text)	Відсутня	Встановлення і проведення контролю над витратами домогосподарства в плані їх спрямованості на дитину
Програма виплат вакцинованим українцям для профілактики від COVID-19 «єПідтримка»	Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text), Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми» (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1751-2001-%D0%BF#Text) Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання допомоги в рамках Програми «єПідтримка»» (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1272-2021-%D0%BF#Text)	До військового стану було встановлено обмеження щодо витрат допомоги. Дозволялося витрачати кошти на певні види розваг, відвідування театрів, кіно, ліки, спорт, квитки на потяги чи літак у межах країни, книги. Після повномасштабного вторгнення РФ в Україну обмеження були зняті	Не бачимо необхідності у встановленні додаткових умов, крім обов'язкової вакцинації в умовах пандемії

Джерело: сформовано авторкою за: Верховна Рада України. URL: rada.gov.ua (дата звернення: 07.05.2023).

нення, що такі критичні зауваження стосуються не всіх видів допомоги. Так, допомога на випадок безробіття відповідає принципам ОСТ. З метою вдосконалення соціального захисту в Україні в бік посилення відповідальності отримувачів допомоги щодо нагромадження людського капіталу і стимулювання соціальної і трудової інклюзії пропонуємо в межах соціальних допомог посилити дію інституту обумовленості (табл. 3).

Інформація табл. 3 показує, що обумовленою можна вважати допомогу з безробіття і частково допомогу внутрішньо переміщеним особам. Водночас резервом використання ОСТ можуть бути й інші види допомоги: допомога при народженні дитини, допомога самотніми матерями, можливості інституціоналізації яких наведено в табл. 3.

У контексті соціальної політики України ми хотіли б запропонувати вбудову більших можливостей обумовленості в уже існуючі види соціальної допомоги, такі як допомога на випадок безробіття, самотніми батьками, малозабезпеченими родинами, внутрішньо переміщеним особам, при народженні дитини, що сприяло б більш цілеспрямованому використанню коштів і нагромадженню людського капіталу. За нашим переконанням, соціальний захист, особливо серед осіб працездатного віку, має формуватися в такий спосіб, щоб підвищити соціальну, трудову активність людини з подальшим її виходом із стану утримання й залежності від соціальної допомоги. Слід розвивати свідомість людей і виховувати у них відповідальність за своє майбутнє і майбутнє своїх дітей з одночасним формуванням правової держави, для якої характерним має бути відповідальне ставлення до своїх громадян і взяття на себе відповідальності щодо їх соціального захисту і підвищення їх соціальної мобільності.

Один з дискусійних аспектів, на який хотілося б звернути увагу, пов'язаний з тим, що соціальна допомога, як правило, негативно впливає на рівень економічної активності працездатного населення, формуючи утриманську поведінку. Для розв'язання цієї проблеми ми пропонуємо використовувати такий інститут, як соціальні трансферти, обумовлені зайнятістю [12]. Формування сильної соціальної держави з потужною активною політикою зайнятості й системою соціального страхування, яка захищатиме громадян від екстрактивних ризиків, — важливий аспект у стратегічному розвитку України з підвищенням рівня довіри до органів державної влади. Одним з напрямів розвитку системи соціального захисту є розширення сфери соціального забезпечення за різними видами соціальних ризиків, у яких може опинитися людина. Особливою умовою є страхові принципи соціального захисту, коли особа має бути платником податків або соціальних внесків як зайнята, або брати участь у активних програмах зайнятості, до яких слід також розширити доступ, що вже сьогодні частково відбувається в Україні. На наш погляд, інституціоналізація соціального захисту населення працездатного віку має відбуватися в бік посилення чутливості зв'язку між соціальними внесками, доступом до соціальних благ і соціальним захистом. У такому

випадку людина відчуватиме себе членом суспільства, розраховуючи на захист з боку держави і маючи зацікавленість працювати в умовах формальної зайнятості. З огляду на такий контекст, соціальний захист набуває функції інвестицій у людський капітал. Упровадження ОСТ у систему соціального захисту позитивно вплине на нагромадження людського капіталу і сприятиме його покращенню, що важливо враховувати при формуванні соціальної політики в період післявоєнного відновлення економіки України.

ВИСНОВКИ

Інституціоналізація соціального захисту з урахуванням посилення дії обумовлених соціальних трансфертів сприятиме покращенню здоров'я населення, підвищенню рівня освіти, формуванню позитивної норми використання грошових ресурсів, посиленню конкурентоспроможності на ринку праці, зниженню рівня бідності, підвищенню соціальної мобільності. Соціальний захист, виходячи із запропонованих пропозицій, сприятиме ефективнішому зменшенню нерівності в доходах і наближенню українського соціуму до рівня інклюзивного суспільства.

Варто розуміти, що ОСТ — це лише один з інструментів, інституціоналізація якого може підвищити ефективність соціального захисту і соціальної політики. Розвиток інституту ОСТ потребує одночасного розвитку сфер освіти, медицини, науки. Крім упровадження ОСТ, соціальний розвиток обумовлює необхідність подальшого розвитку інклюзивної інфраструктури для розширення можливостей зайнятості жінок, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, молоді; посилення співпраці між Державною службою зайнятості й Управлінням праці та соціального захисту населення; зниження бар'єрів виходу на ринок праці. Важливим питанням розвитку соціально-трудових відносин в Україні також залишається забезпечення в країні конкурентної заробітної плати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонюк В. Втрати людського капіталу внаслідок війни як загроза повоєнній модернізації економіки України. *Економіка України*. 2022. № 8. С. 20—33. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.08.020>
2. Онищенко В. Людський і соціальний капітал України в період її післявоєнного відновлення. *Економіка України*. 2023. № 1. С. 3—19. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.01.003>
3. Піщуліна О., Юрочко Т., Міщенко М., Жаліло Я. Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ. Київ, Центр Разумкова, 2018. 368 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_LUD_KAPITAL.pdf
4. Freeman S. Justice and the Social Contract: Essays on Rawlsian Political Philosophy. New York, Oxford University Press, 2009. 352 p. URL: <https://www.amazon.com/Justice-Social-Contract-Political-Philosophy/dp/0195384636> (дата звернення: 21.05.2023).

5. Hickey S. The Politics of Social Protection: What Do We Get from a 'Social Contract' approach? *Canadian Journal of Development Studies*. 2011. Vol. 32. Iss. 4. P. 426-438. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02255189.2011.647447>
6. Ramia G. The 'new contractualism', social protection and the Yeatman thesis. *Journal of Sociology*. 2002. Vol. 38. Iss. 1. P. 49-68. <https://doi.org/10.1177/144078302128756471>
7. Гнібіденко І. Глобальні зміни у соціально-трудої сфері: стан та вплив на трансформацію інститутів соціального захисту населення. *Україна: аспекти праці*. 2015. № 4. С. 3—7. URL: https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/398/1/UAP_4_15_2_2.pdf
8. Комарова О. Функціональне призначення соціальних трансфертів в умовах трансформації суспільства. *Український соціум*. 2008. № 3. С. 75—82. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2008/07/75-82_no-3_vol-26_2008_UKR.pdf
9. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні. Реальний стан та перспективи реформування. Кер. проекту Л. Чорній. Київ, Центр громадської експертизи, 2009. 104 с. https://www.irf.ua/files/ukr/programs_law_areas_publ_2028_ua_law.pdf
10. Прокопій Д.А. Соціальні трансферти як чинники вирівнювання добробуту населення України. Аналіт. записка. *НІСД*. 2017. 24 груд. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/socialni-transfert-yak-chinniki-virivnyuvannya-dobrobutu> (дата звернення: 10.05.2023).
11. Фицбайн А., Шади Н., Феррейра Ф.Х.Г. и др. Обусловленные денежные трансферты. Сокращение бедности в настоящем и будущем. Пер. с англ. М., Изд-во «Весь Мир», 2011. 404 с. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/472451468330927915/pdf/476030RUSSIAN00sh0Transfers0Russian.pdf>
12. Перегудова Т. Соціальні трансферти: обумовленість зайнятістю у воєнній економіці України. У: Стратегія економічного розвитку України. 36. наук. праць. 2022. № 50. 200 с. С. 56—70. <https://doi.org/10.33111/sedu.2022.50.056.070>

Надійшла 23.06.2023

Прорецензована 10.07.2023

Доопрацьована 24.07.2023

Підписана до друку 27.07.2023

REFERENCES

1. Antoniuk V. War-induced human capital losses as a threat to the post-war modernization of Ukraine's economy. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 8, pp. 20-33. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.08.020> [in Ukrainian].
2. Onyshchenko V. Human and social capital of Ukraine in the period of its post-war reconstruction. *Economy of Ukraine*, 2023, No. 1, pp. 3-19. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.01.003> [in Ukrainian].
3. Pishchulina O., Yurochko T., Mishchenko M., Zhalilo Ya. Development of human capital: on the way to quality reforms. Kyiv, 2018. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_LUD_KAPITAL.pdf [in Ukrainian].
4. Freeman S. Justice and the Social Contract: Essays on Rawlsian Political Philosophy. New York, Oxford University Press, 2009. URL: <https://www.amazon.com/Justice-Social-Contract-Political-Philosophy/dp/0195384636> (accessed on: 21.05.2023).

5. Hickey S. The Politics of Social Protection: What Do We Get from a 'Social Contract' approach? *Canadian Journal of Development Studies*, 2011, Vol. 32, Iss. 4, pp. 426-438. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02255189.2011.647447>
6. Ramia G. The 'new contractualism', social protection and the Yeatman thesis. *Journal of Sociology*, 2002, Vol. 38, Iss. 1, pp. 49-68. <https://doi.org/10.1177/144078302128756471>
7. Hnibidenko I. Global changes in the social and labor sphere: state and impact on the transformation of institutions of social protection of the population. *Ukraine: aspects of work*, 2015, No. 4, pp. 3-7. URL: https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/398/1/UAP_4_15_2_2.pdf [in Ukrainian].
8. Komarova O. The functional purpose of social transfers under conditions of a transformation of the society. *Ukrainian society*, 2008, No. 3, pp. 75-82. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2008/07/75-82__no-3__vol-26__2008__UKR.pdf [in Ukrainian].
9. The system of social protection and social security in Ukraine. The real state and prospects of reform. L. Chorniy (project manager). Kyiv, 2009. URL: https://www.irf.ua/files/ukr/programs_law_areas_publ_2028_ua_law.pdf [in Ukrainian].
10. Prokopiya D.A. Social transfers as factors in equalizing the welfare of the population of Ukraine. *The National Institute for Strategic Studies*, 2017, Dec 24. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/socialni-transferti-yak-chinniki-virivnyuvannya-dobrobutu> (accessed on: 10.05.2023) [in Ukrainian].
11. Fiszbein A., Schady N., Ferreira F.H.G. et al. Conditional cash transfers. Reducing present and future poverty. M., 2011. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/472451468330927915/pdf/476030RUSSIAN00sh0Transfers0Russian.pdf> [in Russian].
12. Perehudova T. Social transfers: conditionality of employment in the military economy of Ukraine. In: *Strategy of the Economic Development of Ukraine*, 2022, No. 50, pp. 56-70. <https://doi.org/10.33111/sedu.2022.50.056.070> [in Ukrainian].

Received on June 23, 2023

Reviewed on July 10, 2023

Revised on July 24, 2023

Signed for printing on July 27, 2023

Tetiana Perehudova, PhD (Econ.), Associate Professor,
Senior Research Fellow of the Department of Socio-Economics of Labor
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panas Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

INSTITUTION OF CONDITIONAL SOCIAL TRANSFERS:
IN PURSUIT OF INCREASING THE EFFICIENCY
OF SOCIAL PROTECTION IN UKRAINE

The institution of conditional social transfers, the institutionalization of which will contribute to increasing the efficiency of Ukraine's social policy and improving the quality of human capital, is considered. The importance of their application in Ukraine's social policy is substantiated. The positive and debatable aspects of this tool within the scope of social protection of the population. Proposals are drawn up regarding the

development of the inclusive function of social protection: which will contribute to: increasing the opportunities for socialization in various spheres of life, promoting the accumulation of human capital and increasing social mobility through the development of the institution of conditional social transfers, , namely cash assistance, which is provided as a means to combat poverty, equalize incomes and increase the households' social inclusion degree with mandatory conditions for its use.

The conditions of aid spending, which should be implemented in social protection in Ukraine to strengthen the inclusive function, are defined, including education, culture, sports, investment in the human capital of children, influence on diet composition, medical care, purchase of medicines, stimulation of domestically produced goods and services consumption, participation in active employment programs, socially beneficial activities. It is proposed to implement such a requirement for receiving social assistance by able to work members of society, as participation in employment programs of state employment agencies. It is determined that the institutionalization of social protection of working age population should take place in the direction of increasing the sensitivity of the connection between social contributions, access to social benefits and social protection, since in this case an individual will feel like a member of society, counting on protection from the state and being interested in working under the conditions of formal employment.

Keywords: *social protection; social transfers; human capital quality; social policy; inclusive institutions; inclusive development.*

РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА ЕТИКА

Доступ до змісту журналу. Журнал «Економіка України» розповсюджується за передплатою друкованого або електронного варіанта. У вільному доступі на сайті журналу є розширені резюме до кожної статті. Відкритий доступ до повних версій статей журналу можливий на сайті журналу і на сайті Національної бібліотеки імені Вернадського відразу після їх розміщення.

Принципи. Редакційна політика журналу заснована на принципах об'єктивності та неупередженості при відборі статей з метою їх публікації; високих вимог до якості наукових досліджень; обов'язковості та конфіденційності рецензування статей; додержання колегіальності при ухваленні рішень щодо публікації статей; доступності та оперативності у спілкуванні з авторами; суворого дотримання авторських і суміжних прав (з укладанням з кожним автором (співавтором) Ліцензійного договору на використання твору).

Запобігання протизаконним публікаціям є відповідальністю кожного автора, редактора, рецензента, видавця, організації.

Етика публікацій. Редакційна колегія журналу вимагає від авторів наслідувати формальним та етичним правилам підготовки і публікації наукових робіт, що вони подають до редакції. Ці норми зумовлено стандартами якості наукових статей, прийнятими у світовому науковому співтоваристві, зокрема публікаційними принципами Publishing Ethics Resource Kit (PERK), рекомендаціями Elsevier, Комітету з етики публікацій (Committee on Publication Ethics, COPE), етичним кодексом вченого України, а також досвідом роботи іноземних та українських професіональних спільнот, наукових організацій, редколегій та редакцій видань.

Етичні зобов'язання редакційної колегії журналу

1. Всі члени редакційної колегії є рецензентами.
2. Редакційна колегія залишає за собою право направити рукопис на розгляд сторонньому рецензенту.
3. Редакційна колегія несе відповідальність за рівень наукового наповнення журналу.
4. Всі наукові матеріали проходять ретельний відбір через подвійне «сліпе» рецензування. Редакційна колегія залишає за собою право відхилити статтю або повернути її на доопрацювання. Автор зобов'язаний доопрацювати статтю відповідно до зауважень рецензентів.
5. Редакційна колегія без упередженості розглядає всі надані їй рукописи, оцінюючи кожний належним чином. Вона виносить об'єктивні рішення, які не залежать від комерційних або інших інтересів, і забезпечує чесний процес рецензування.
6. Редакційна колегія може відхилити рукопис без рецензування, якщо вважає, що він не відповідає профілю журналу.
7. Редакційна колегія виступає проти фальсифікації, плагіату, направлення автором одного рукопису до кількох журналів, багаторазового копіювання тексту статті в різних місцях, введення громадськості в оману щодо реального внеску автора в опубліковану наукову роботу.
8. Редакційна колегія має право вилучити вже опубліковану статтю в разі виявлення порушення будь-яких прав або загальноприйнятих норм наукової етики. Про даний факт вилучення статті редакція повідомляє як автору статті, так і організації, де було виконано дослідження.
9. Співробітники редакції не надають іншим особам інформації, пов'язаної із змістом рукописів, що перебувають на розгляді, крім осіб, які беруть участь у її фаховій оцінці.
10. Згідно з міжнародним законодавством щодо додержання авторського права на електронні інформаційні ресурси, матеріали сайту не можуть бути відтворені повністю або частково в будь-якій формі (електронній чи друкованій) без попередньої письмової згоди редакції журналу. При використанні опублікованих матеріалів у контексті інших документів обов'язково необхідними є посилання на першоджерело.
11. Редактори, автори і рецензенти повинні повідомляти про свої інтереси, які можуть вплинути на їх об'єктивність при редагуванні та рецензуванні матеріалів статей (випадок конфлікту інтересів). Такими можуть бути інтереси інтелектуального плану, фінансові, персональні, політичні, релігійні.

Етичні зобов'язання автора

1. Автор несе повну відповідальність за зміст статті і сам факт її публікації.
2. Автор повинен цитувати ті публікації, які мали визначальний вплив на суть викладеного у статті. Необхідно також належним чином вказувати джерела принципово важливих матеріалів, використаних у даній роботі, якщо вони не були отримані самим автором.
3. Є недопустимими плагіат як оригінальна робота і подання до публікації раніше надрукованої статті. У випадку виявлення зазначених фактів відповідальність несе автор.
4. Співавторами статті мають бути всі ті особи, які зробили вагомий науковий внесок у подану роботу і поділяють відповідальність за отримані результати. Автор, який подає рукопис до публікації, відповідає за те, щоб до списку співавторів були включені тільки ті особи, які відповідають критерію авторства, і бере на себе відповідальність за згоду інших авторів статті на її публікацію в журналі.

EDITORIAL POLICY AND ETHICS

Access to the contents of the journal. The journal «Economy of Ukraine» is circulated by the subscription of a printed or electronic version. The extended summary of each article is freely available on the site of the journal. The open access to the full versions of articles of the journal is allowed on the site of the Vernadsky National Library of Ukraine immediately after their posting.

Principles. The editorial policy of the journal is based on the principles of objectivity and impartiality at the selection of manuscripts with the purpose of their publication; high exactions to the quality of scientific studies; obligation and confidentiality of the reviewing of manuscripts; compliance of the collectivity in the decision making concerning the publication of manuscripts; accessibility and immediacy of the communication with the authors; strict compliance of author's and related rights (with the conclusion of the License agreement for the use of the work with each author (coauthor)).

The prevention of illegal publications is the responsibility of each author, editor, reviewer, publisher, and organization.

Ethics of publications. The Editorial Board of the journal demands that the authors keep the appropriate level of formal and ethical rules in the preparation and the publication of scientific works submitted to the Editorial Board of the journal. These norms are determined by the quality standards for scientific articles accepted in the world scientific community, in particular, by the publication principles of the Publishing Ethics Resource Kit (PERK), recommendations of the academic publishing house Elsevier, Committee on Publication Ethics (COPE), the ethic code of Ukraine's scientists, and the work experience of foreign and Ukrainian professional communities, scientific institutions, editorial boards, and editorial staffs.

Ethic obligations of the Editorial Board of the journal

1. All members of the Editorial Board are reviewers.
2. The Editorial Board reserves the right to send a manuscript to an outer reviewer.
3. The Editorial Board is responsible for the level of the scientific content of the journal.
4. All scientific materials pass the careful selection and the «blind» reviewing. The Editorial Board reserves the right to reject a manuscript or to return it for a modification. The author must rework the manuscript in correspondence with the remarks of reviewers.
5. The Editorial Board considers all submitted manuscripts without bias, assesses properly each of them, and makes the objective decisions independent of commercial or other interests, and ensures the fair process of reviewing.
6. The Editorial Board can reject a manuscript without reviewing, by considering that it does not correspond to the profile of the journal.
7. The Editorial Board opposes the falsification, plagiarism, submission of a single work into several journals, multiple copying of article's text in different places, and misleading the community as for author's real contribution to a specific scientific work.
8. The Editorial Board has right to withdraw the published article in the case of the violation of any rights or commonly accepted norms of the scientific ethics. About such fact of the withdrawal of the article, the Editorial Board will inform the author and the organization, where such work was executed.
9. The editorial staff provides no information concerning the content of a manuscript under consideration to any persons, except for those participating in its professional assessment.
10. According to the international legislation as for the compliance of author's rights, the materials of a site cannot be reproduced completely or partially in any form (electronic or printed) without the preliminary written agreement of the Editorial Board of the journal. If the published materials are used in the context of other acts, the citation of the original source should be obligatorily made.
11. Editors, authors, and reviewers must inform about their interests, which would affect their objectivity at the editing and reviewing of the manuscripts (the case of a conflict of interests). Such can be the intellectual, financial, personal, political, or religious interests.

Ethic obligations of authors

1. The author bears the complete responsibility for the content of the article and for the very fact of its publication.
2. The author should cite those publications that had the defining influence on the essence of studies presented in the article and those that can rapidly inform the reader about the earlier works important for the comprehension of the given trend. It is necessary also to properly indicate the sources of basically significant results used in the, if those results were not got by the author his/herself.
3. The plagiarism as an original work and the submission of the earlier published article are impermissible. If such facts will occur, the author will bear the complete responsibility.
4. Coauthors of the article should be those persons who gave a weighty scientific contribution to the submitted work and share liability for the obtained results. The author submitting the manuscript for the publication is responsible for that the list of coauthors includes only those persons who correspond to the authorship criterion and takes the responsibility for the consent of other authors of the manuscript for its publication in the journal.

Рекомендовано до друку Редакційною колегією журналу
(протокол № 9 від 08.09.2023 р.)

Recommended for publication by the Editorial board
(Minutes No. 9 of September 08, 2023)

При передруку посилання на журнал «Економіка України» обов'язкове
While using refer to «Economy of Ukraine» is obligatory

Адреса редакції:

01011, Київ, вул. Панаса Мирного, 26, кім. 602
тел. +38 (044) 280-12-34
E-mail: econom-ukraine@ukr.net
<http://www.economyukr.org.ua>

Редактор *І.В. Корнієнко*

Перекладач *А. Чепиленко*

Комп'ютерна верстка *К.М. Васильковська*

Підп. до друку 29.09.2023. Формат 70 × 108/16.
Гарн. Minion Pro. Тираж 136 прим.

Видавець і виготовлювач: ВД «Академперіодика» НАН України, 01004, Київ-4, вул. Терещенківська, 4.
Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 544 від 27.07.2001.

